

Инклузија на Ромите во раното детство

Македонски извештај

RECI Roma
Early
Childhood
Inclusion

A joint initiative of the Open Society Foundations
the Roma Education Fund and UNICEF

Инклузија на Ромите во раното детство

Македонски извештај

Автори

Ениса Еминова

Надица Јанева

Виолета Петроска-Бешка

Главен истражувач

Џон Бенет (John Bennett)

Употребените ознаки за земјата и презентацијата на материјалот во рамките на оваа публикација не имплицираат изразување на какви било мислења од страна на агенциите спонзори во врска со правниот статус на која било земја, град или област или на нивните органи, или во врска со утврдувањето на нивните граници.

Со Резолуцијата 817 на Советот за безбедност на ОН беше усвоена привремената референца „Поранешна југословенска Република Македонија.“ Повеќето меѓународни организации, меѓу кои и ЕУ ја усвоија истата конвенција. Во согласност со резолуцијата на ОН, УНИЦЕФ се однесува на земјата како поранешна југословенска Република Македонија. Фондацијата отворено општество се осврнува на земјата под нејзиното уставно име, Република Македонија. Со оглед дека оваа публикација е поддржана од ЕУ, беше решено од страна на трите агенции спонзори РОФ, Фондацијата отворено општество и УНИЦЕФ за користење на името „поранешна југословенска Република Македонија“.

За понатамошни информации, ве молам контактирајте ги:

Сара Клаус, Фондацијата отворено општество: sarah.klaus@osf-eu.org

Михаил Сурду, РОФ: msurdu@romaeducationfund.org

Дипа Гровер, УНИЦЕФ: degrover@unicef.org

© UNICEF photos/SWZ/2011/John McConnico

Design and layout/Judit Kovacs/Createch Ltd.

Printed in Hungary/2012

This publication has been produced with the assistance of the European Union. The contents of this publication are the sole responsibility of the authors and can in no way be taken to reflect the views of the European Union.

Содржина

Агенции спонзори.....	5
Благодарност.....	6
Белешка за терминологијата.....	6
Предговор.....	7
Листа на кратенки.....	9

ИЗВРШНО РЕЗИМЕ.....	11

ВОВЕД.....	17

Дел 1: Аргументи за ран детски развој за сите деца, вклучувајќи ги и Ромите.....	17
1.1. Извештаи за вклучување на Ромите во раното детство.....	17
1.2. Образложение за извештаите.....	19
1.3. Структура на извештаите за вклучување на Ромите во раното детство.....	21
1.4. Методологија на истражување.....	23
Дел 2. Услуги во раното детство за исклучените деца и децата од немнозинските групи: лекции од меѓународни истражувања.....	23
2.1. Особена важност на годините пред предучилишното образование.....	23
2.2. Рано образование за деца „изложени на ризик“.....	25
2.3. Услуги за раното детство за социјално исклучените деца – теоретски рамки.....	26

ПОГЛАВЈЕ 1. Контекстот на земјата и состојбата на ромското население во поранешната југословенска Република Македонија.....	35

Демографски податоци.....	35
Демографски податоци за Ромите.....	36
Историјата, културата и тековна состојба на Ромите.....	37
Ромите во Отоманската империја.....	37
Ромите во почетокот на дваесеттиот век.....	38
Ромите во Социјалистичка Федеративна Република Југославија.....	38
Ромски јазик.....	39
Културата на Ромите.....	40
Родовите односи во заедницата на Ромите.....	41
Тековната состојба на македонските заедници на Ромите.....	42
Државјанство, документација и граѓанска регистрација.....	43
Застапеност и комуникација.....	44
Современи преобладавајќи перцепции за Ромите и нивните модели за воспитување на децата.....	44
Погледите на Ромите за преобладавајќи општество и неговите инструменти, вклучувајќи го и образованието во раното детство.....	46
Правна заштита на немнозинските групи.....	46
Тековна економска состојба и состојба на пазарот на труд.....	47
Тековна културна политика и разноликост.....	48
Каков е погледот на македонските Ромите во врска со образованието.....	48
Граѓанското општество и НВО активности во корист на Ромите.....	49

ПОГЛАВЈЕ 2. Проценка на здравствените, социјалните и образовните институции и нивното влијание врз заедницата на етничките Роми.....	51

Преглед на здравствените институции и здравствените услуги за семејства со предучилишни деца.....	51
Пристап до здравствените услуги за ромските семејства со мали деца.....	56
Политики за домување и социјална помош.....	61

Иницијативи на европските и другите меѓународни агенции за подобрување на образованието помеѓу учениците Роми	66
Одговорноста и улогата на локалната самоуправа во обезбедување на социјални, здравствени и образовни услуги за македонското население	68

ПОГЛАВЈЕ 3. Систем за ран детски развој и местото на децата Роми и родителите во рамките на овој систем	73

Преглед на услугите за раниот развој кај деца на возраст од 0–6 години	73
Посебни политики или стратегии за раниот развој и образование на децата Роми	76
Причини за малиот број на запишани децата Роми во предучилишно образование	76
Квалификации, обука и застапеност на воспитувачите и негувателите во детската градинка	77
Наставна програма и наставни методи кои се во употреба	80
Вклученост на родителите во раниот развој и образование	83
Сеопфатни услуги, едукација на родители и опфат на општините	83
Сегрегација и десегрегација во однос на услугите за рано детство и премин	84
Премин на децата Роми од детска градинка во училиште	86

ПОГЛАВЈЕ 4. Клучни предизвици во процесот на вклучување на Ромите во програмите за ран детски развој	87

Културни предизвици	87
Економски и социјални предизвици со кои се соочуваат родителите Роми со мали деца	87
Предизвици за здравјето и добросостојбата на децата на возраст од 0–3 години	88
Пошироките предизвици на образованието, а особено, предизвиците за раното образование	90
Предизвик за собирање на податоци	90
Премин и сегрегацијата на децата Роми	91

ПОГЛАВЈЕ 5. Заклучоци и препораки	93

Вовед	93
Пристап	93
Финансирање	94
Квалитет	95
Истражување	96

Користена литература	97

Анекс 1. Аргументот на Светска банка за инвестирање во децата Роми	103
Инклузија на Ромите: Економска можност за Бугарија, Република Чешка, Романија и Србија, Светска банка, 2010 година	103

4

Анекс 2. Економска придобивка од програмите за ран детски развој	104
Програми за ран детски развој за припадниците на немнозинските групи	104
1. Придонесот на Жаклин Џордан Ирвин (Jacqueline Jordan Irvine)	104
2. Придонес на Џон Огбу (John Ogbu)	106
3. Допиносот на Мишел Ванденбрук (Michel Vandebroek)	108
4. Допиносот на Џесика Бал (Jessica Ball)	110

Агенции спонзори

Фондациите отворено општество работат за да создадат енергични и толерантни демократии чии влади се одговорни кон нивните граѓани. За да се постигне оваа мисија, Фондациите се обидуваат да ја обликуваат јавната политика која обезбедува поголема праведност во политичките, правните и економските системи, како и заштита на основните права. На локално ниво, Фондациите отворено општество спроведуваат голем број иницијативи за унапредување на правдата, образованието, јавното здравство, како и независните медиуми. Фондациите поставија висок приоритет за заштита и подобрување на животот на луѓето во маргинализираните заедници. Фондациите отворено општество се клучните управувачи на Декадата на Ромите. Фондациите отворено општество имаат значително искуство во работењето во партнерство со ромските граѓански организации и нивно зајакнување, но исто така и во прибирање и анализа на податоци и оценка на проекти и програми. Програмата за рано детство (ПРД) промовира здрав развој и благосостојба кај малите деца, преку иницијативи кои го потенцираат ангажманот на родителите и заедницата, професионалниот развој и одговорноста на владата. Пристапот на ПРД втемелен на пристапот на правата и рамката за социјалната правда посветува особено внимание на немнозинските заедници; на децата со задоцнет развој, неухранетост и пречки во развојот, како и на деца кои живеат во сиромаштија. Во Централна и Источна Европа/Евроазија голем број на иницијативи за ПРД се фокусираа за решавање на состојбата на децата Роми, децата со посебни потреби и децата кои немаат пристап до услуги. ПРД продолжува со поддршка и соработка со (националните и регионалните НВО кои се занимаваат со проблематиката за рано детство, преку нивниот предводник – програмата чекор по чекор, вклучувајќи ја меѓународната асоцијација „Чекор по чекор“).

Ромскиот образовен фонд (РОФ) е основан во рамките на Декадата за вклучување на Ромите во 2005 година. Неговата мисија и крајна цел е да се затвори јазот во образовните резултати меѓу Ромите и не-Ромите. За да се постигне оваа цел, организацијата поддржува политики и програми со кои се обезбедува квалитетно образование за Ромите, вклучувајќи ја и десегрегацијата на образовните системи. Преку своите активности, РОФ го промовира вклучувањето на Ромите во сите аспекти на националните образовни системи на земјите-учеснички во Декадата за вклучување на Ромите, како и на другите земји кои сакаат да се вклучат во овој обид. Целите на РОФ вклучуваат: обезбедување на пристап за задолжително образование, подобрување на квалитетот на образованието; спроведување на интеграција и десегрегација на ученици Роми; проширување на достапноста на предучилишното образование; и зголемување на пристапот до средното, високото образование и образованието за возрасни, на пример, преку стипендии, курсеви за описменување на возрасни и совети за учениците од средните училишта во врска со нивната кариера. РОФ во моментот е ангажиран во иницијатива за раното детство, финансирана од Европската унија. Проектот поддржува повеќе од 4.000 деца на возраст од нула до шест години за добивање пристап до рано детско образование и услуги за грижа на 16 локации во рамките на четири земји (Унгарија, поранешна југословенска Република Македонија, Романија и Словачка).

УНИЦЕФ работи во регионот на ЦИЕ/КНД од 1990-тите со цел заштита и унапредување на правата на децата, особено оние од најзагрозените и маргинализираните групи. УНИЦЕФ е член на Управниот одбор на Декадата на Ромите. УНИЦЕФ е ангажиран во развивање на систематскиот и сеопфатен ангажман за ромските прашања преку клучните влезни точки на раниот детски развој и основното образование. УНИЦЕФ има мандат од страна на Генералното собрание на ОН да се залага за заштита на правата на децата, да помогне при задоволување на нивните основни потреби и да ги прошират своите можности за да го достигнат својот целосен потенцијал. УНИЦЕФ се води според Конвенцијата за правата

на детето и се стреми да ги воспостави правата на децата како трајни етички принципи и градење на меѓународни стандарди на однесување кон децата. УНИЦЕФ тврди дека опстанокот, заштитата и развојот на децата се универзални развојни императиви кои се составен дел за човековиот напредок. УНИЦЕФ ја мобилизира политичката волја и материјалните средства за да им помогне на земјите, особено на земјите во развој, да го обезбедат „првиот повик за децата“ и да ги изградат своите капацитети за да формираат соодветни политики и да даваат услуги за децата и нивните семејства. УНИЦЕФ е посветен на обезбедување на посебна заштита на најзагрозените деца – жртви на војна, катастрофи, екстремна сиромаштија, сите форми на насилство и експлоатација и на оние со пречки во развојот.

Благодарност

Проектот за вклучување на Ромите во раното детство беше спроведен под раководство на Џон Бенет (John Bennett), кој го разви заедничкиот формат и го надгледуваше изготвувањето на Националниот извештај за вклучување на Ромите во раното детство за Чешка, Романија, Србија и поранешната југословенска Република Македонија. Џон Бенет (John Bennett), исто така, го напиша аналитичкиот извештај, кој служи како интерпретативно резиме на четирите национални извештаи.

Главните автори на македонскиот извештај за вклучување на Ромите во раното детство се Ениса Еминова, Надица Јанева и Виолета Петроска-Бешка. Џон Бенет (John Bennett) обезбеди целосно водство за финализирање на извештајот. Ебен Фридман (Eben Friedman) помогна во уредувањето и финализирањето на извештајот.

Исто така, свој допринос дадоа и учесниците во националните консултации кои се одржаа во Скопје на 15 февруари 2010 година, како и претставници од трите агенции спонзори.

Белешка за терминологијата

Текстот води сметка да се усогласи со употребата на терминот „Роми“ усвоен од Европската Унија и Советот на Европа. Терминот вклучува – како и во скорешните официјални документи на ЕУ, Советот на Европа, Организацијата за безбедност и соработка (ОБСЕ) – Рома патувачи, Синти и други групи кои вообичаено, иако неточно, се опишуваат како „Цигани“.¹ Читателите треба да забележат дека употребата на терминот нема намера да го негира постоењето на разноликост во групите Роми и патувачи. Постои значителна и растечка средна класа на Роми кои учествуваат во целост како граѓани во земјите и општествата во кои живеат без да го жртвуваат нивниот етнички и културен идентитет.

За подобра читливост, придавката „ромски“ ќе биде начелно користена, особено кога се осврнуваме на ромски народ како целина или групи или индивидуи, на пример ромски деца, ромски семејства. Придавката „ромски“ ќе биде начелно користена кога се осврнуваме на јазици и култура.

1 „Цигани“ е термин кој е во голема мера е оспорен и може да се употребува само со најголема претпазливост бидејќи многу групи опишани како такви го негираат терминот. Меѓу групите кои го прифаќаат терминот, со голема буква, се англиските Цигани или Ромска популација во ОК: види Hancock (2002), *We Are The Romani People/Ames sam e Rromane* Dzene, Interface Collection, Hatfield, University of Herdfordshire Press, xvi–xxii.

Предговор

Сите европски земји ја имаат ратификувано Конвенцијата на ОН за правата на детето и со тоа имаат обврска да ги штитат и промовираат правата на сите деца, преку еднаквост и без дискриминација. Сепак, низ цела Европа, поголемиот дел од сиромашните деца Роми се соочуваат со сегашност исполнета со предизвици и тешка иднина. Нивните можности за да успеат во животот се строго ограничени бидејќи преовладуваат негативните ставови кон нивните семејства и заедници. Од самиот почеток на животот, децата Роми имаат намалена можност за развој на нивниот целосен потенцијал.

Програмата за образование во раното детство на Фондациите отворено општество, Ромскиот образовен фонд и УНИЦЕФ се посветени на решавање на сеприсутното прекршување на правата доживевани од страна на децата Роми во регионот. Веруваме дека раниот детски развој е еден од најважните алатки за спречување на циклусот на сиромаштијата и исклученост, циклус кој се покажа многу тежок во спротивставување со спорадични и краткорочни мерки.

Некои од најубедливите аргументи за критичната важност на раното детство се оние предложени од страна на добитникот на Нобеловата награда економистот Џејмс Хекман (James Heckman), кој забележува дека инвестирањето во обесправените мали деца е ретка јавна политика која не само што ја промовира продуктивноста, туку исто така, ги промовира правичноста и социјалната правда. Вложувањата во високо квалитетни услуги за малите децата и нивните семејства, особено оние кои се сиромашни и обесправени, доведоа не само до заштитата на правата на децата, туку и понатамошни заштеди на јавните расходи. Овие заштеди се постигнати, бидејќи раните интервенции им помогнаа на семејствата да го подберат здравјето и благосостојбата на своите деца и да го искористат максимумот од подоцнежните образовни можности. Затоа, многу поверојатно е дека децата ќе успеат во понатамошниот живот, а постои помала веројатност тие да бараат социјална помош и други бенефиции. А сепак, и покрај сè поголемиот број докази со кој се утврдува раното детство како најзначаен период за главното формирање на луѓето, повеќето влади инвестираат обратно, давајќи им приоритет на програмите кои се насочени кон постарите деца и возрасните.

Фондацијата отворено општество, РОФ и УНИЦЕФ успешно соработуваа за развивање на серија извештаи за вклучување на Ромите во раното детство. Партнерството за истражување беше иницирано како одговор на обврската на секоја организација за правата на децата Роми. Сите три организации се посветени да им овозможат на малите деца Роми пристап и корист од соодветните, инклузивни и ефикасни услуги за раниот детски развој.

Извештаите за инклузија на Ромите во раното детство изградија детална слика зна политиката и рамката за раното детство, истакнувајќи ги бариерите и можностите за подобрување на пристапот на децата Роми кон соодветни и квалитетни услуги во раното детство. Главната цел на извештаите беше да се дадат информации и податоци за исклучувањето на малите деца Роми, кои ќе им бидат достапни на одговорните за донесување политики и клучните чинители, со цел да се залагаат за правични политики и програми за рано детство. Оваа вежба е прв обид во Централна и Источна Европа за прибирање и систематско претставување на состојбата на малите децата Роми. Беа подготвени четири вакви извештаи, по еден за секоја земја: Република Чешка, за поранешна југословенска Република Македонија, Србија и Романија. Преку испитување на достапните податоци, секој извештај за инклузија на Ромите во раното детство ги идентификува приоритетните прашања и проблеми на политика во однос на ромските семејства и деца. Ставовите на ромските заедници и семејства, како и ромските жени и мажи, собрани преку дискусиите на фокус групите и интервјуата, се вградени во

извештаите. Технички експерти, претставници на министерствата за здравство, образование и социјална заштита, универзитетски професори како и претставници на граѓански организации, имаа можност да ги прочитаат нацрт верзиите на извештаите и да придонесат, од нивна перспектива, за формулирање на реформите во политиката и практичните чекори потребни за подобрување на состојбата на малите и обесправените деца Роми.

Финалниот извештајот за инклузија на Ромите во раното детство, изготвен врз основа на извештаите од земјите, ги споредува и ги согледува разликите во соодветните политички контексти и моделите на обезбедување на услуги. Извештајот предлага серија на препораки за посеопфатни и инклузивни услуги за раното детство и обезбедува јасна агенда за дејствување од страна на владите. Наодите и препораките во преглед Извештајот се особено важни во овој момент во контекст на неодамнешната стратегија на Европа 2020 која бара од земјите-членки и оние кои бараат членство во Европската Унија, да развијат национална стратегија за вклучување на Ромите. Покрај тоа, една од целите на Декадата на Ромите од своето основање е да има две години предучилишно образование за сите деца Роми. Размислувањата на агенциите кои соработуваат е дека сега е вистинско време владите да делуваат. Сеопфатните услуги во раното детство за сите деца, започнувајќи од пренаталниот период па се до почетните години од основното образование, мора да се прошират, со експлицитен фокус на најзагрозените и маргинализирани групи како што се Ромите, така што реалноста за инклузија на Ромите се реализира за оваа генерација на мали деца Роми и пошироко.

Извештаите за земјите беа изготвени од страна на локалните истражувачи. Д-р Џон Бенет, (Dr. John Bennett) еминентен меѓународен експерт за ран детски развој, кој ја изготви рамката за истражување и им даваше насоки на локалните истражувачи, а воедно е и автор на преглед извештајот за инклузија на Ромите во раното детство. За повеќе информации за извештаите за инклузија на Ромите во раното детство, копии од извештаите и за дополнителни информации за раното детство и инклузија на Ромите, Ве молиме посетете ја веб страната на децата Роми: www.romachildren.com.

Фондација отворено општество

Програма за рано детство
Лондон

Ромски образовен фонд

Будимпешта

УНИЦЕФ

Регионална канцеларија ЦИЕ/КНД
Женева

2011 година

Листа на кратенки

АВС	Арканзас програма за подобра шанса
БРО	Биро за развој на образованието
ЦИЕ/КНД	Централна и Источна Европа и Комонвелт на независни држави
КПД	Конвенција на ОН за правата на детето
ЦРИС	Центар за регионални истражувања и соработка
ДЕСЕТ	Разноликост во образование и обука за рано детство
ЕАСД	Европска академија за попречености во детството
ЕАСЕА	Извршна агенција за образование, култура и аудио-визуелност
РДР	Ран детски развој
РДГО	Рана детска грижа и образование
УРД	Услуги на рано детство
ЕЛСС	е-Центар за компетентност во учење
СРУР	Стандарди за рано учење и развој
ЕУ	Европска Унија
ЕУМЦ	Европскиот мониторинг центар на расизмот и ксенофобијата
ФООМ	Фондација Институт отворено општество – Македонија
ГТЗ	Германско друштво за техничка соработка, (сега ГИЗ)
НЕРА	Асоцијација за здравствена едукација и истражување
ИВЕ	Меѓународно биро за образование (УНЕСКО)
ССД	Стапка на смртност кај доенчињата
ISSA	Меѓународна асоцијација „чекор по чекор“
ЧЕП	Член на Европскиот парламент
МИКС	Мултииндикаторско кластерско истражување
НАЕУС	Национална асоцијација за образование на мали деца
ОЕЦД	Организација за економска соработка и развој
ОБСЕ	Организација за безбедност и соработка во Европа
ОДИХР	Канцеларија за демократски институции и човекови права
РЕСИ	Инклузија на Ромите во раното детство
РОФ	Ромски образовен фонд
ПОР	Програма за образование на Роми
UNCRC	<i>Комитетот за правата на децата при Обединетите нации</i>
УНДП	Програма за развој на Обединетите Нации
УНЕСКО	Организација на Обединетите Нации за образование, наука и култура
УНХЦР	Канцеларија на високиот комесаријат за бегалци на Обединетите нации
УНИЦЕФ	<i>Фонд за деца при Обединетите Нации</i>
УСАИД	Американска агенција за меѓународен развој

ИЗВРШНО РЕЗИМЕ

Македонскиот извештај за инклузија на Ромите во раното детство се обидува да даде детална слика за политиките и обезбедувањето на услуги во раното детство, нагласувајќи ги пречките и можностите за подобрување на пристапот на децата Роми до соодветни и високо квалитетни услуги. Главната цел на извештајот е да се дадат информации и податоци за исклучувањето на малите деца Роми, кои ќе им бидат достапни на одговорните за донесување политики и клучните чинители, со цел да се залагаат за правични политики и програми за рано детство.

Според пописот во 2002 година, Ромите сочинуваат 2,66 проценти од целокупното македонско население, или 53.879 лица, со што Ромите се четвртата најголема група во земјата (после Македонците, Албанците и Турците). Додека некои Ромски НВО проценуваат дека Ромите сочинуваат близу 6 проценти од целокупното население, најмалку едно стручно истражување проценува бројка од 260.000 Роми во земјата. Разликите помеѓу официјалните и неофицијалните бројки произлегуваат од комбинацијата на прашања врзани со пописот и тенденцијата на различните Ромски заедници во земјата да се идентификуваат како нешто друго, најчесто поради предрасуди и стереотипи. Голем број од македонските Роми се муслимани, иако, некои од нив практикуваат и други религии. Според пописот во 2002 година, Ромите живеат во 64 од вкупно 85 општини низ целата земја. Поголемиот дел од ромското население во земјата (околу 45 проценти) живее во 10 општини. Многу често, Ромите живеат заедно во населби или така наречени маала, одвоени од остаивршното население, понекогаш по сопствен избор, а понекогаш како нивна единствена можност.

Преамбулата на македонскиот Устав експлицитно ги признава Ромите како етничка заедница, на исто ниво како и заедниците на Албанците, Турците, Власите, Србите и Бошњациите. Иако оваа особена формулација одразува промени во Уставот направени по август 2001 година со потпишување на Охридскиот рамковен договор, експлицитното признавање на Ромите, е карактеристично за претходната верзија на преамбулата. Поранешна југословенска Република Македонија, во 1995 година, ја потпиша Европската конвенција за заштита на човековите права и основни слободи и во 1996 и 1997 година соодветно ја потпиша и ратификуваше Рамковната конвенција за Заштита на националните малцинства на Советот на Европа.

Набљудувањата помеѓу 2006 и 2009 година го покажуваат јазот помеѓу Ромите и не-Ромите: само 60 проценти од жените Ромки, на возраст помеѓу 15–24 години, се писмени, во споредба со 99 проценти од македонското и албанското население. Исто така, Ромите имаат најголема стапка на невработеност: 73 проценти, во споредба со 31 процент помеѓу македонското и 27 проценти помеѓу албанското население. Нееднаквостите во поглед на приходите помеѓу Ромите се слично екстремни, со џини коефициент за изедначени

приходи на 0.46 за Ромите, 0,37 помеѓу Македонците и 0,38 помеѓу Албанците. Исто така, 27 проценти од македонските домаќинства и 29 проценти од албанските домаќинства живеат на помалку од 60 проценти со средни месечни приходи од околу 94 евра; соодветните бројки за ромските домаќинства се 63 проценти. Жените Ромки имаат помала веројатност да добијат антенатална заштита и нега од страна на стручните здравствени работници, само 75 проценти од жените Ромки добиваат стручна антенатална заштита и нега за време на нивната последна бременост, споредено со 98 проценти од жените Македонки и 99 проценти од жените Албанки. Во однос на децата, кај Ромите помала е веројатноста отколку кај Македонците (92 проценти наспрема 96 проценти) дека ќе ги регистрираат нивните деца при раѓањето. Најчестите причини наведени од страна на родителите за нерегистрирање на нивните деца при раѓање е немањето лични документи од страна на родителите (106 случаи), недостаток на финансиски средства (92 случаи) и нерегистриран брак на родителите (35 случаи). Иако постоечките закони наведуваат дека нерегулираниот брачен статус не треба да е причина за не-регистрирање на нивните деца при раѓањето, наодите упатуваат на потребата за дополнително истражување на поврзаноста помеѓу овие две проблематики.

Статистиките од мултииндикаторското кластерско истражување (МИКС) ги покажуваат разликите во здравствените показатели за децата Роми, споредени со децата од мнозинското население. Постои поголема стапка на хоспитализација кај децата Роми поради пневмонија и тие во помал степен користат амбулантски услуги. Стапката на смртност кај новороденчињата помеѓу Ромите е повисока отколку кај мнозинското население, иако стапката се намалува во периодот од 2004 до 2009 година. Кај родителите Роми помала е веројатноста да ги имунизираат нивните деца: 34 проценти од децата Роми не ги добиваат сите од осумте препорачани вакцини во споредба со 12 проценти од македонските деца и 33 проценти од албанските деца. Забележано е дека 8,7 проценти од децата на возраст под 5 години покажуваат знаци на забавеност во растот, со значително повисока преваленција кај ромската популација отколку кај македонското население (односно, 16,6 проценти наспроти 7,8 проценти).

Според истражувањето на УНИЦЕФ во 2004 година, за вредностите на образование на македонските Роми, Ромите речиси исклучиво го изедначуваат успехот со имање вработување со кое обезбедуваат редовен приход. Со ова изедначување, образованието првенствено се вреднува како средство за подобри можности за вработување, повеќе од половината од родителите кои учествуваа во истражувањето покажаа дека тие го сметаат средното образование доволно за нивните деца, една третина од нив сметаат дека основното образование е доволно и мал дел од нив изразија мислење дека нивните деца треба да се стекнат универзитетска диплома. Според Националната програма за Развој на образованието (2005–2015) и Законот за основно образование, целите на основното образование се да обезбедат пристап за сите деца, без оглед на нивната возраст, пол, верска или етничка припадност, здравствена состојба и финансиски околности, како и да обезбеди дополнителна помош за сите ученици со посебни потреби. Не постои посебна легислатива за децата со посебни образовни потреби, но постојат одредени наставни планови и програми за обезбедување на услуги во посебните училишта, како и за посебни паралелки во редовните училишта. Иако Министерството за труд и социјална политика ја идентификуваше инклузијата на децата со посебни потреби како посебен приоритет во програмите за раниот детски развој во главном во градинките, оваа иницијатива е се уште во рана фаза. Различни извори потврдуваат дека децата Роми се непропорционално застапени во специјалните училишта. Податоците од една студија покажуваат дека во над 50 проценти децата Роми сочинуваат непропорционална бројка од вкупниот број на ученици во посебните училишта и посебните паралелки во Скопје, Законот за социјална заштита предвидува право на домување за деца и младинци без родители и за деца без родителска грижа. Во текот на 2007 година, од вкупно 280 деца сместени во установи за деца без родителска грижа, 43,6 проценти се деца на возраст од 0–6 години. Иако не постојат податоци за етничката припадност на овие деца, едно

теренско набљудување извршено во мај 2009 година во домот за деца без родители во Битола откри дека 36 од вкупно 98 деца (36,8 проценти) се Роми на возраст од 0–3 години.

Националното законодавство во поранешна југословенска Република Македонија го дефинира раниот детски развој (РДР), како предучилишно образование, кое ги интегрира заштитата и образованието, особено вклучувајќи ги мерките и активностите за подобрување на здравјето и унапредување на интелектуалниот, емоционалниот, физичкиот и социјалниот развој на детето. Главните установи кои обезбедуваат услуги за ран детски развој се јавните детски градинки, вкупно 52 кои се наоѓаат во 41 општини, како и дополнителни 181 дисперзирани објекти лоцирани главно во урбаните средини. Последната година од предучилишното образование, кој беше вклучена во задолжителното образование во 2005–2006 година, беше нарекувана „нулта година“ во периодот од 2006–2007 година, и стана прво одделение почнувајќи во 2007–2008 година. Достапните информации укажуваат на тоа дека опфатеноста на Ромите во македонскиот образовен систем е релативно висока. Податоците од Министерството за труд и социјална политика кажуваат дека 709 Роми имаат завршено основно образование и 310 имаат завршено средно образование во учебната 2008/2009 година. Сепак, проценката на стапката за завршено основното образование генерирана за целта на оваа студија, покажува дека стапката меѓу Ромите за завршено основното образование е околу половина од стапка кај Македонците.

Во земјата се реализираат значајни иницијативи за поддршка на образованието на децата Роми. Програмата за образование на Ромите (ПОР) е проект на Фондацијата Институт отворено општество Македонија (ФИОМ) со поддршка на УСАИД, Фондацијата на децата од Песталоци и Ромскиот образовен фонд. ПОР има за цел да обезбеди сеопфатна поддршка на образованието за зголемување на посетеноста на училиштето и училишните постигнувања на децата Роми и младите. Таа се спроведува преку позитивни интервенции на сите образовни нивоа, од предучилишното образование до универзитет. Секој проектна година, ПОР подготвува повеќе од 200 деца од предучилишна возраст за запишување во основно образование и обезбедува дополнителна поддршка во изработка на домашната работа надвор од училиштето, пишување и туторство по одредени предмети на повеќе од 900 Роми запишани од 1-во до 8-мо одделение во пет основни училишта.

Инклузијата на децата Роми во проектот во јавните предучилишни установи се спроведува како резултат на зголемената свест за важноста на образованието и развојот во раното детство, особено за децата од ранливите групи. Тој беше инициран и раководен од Министерството за труд и социјална политика и беше финансиски поддржан од страна на Ромскиот образовен фонд. Канцеларијата на УНИЦЕФ во Скопје обезбеди дидактички материјали за проектот и го обучи кадарот. Првично беше спроведен во 15 општини во земјата, а од почетокот на 2011 година, проектот опфати 22 општини, а трошоците беа споделени меѓу Министерството за труд и социјална политика, општините кои учествуваа во проектот, како и Ромскиот образовен фонд.

Повеќето мали македонски деца се згрижени во домашни услови во непосредното или поширокото семејство. Ова особено се однесува на децата Роми, чиешто родители најверојатно не се во можност да платат за приватно згрижување на децата; достапните информации укажуваат на тоа дека децата Роми чиешто мајки се ангажирани во неформални работни активности надвор од домот се згрижени од страна на роднини или соседи, но не постојат документирани иницијативи за организирани форми на згрижување во „заедницата“, дури и во случаи кога ромските семејства живеат во хомогени ромски средини. Главната причина за ниската вклученост на децата Роми во јавните детски градинки е нискиот социјален и економски статус на Ромите. Не постои длабока анализа за причините на неподготвеноста на ромските семејства да ги испраќаат своите деца во детска градинка или за причините за високите стапки на осипување.

Сепак, може да се претпостави дека невработеноста и сиромаштијата се важни фактори, како и сегрегацијата на учениците и недостатокот на образование кај родителите, кои придонесуваат за нивното помало вреднување во раниот детски развој. Сепак, може да постојат и други конкретни причини, кои се недоволно истражени. Со оглед на тоа дека повеќето деца Роми зборуваат ромски јазик и не посетуваат детски градинки, тие имаат тенденција да се запишат во основно училиште со мало познавање на јазикот на наставата. Состојбата е дополнително комплицирана од фактот дека националниот наставен план не ја зема предвид потребата за инвестирање во системски напори кој ќе обезбеди децата добро да го научат јазикот на наставата. Наставниците исто така, не се обучени за тоа како да им помогнат на децата во совладување на јазикот на наставата. Ова е така, и покрај тоа што Законот за основно образование пропишува дека училиштата треба да организираат дополнителна настава за сите ученици кои не покажуваат задоволителни резултати.

И покрај признавањето на потребата за услуги да го оптимизираат згрижувањето на децата во првите три години од животот, во контекст на важноста на овој период за развојот на мозокот, до денес не постои системски одговор на оваа потреба. Здравствените институции се фокусирани на проценка на физичкото здравје без национален систем за евидентирање и следење на здравствените проблеми и доцнењата во развојот. Мајките Ромки обично се слабо образовани за да одговорат на сите потреби на нивните деца во раната возраст и имаат слаба институционална поддршка за тоа. Покрај тоа, ромските семејства обично се исклучени од социјалната помош, бидејќи тие се невработени или се вработени во неформалниот сектор.

Предучилишното образование не е цел на националните иницијативи за инклузивно образование, бидејќи инклузијата во земјата е поврзана со задолжителното образование. Покрај тоа, несразмерната ниска стапка на запишување на ромските деца во предучилишните установи ефикасно ја поттикнува социјалната исклученост на Ромите во раното детство. Недостатокот на официјален систем за следење е клучното прашање, со повеќето податоци кои пристигаат во главном од невладините организации, така што не постојат етнички селектирани податоци за пристап до услугите, упис во училиште или образовните исходи на децата Роми. На образовниот систем му недостига културна чувствителност и тој не нуди обука за мултикултурна настава или за тоа како да се справат со предрасудите и стереотипите. Неколку наставници Роми мислат дека овие прашања поминуваат неоспорени. Потребни се поголеми напори за да се заштити ромската заедница од ризиците за зајакнување на сегрегацијата преку јазикот, културата и однесувањето. Слично на тоа, дополнителен напор е потребен да се подготви етничкото мнозинство (Македонците и Албанците) за поголема вклученост на немнозинските групи (Турци, Роми) и да се вреднува разноликоста во општеството.

Овој извештај заклучува дека во обид да се дојде до инклузијата во програмите за ран детски развој, треба да се исполнат неколку клучни предизвици. Доцнењата во изготвување на соодветно законодавство или промени во политиката во комбинација со недоследностите во детската и социјалната заштита, овозможуваат избегнување на пречките во оваа комплексна област. Свкупно, недостасуваат достапни и приуштливи можности за услуги за раното детско образование за децата од предучилишна возраст во земјата. Овој недостаток е дополнително оптеретен со концентрацијата на јавните предучилишни образовни институции во урбаните средини. Како резултат на тоа, ромските семејства честопати се соочуваат со бариери поврзани со трошоците и далечината. Јавните средства мора да бидат значително доволни за финансирање на капиталните трошоци и да ги покријат сите или повеќето од трошоците за работата на програмата, така што сите трошоци на родителите се прифатливи за семејствата со разни приходи. Трошоците кои треба да се покријат од страна на родителите мора да бидат пропорционални на нивните примања. Родителите треба да имаат пристап до информации, алатки и поддршка кои им се потребни за да овозможат добар почеток во животот на своите деца.

Малиот број на докази за квалитетот на македонските детските градинки укажува на потребата за активности за следење и евалвација во оваа област. Во меѓувреме, иницијативите насочени кон подобрување на квалитетот треба да се фокусираат на корист на децата во смисла на стимулацијата, позитивните искуства и интеракциите кои ги негуваат сите аспекти од нивниот развој. Составен дел на таквите иницијативи треба да се одредбите за остварување на правото на избор, правото на игра и правото на креативно изразување, со загарантирани еднакви можности за напредок на сите деца. Премостувањето на долгогодишниот јаз помеѓу истражувањата и практиката во рана детска грижа и образование (РДГО) бара истражувањето да се фокусира на практиката и наодите од истражувањата да се дистрибуираат во прифатлива форма. Локалните власти треба да бидат информирани за потребата од рано детско образование (РДО) и треба да бидат поттикнати да го вклучуваат раното детско образование во локалниот буџет. Истовремено, треба да се превземат напори да се зајакнат прописите кои се однесуваат на услугите за РДР и да се зајакнат човечките капацитети со цел овозможување на учество и придобивка од високо квалитетни услуги за рано детско образование на децата Роми.

ВОВЕД

Дел 1: Аргументи за ран детски развој за сите деца, вклучувајќи ги и Ромите

1.1. Извештаи за вклучување на Ромите во раното детство

Извештаите за вклучување на Ромите во раното детство се спонзорирани и раководени од страна на Фондациите отворено општество, Ромскиот образовен фонд и УНИЦЕФ. Целта на извештаите е да се презентираат податоци и информации за вклучување на малите деца Роми во услугите за рано детство во четири земји од Централна и Источна Европа: Република Чешка, поранешна југословенска Република Македонија, Србија и Романија. Под водство на висок експерт за европски ран детски развој, секој извештај од земјите беше истражуван и напишан од национални експерти во областите на ран детски развој, образованието и инклузијата на Ромите. Високиот експерт, исто така, работеше и како главен истражувач.

Од страна на високот експерт, беа изработени детална концептуална рамка, структура на извештајот и прашалник за насочување на содржината и пишување на сите национални извештаи. Структурата јасно ги утврди основните податоци кои треба да се соберат во секоја земја, ги посочи клучните теми за анализа и ги обезбеди конкретните упатства за презентација на информациите. Беше предвидено дека овој пристап ќе овозможи да се направат вредни споредби помеѓу земјите и дека на читателите на извештаите, како и на надворешните оценувачи и истражувачи, ќе им обезбеди веродостојни информации за важни политики за раното детство. Носителите на одлуки и други важни чинители од здравството, образованието и секторите за социјалната заштита во секоја земја, имаа можност да ги прочитаат соодветните нацрт извештаи. Нивните коментари и реакции беа собрани во текот на процес на национални консултации и беа вклучени во конечниот извештај. Во секој извештај, последното поглавје со препораките е изготвен од страна на истражувачите *после* националната консултација со цел да се рефлектираат гледиштата и предлозите на учесниците.

17

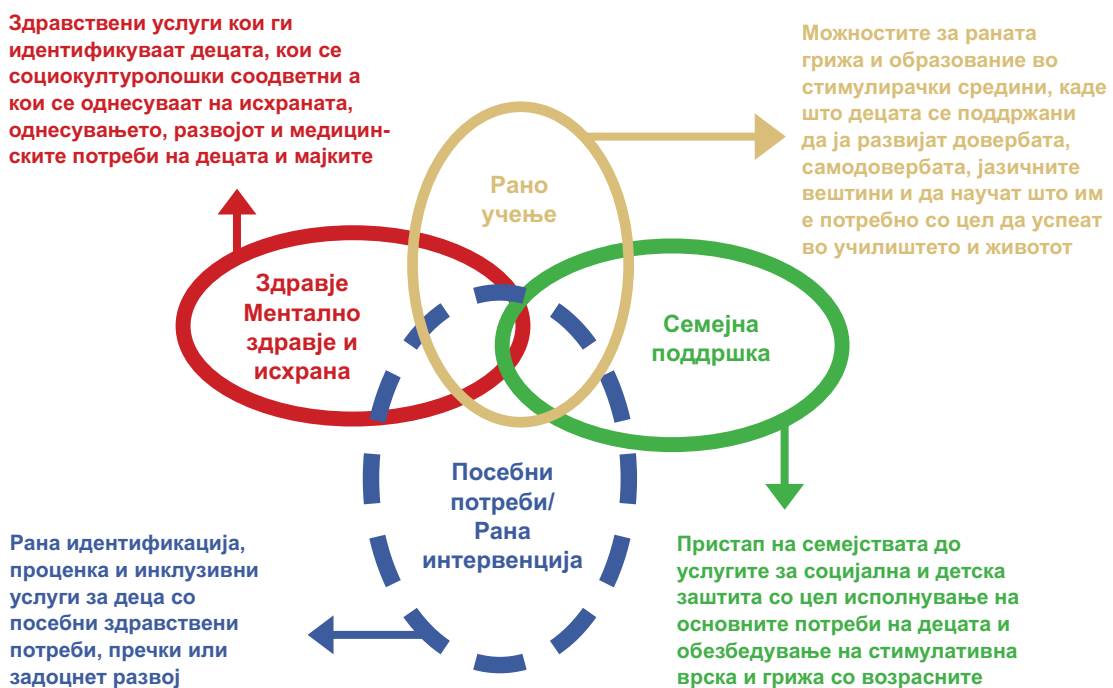
1.1.1. Дефинирање на услугите во раното детство

Во извештаите се користи терминот „услуги во раното детство“, наместо „образование во раното детство“. Причината за овој избор е опасноста од ограничување на дискусијата за услугите во детските градинки, доколку се користи единствено терминот „рано образование“. На социјално исклучените деца и нивните семејства им треба многу поширок спектар на услуги од оние кои традиционално се предвидени во детските градинки за деца на возраст од 3 до 6 години.

Бидејќи е јасно утврдено дека периодот на раните години, од пренаталниот период до 3 годишна возраст е од клучно значење за идниот развој на поединецот, предизвикот е да се одговори на овој клучен пристап со вистинската комбинација на иницијативи. Првиот чекор значи дека владите и локалните власти треба да престанат да размислуваат за интервенциите во интервенции во раното детство само во однос на запишување на децата во предучилишно образование кои се достапни за децата на возраст од 4 години, а наместо тоа да обезбеди услуги кои се онесуваат на повеќе аспекти во раното детство и тоа од најмала возраст, како што е прикажано на слика 1. Овие услуги вклучуваат здравствени услуги во раното детство (вклучувајќи пренатални здравствени услуги за мајките), како и иницијативи за развој и образование кои се флексибилни и достапни за сите семејства, вклучувајќи ги и најмаргинализираните. Задачата е застрашувачка, но придобивките за индивидуалните деца и општеството се големи.

Услугите во раното детство ги вклучуваат сите аранжмани обезбедувајќи здравствени услуги, заштита, развој и образование за деца под старосната граница за задолжително образование, без оглед на околината, финансиските средства, работното време или содржината на програмата. Овие аранжмани задолжително се разликуваат во зависност од возраста на децата за кои станува збор и засегнатиот сектор. Кога децата ќе стигнат до училишна возраст, услугите во раното детство се фокусираат на нивната подготвеност за училиште во поширока смисла, односно подготвеност, која вклучува здравје и емоционална добросостојба, како и когнитивен развој и развој на јазикот. Бидејќи преминот во училиште е особено критичен момент во животот на децата Роми, од авторите на извештаите исто така, беше побарано да ги истражат и првите две години во основното образование за деца кои се на возраст од 6 до 8 години, со цел да се донесат соодветни политики за да се постигне успешен премин во редовно училиште. Во почетокот на раното детство, особено се обрнува внимание на програмите за децата од раѓање до три години, и тоа освен здравјето и развојот на детето, семејството и социјалните средини, исто така и образованието за родителите и договорите за отсуство. Дијаграмот на слика 1 илустрира димензии и поврзаноста на сеопфатните услуги во системот за раното детство:

Слика 1. Важни компоненти на инклузивниот систем на услугите во раното детство

Извор: Адаптирано од страна на УНИЦЕФ од Работна група за РДР, Минесота, 2007 година (<http://www.health.state.mn.us/divs/cfh/meccs/framework.html>).

1.2. Образложение за извештаите

Потребата за *извештаите* произлезе од спојувањето на различни принципи: прво, неприфатливата состојба на ромското население и нивните деца во земјите во Централна и Источна Европа (ЦИЕ), второ, зголемената посветеност на ромското население, владите и меѓународните агенции и организации да стават крај на оваа неприфатлива состојба и трето, согледувањето дека периодот на раното детство е основа фаза не само за индивидуалното здравје, воспитание и образование, туку, исто така, и за инклузивното образование.

Од неомдна се интензивира негативниот тренд на социјалната исклученост на Ромите која беше евидентна во многу земји, дури и пред финансиската криза.² Како последица на тоа, положбата на Ромите во Европа стана повидлива на политичката агенда на Европската унија (ЕУ) и земјите-членки, а подеднакво и кај меѓународните организации и граѓанското општество. Постои голема согласност дека напорите за подобрување на социјалната вклученост не допреле до сиромашните ромски семејства до потребниот степен. Во споредба со мнозинското население, условите за живот на многу ромски семејства остануваат крајно сиромашни. Ова покренува сериозна загриженост за исхраната, здравјето и раниот развој на малите деца. Сепак, состојбата на децата Роми и понатаму во голема мера е надвор од дебатата за сиромаштија. Ксенофобијата и антиромското распложение кои се појавија пред финансиската криза, и се влошија со истата, доведеа до поголема сегрегација на ромското население во многу земји. Стратегиите за намалување на детската сиромаштија сеуште се борат за успешно да се справат со комплексни интеракции помеѓу материјалната беда, физичкото исклучување и дискриминацијата против ромското население.

Образованието е едно од најкритичните области на интервенција за децата Роми. Всушност, Декадата за вклучување на Ромите, од своето основање во 2005 година, го вклучи и образованието како еден од четирите приоритетни проблеми заедно со вработувањето, домувањето и здравството. Постојат опсежни истражувања за влијанието на програмите за рано детско образование во подготовката на децата за училиште. Напредокот во изготвувањето на националните програми за образовни во раното детство кои се инклузивни, ќе бидат одлучувачки за децата Роми, како и за повисоките цели за социјална инклузија како на национално така и на европско ниво. Инклузивните услуги за образование во раното детство се од суштинско значење за подобрување на подготвеноста за училиште, како и за обезбедување на малите деца Роми еднаква појдовна точка при запишувањето во основните училишта и намалување на веројатноста дека нивните права ќе бидат прекршени преку несоодветно запишување во „посебни училишта“ или „посебни паралелки“ наменети за поддршка на деца со ментални и когнитивни предизвици.

Во извештајот усвоен од страна на Европскиот парламентарен комитет за социјална прашања, членовите на Европскиот парламент побараа подобра вклученост на Ромите на пазарот на трудот.³ Членовите на Европскиот парламент експлицитно препознаа дека таквото вклучување, во крајна линија, треба да се постигне преку подобро образование за младите Роми. Извештајот потврдува дека со Источното проширување на ЕУ, состојба на Ромите во новите земји-членки не е подобрена. Дури и ако процентот на децата Роми во училиштата е малку зголемен во последните неколку години, тие се уште се дискриминирани во нивните напори за пристап до образованието. Исто така, ако децата Роми треба да имаат корист од можностите од основното образование, најмалите деца мора прво да се подготват за на училиште, а училишта да се подготват да ги примаат децата Роми.

² Европски Парламент, 2009 година.

³ ЕП прес служба, 2009 година.

1.2.1. Аргументи за ран детски развој за сите деца, вклучувајќи ги и Ромите

Зошто ромските семејства и деца треба да добијат посебна грижа и поддршка? Многу убедливи аргументи се изнесени за да се оправда вниманието кон децата Роми и ромските семејствата во Европа.

1.2.1.1. Аргумент за етички/човекови права

Актуелната состојба на голем број деца Роми го поткопува авторитетот и угледот на Европа за прашањата за човековите права и правната обврска за почитување на основните човекови права, неодамна се реafirмирани во Лисабонската спогодба. Иако различните степени на нееднаквост се прифатени од страна на електоратот во европските земји, нивото на сиромаштија која ја доживуваат многу Роми е екстремна, особено што оваа состојба е создадена како резултат на векови на занемарување и дискриминација на групата од страна на преобладавајќите општества. Особено, состојбата на малите деца Роми е во спротивност со договорените содржини за човекови права, како што се Конвенциите на Обединетите Нации за елиминација на расната дискриминација и Конвенцијата на Обединетите нации за правата на детето, Директивата на ЕУ 2000/43 за еднаков третман врз основа на расата и етничкото потекло и Повелбата за основните права на Европската унија.

1.2.1.2. Макро економски аргумент

Како што е наведено погоре, околу 10–12 милиони Роми живеат во Европа. Европската унија не може да си дозволи да го игнорира потенцијалот на ова население. Таа веднаш мора да се започне со подобрувањето на основните здравствени услови, со едуцирање на децата Роми и обезбедување надеж за семејствата преку обезбедување на работни места и домување. Доколку состојбата не се реши веднаш – и не се постигнат конкретни резултати – неподнослив товар ќе падне врз следната генерација на Европејци во однос на социјалната заштита, здравствените услуги и образованието. Види Прилог 1: Аргументот на Светска Банка за инвестирање во децата Роми.

1.2.1.3. Аргумент за повраток на инвестиција

Поради интеракцијата помеѓу средината и човековиот развој, негативното влијание на сиромаштијата е поинтезивна во раното детство и има далеку поголемо влијание врз резултатите отколку сиромаштијата доживеана во подоцнежниот живот.⁴ Постојаната сиромаштија за време на пренаталниот и постнаталниот период е особено негативна во однос на когнитивниот развој на децата; веројатност на резултати во врска со забавен фетален развој и ниска родилна тежина, кои пак се поврзани со подоцнежниот когнитивен детски развој и потешкотии во однесувањето како и ранливоста на болести во подоцнежниот живот како возрасни (дебелина, срцеви заболувања, дијабетес, ментални здравствени проблеми). Покрај тоа, како што се поврзани економските услови и родителските практики, децата кои живеат во услови на екстремна сиромаштија може да не најдат успешни примери, или да не успеат во раниот период од детството да ги стекнат основните вештини и мотивираност кои што придонесуваат за успешно учење. Вештините како што се соодветниот концепт и стекнување јазични вештини, самодисциплина и самодоверба за да комуницираат или да се изразат себеси, може да им недостасуваат. За споредба, поправни образовни интервенции насочени кон младите кои се осипуваат од училиштето или кон возрасните со слаби основни вештини се далеку многу поскапи и со ограничена корист.⁵ На тој начин интервенцијата во раната возраст меѓу маргинализираното население е јавна политичка иницијатива која не само што промовира праведност и социјална правда, туку може да има и многу поголемо влијание отколку интервенциите подоцна во животот (на пример, намалување на соодносот

4 СЗО, 2007 година.

5 Alakeson, 2005.

ученик-наставник, јавна професионална обука или субвенции за школарина). До тогаш, овие одрекувања веќе се манифестираат со намален капацитет за да придонесат за заедницата и општеството.⁶ Види Прилог 2 за кратко резиме за економските придобивки од услугите за раното детство.

1.2.1.4. Аргумент за човековиот капитал

Важна цел во образовниот систем е да ги оспособи младите луѓе со основни технички вештини и знаење потребни за економии и општества во развој. Програмите во раното детство го поставува детето на пат кон знаењата и вештините, но пред сè, тие всадуваат важни „меки“ вештини, кои се критични за креативноста и за работа во тимови. Во високо квалитетните програми, позитивните прописи кон општеството и учењето се апсорбираат и стекнуваат основни животни вештини како што се автономија, соработка со другите, решавање на проблемите и истрајност. За возврат, овие вештини се засилуваат преку добри училишта, или како што е исказано од Карнеиро (Carneiro) и Хекман (Heckman) (2003 година)⁷ *вештините создаваат вештини*, односно, учењето во една фаза од животот раѓа учење во следната. Накратко, за да се обезбеди добра образовна работна сила, владите треба да вложуваат во високо квалитетни програми за рано детство и можности за учење во текот на целиот животен век.

1.2.1.5. Аргумент за подготвеност за училиште

Програмите за раното детство се опширно истражени за нивното влијание врз подготовката на децата за училиште и подоцнежните исходи на училиште. Фактот дека инвестициите во образованието во раното детство и подобрувањето на присуството во училиштето и неговото завршување се интервенциите кои најмногу ветуваат во прекинување на меѓу-генерацискиот пренос на социјалната исклученост. Покрај тоа, ефектите се најсилни за сиромашните деца и за деца чии родители имаат ниско образование.⁸ Така, соодветните РДР услуги се од суштинско значење за подобрување на подготвеноста за училиште и за овозможување на малите деца Роми еднаква појдовна точка при запишувањето во основно училиште, а во исто време и за намалување на веројатноста дека децата ќе се запишат во посебни училишта или паралелки.

Европската стратегија 2020 содржи експлицитна цел за намалување на раното осипување од училиште до 10 проценти. Со моменталната бројка за осипувања од училиште во текот на средното образование од околу 80 проценти од Ромите, јасно е дека ќе треба многу време за да се исполни оваа цел. Се додека младите не успеваат да се стекнат со способности и рставови за работа кои им се потребни на работодавците, ќе има директни последици за националната работна сила и нивната способност за конкурентност. Соодветен пристап до програмите за ран детски развој е неопходен ако децата Роми се запишуваат на училиште со какви било шанси за успех и негово завршување.

1.3. Структура на извештаите за вклучување на Ромите во раното детство

Секој извештај е организиран во пет поглавја, како што следува:

Поглавје 1. Контекстот на земјата и состојбата на ромското население

Ова поглавје содржи вовед за земјата: за демографската состојба, со посебен фокус на демографијата на Ромите и трендови на локација, историја, култура и тековна состојба на Ромите во земјата; општиот социо-економски статус на ромското население во споредба

6 Heckman, 2006.

7 Carneiro and Heckman 2003.

8 Brooks-Gunn, 2003a.

со интеграцијата; современите предоминантни перцепции на Ромите и нивните модели за воспитување на децата и правната заштита на немнозинските групи во земјата.

Поглавје 2. Преглед на здравствените, социјалните и образовните услуги и влијанието на групите Роми

Ова поглавје дава преглед на здравствените услуги за семејствата со мали деца во земјата, вклучувајќи: посебни иницијативи за подобрување на здравјето и благосостојбата на социјално загрозените семејства, пристап до услугите и користење на овие услуги од страна на ромските семејства; главниот корпус на закони за заштита на децата со посебни потреби; официјалните директиви за обезбедување на здравствени прегледи и лекување; дава преглед на социјалната заштита и политиката за домување во земјата, вклучувајќи белешка за употребата на овие услуги од страна на ромските семејства; дава осврт на образовните услуги во земјата, вклучувајќи ја и предучилишна организација; поголемите иницијативи на европските и меѓународните агенции за образованието на Ромите во земјата од 2000 година и одговорност на локалната власт за здравството, социјалните прашања и образованието.

Поглавје 3. Систем за раното детство и местото на децата Роми и нивните родители во истиот

Ова поглавје ги објаснува услугите на раниот развој во јавните детски градинки за мали деца на возраст од 0 до 3 години, како и за други образовни услуги за деца на возраст од 3 до 6 години. Ги објаснува системите за управување на локално ниво и ги опишува специфичните политики или стратегии за раниот развој и образованието на децата Роми на возраст од 0 до 6 години. Ги анализира причините за малата заинтересираност за запишување на децата Роми и дава одговори на прашања во врска со десегрегацијата, како и за достапноста на стимулациите за учество во образовните програми. Исто така ги проучува и квалификациите за воспитувачите и негувателите во детските градинки, нивната обука и застапеноста, а исто така ја опишува наставната програма, наставните методи и родителската вклученост во раниот развој и образованието.

Поглавје 4. Клучни предизвици во процесет на инклузија на ромското население во процесите за ран детски развој

Ова поглавје се заснова на податоци и докази претставени во претходните поглавја и ги идентификува културните, економските и социјалните предизвици со кои се соочуваат родителите Роми на мали деца; соочување со здравјето и благосостојбата на многу малите деца (на возраст од 0 до 3 години), со пошироките предизвиците на образованието, со фокус на предизвиците за раното образование и предизвиците за собирањето податоци.

Поглавје 5. Заклучоци и препораки

Ова поглавје, кое беше напишано после националната консултација во секоја земја, се осврнува на прашања кои беа покренати во поглавје 4. Целта за пишувањето на ова поглавје после консултациите беше да им овозможи на експертите и клучните чинители кои имаат искуство во организација на услугите во земјата, како и познавање на културните и другите бариери, за да може да обезбеди многу пореални анализи на она што е потребно за значително подобрување на пристапот на децата Роми до основните услуги и учество во образованието.

1.4. Методологија на истражување

Извештаите се втемелени во нормативните вредности (на пример, основните права на децата и немнозинските групи како што е наведено во Конвенциите на Обединетите Нации и Директивата на ЕУ 2000/73 од 29 јуни 2007 година) и ги усвоија истражувачките позиции за стратегиите во раното детство (на пример: потребата да се обезбеди силно водство и финансирање за да се постигне инклузивно образование; потребата да се вклучат сите клучни чинители, особено целната група итн.) и истрага врз основа на докази (врз основа на сеопфатни и сигурни квантитативни податоци). Паралелно со ова, тие вклучуваат квалитативни анализи за проблемите во различни земји и тие ставаат силен акцент на постигнатиот напредок и на оние иновативни програми кои може да се генерализираат во корист на сите земји.

Во прилог на деталните работни прегледи, авторите на извештајот беа охрабрени да направат набљудувања на терен, односно, насочени теренски посети на местата каде што особено беа идентификувани успешни пристапи и да ги поддржат нивните забелешки со интервјуа и елементи на проектот за евалуација.

Секој извештај беше потврден на следниот начин:

- За време на пишувањето на извештајот, преку интервјуа со избрани лица одговорни за донесување одлуки, професионалци од образованието и итн.; преку консултации со групи на клучни чинители и преку посети на успешни иницијативи за поддршка на развојот на малите деца Роми и нивно вклучување во редовното рано образование и основните училишта.
- По завршувањето на првите четири поглавја, преку консултации на национално ниво со клучните чинители, вклучувајќи ги и владините партнери на национално и под-национално ниво, менаџери и вработените на програмата од имплементаторите на партнер проектот, ромски и не-ромски невладини организации, меѓународни организации, специјалисти од образованието и итн.
- Преку потврда од страна на експертите рецензенти, раководниот одбор и високиот консултант за сообразноста на договорената национална структура на извештајот испратена до авторите пред да се спроведе ова истражување.

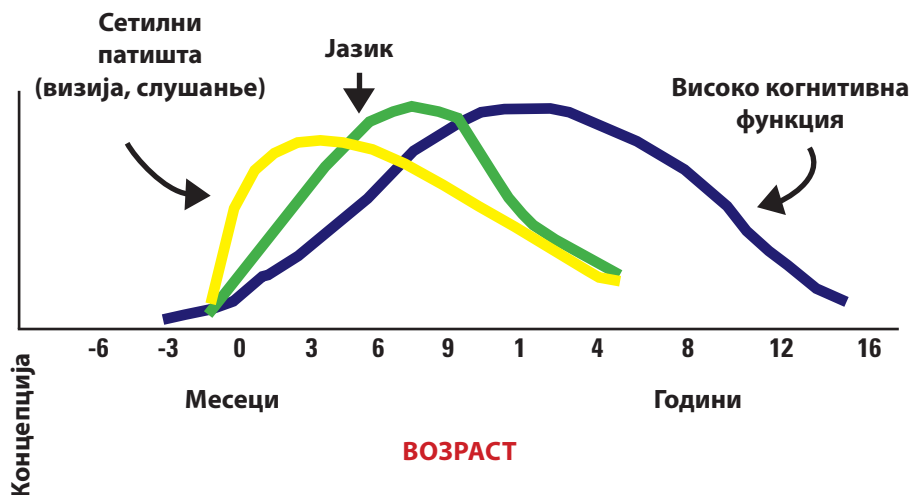
Дел 2. Услуги во раното детство за исклучените деца и децата од немнозинските групи: лекции од меѓународни истражувања

2.1. Особена важност на годините пред предучилишното образование

Невролошките истражувања во текот на изминатата деценија потврдува дека критичниот развој на мозокот и биолошкиот развој се случуваат во првите години од животот на детето. Периодот од 0 до 3 години (вклучувајќи ја и бременоста) е оптимален – навистина критичен момент за поддршка на здравјето на доенчето, сетилниот, социјалниот развој и развојот на јазикот. Во следната табела, професор Чарлс А. Нелсон (Charles A. Nelson) од Универзитетот во Минесота, истакнува поврзување (формирање на синапса) и моделирање на мозокот во првите месеци и години, со сетилните патишта, јазикот и способноста за спознавање. Тајмингот на овие случувања е важен: проблемите во развојот на сетилните патишта подоцна влијаат при развојот на јазикот, што пак влијае на когнитивниот развој. Истражувањето ја нагласува потребата на земјите да инвестираат

колку што е можно повеќе во пренаталните и постнаталните здравствени услуги, и тие да бидат достапни особено за семејствата од посиромашно потекло. Дијаграмот на слика 2 го резимира развојот на мозокот во раните месеци и години. На левата страна од дијаграмот ги прикажува *месеците* од пренаталниот и постнаталниот период, а десната страна детските *години* до 16 годишна возраст.

Слика 2. Развојот на мозокот во првите месеци и години

Извор: C. Nelson in *From Neurons to Neighbourhoods*, Shonkoff and Philipps 2000.

И покрај овој растечки корпус на истражувања кои ја покажуваат важноста на најраните месеци и години за здравјето, јазикот и когнитивниот развој, инвестициите во овие години заостануваат далеку зад инвестициите во другите образовни циклуси. Иако 85 проценти од структурата на јадрото на мозокот кај детето е формирана до три годишна возраст, во Соединетите Американски Држави (САД), помалку од 4 проценти од јавните инвестиции во развојните програми за мали деца се одвиваат до таа возраст.⁹ Состојбата со инвестициите во повеќето европски земји не е многу различна, иако можеби не е толку екстремна, бидејќи пристапот до имунизацијата, пренаталните и постнаталните услуги и услугите во раното детство обично се подобри во европските земји, но доказите сугерираат дека тоа не е случај за ромското население.

Во земјите од Централна и Источна Европа, посебно услугите за грижата за децата, се соочуваат со недостаток на финансиски средства, особено во системите на две нивоа поделени на „грижа за децата“ за помалите деца проследено со „предучилишно образование“ за деца од 3, 4 или 5 годишна возраст. Ова е случај се истражува во неколку земји. Резултатот е често фрагментација на услугите и недостаток на кохерентност за децата и семејствата, како што се институциите за грижа и рано образование кои во голема мера се разликуваат во нивните барања за финансирање, оперативни процедури, регулаторни рамки, обука и квалификации на вработените.¹⁰ Како резултат на тоа, услугите за грижа за децата имаат тенденција да бидат помалку развиени во поглед на покриеноста, а во некои земји, во доменот на згрижување на децата постои збир од приватни финансиери и индивидуални семејни дневни згрижувачи. Финансиската достапност на овие услуги за родителите е чест проблем, и како последица на ова, групите со низок и среден приход може да бидат исклучени од пристапот до услуги организирани

⁹ Child family Policy Centre, 2004.

¹⁰ OECD, (2001), *Starting Strong*.

во центри, освен кога се финансирани од владата, тогаш таргетирани услуги се достапни.¹¹ Често, вработените – речиси исклучиво жените – имаат ниски образовни квалификации и плати, а може и да немаат договори за вработување или осигурување. Во областа на приватните услуги, актуелен тренд за помалите услуги е да се купат од страна на поголемите компании, од кои некои лобираат за поголема дерегулација на ова поле.

Различните анализи, вклучувајќи ги и оние на Организацијата за економска соработка и развој (ОЕЦД), ги покажуваат предностите кои може да произлезат од лоцирање на донесувањето политики под една агенција:

- поголема конзистентност и повисок квалитет низ секторите (во однос на регулативите, управувањето со финансиите и бројот на вработени, наставната програма и оценувањето, трошоците и работното време), наспроти високата фрагментација на политиката и услугите;
- подобрен континуитет на искуствата од раното детство на децата, бидејќи варијациите во пристапот и квалитетот се намалени кога се под водство на едно министерство, како и полесно создавање на поврзувања на ниво на услуги – низ возрастни групи и рамки;
- подобрување на јавно управување на услугите, што води до подобар квалитет и поголем пристап за родителите.

Со цел да се подобри интеграцијата на услугите за раното детство за деца од раѓање до 6 годишна возраст, со анализите на *Starting Strong* на ОЕЦД им се препорачува на владите, воспоставување на координирана политичка рамка за сите мали деца, на централно и децентрализирано ниво, како и номинација на водечко министерство за мали деца, кое ќе биде одговорно за целокупната политика и ќе работи во соработка со другите одделенија и сектори. Оваа препорака не е само прашање за тоа кој оддел ќе биде одговорен, туку има за цел да ја нагласи развојната вредност на сите програми, да ја зајакне отчетност и да ја наметне одговорноста на избраното министерството за креирање на сеопфатна политика; финансирањето; регулативите; профил на кадарот; обука; сертификација и професионален развој.

2.2. Рано образование за деца „изложени на ризик“

На презентацијата на Конгресот на САД во 2003 година Џеан Брукс-Гун (Jeanne Brooks-Gunn)¹² потврди дека истражувањето за раното детство покажува дека:

- висок квалитет на програмите во центрите ги подобрува постигнувањата поврзани со училиштето и однесувањето на малите деца;
- овие ефекти се најсилни кај сиромашните деца и кај децата чии родители имаат ниско образование;
- позитивните придобивки продолжуваат во понатамошното основно и средно образование, иако ефектите се помали отколку што се на почетокот на основното образование;
- програмите кои продолжуваат во основното образование и кои нудат интензивна рана интервенција, имаат најмногу одржливи долгорочни ефекти.

Позицијата на истражувањето како што е сумирана овде, понатаму се потврдува и со практиката на земјите членки на ОЕЦД, каде што над 80 проценти од децата се запишуваат во предучилишните програми. Меѓутоа, како што Брукс-Гун (Brooks-Gunn)

11 Кога тестирањето на средствата е предуслов за пристап кон целни услуги, групите со ниски приходи се често исклучени.

12 Професор за развојот на децата од Колеџот за наставници и од Колеџот на доктори и хирурзи од Универзитетот Колумбија.

истакнува во друг извештај,¹³ ефектите од програмите за раното образование се значително посредувани од три фактори: развојните состојби на детето кое се запишува на програмите за рано образование; тековните ефекти врз семејството (и заедницата) за развојот на учењето и способноста на детето и квалитетот и сеопфатноста на програмите за интервенции во раното детство. Овие услови укажуваат на потребата од поактивна поддршка на семејното опкружување на детето, од бременоста до 3 годишна возраст и како што е наведено во концептуалната рамка, да се идентификуваат карактеристиките на раните образовни програми, кои се покажаа како ефикасни за децата и семејствата од исклучените групи.

2.3. Услуги за раното детство за социјално исклучените деца – теоретски рамки

2.3.1. Нормативни рамки

Одговорноста на владите да се грижат за заштита и образование на децата е поставена сеопфатно во Конвенцијата на Обединетите нации за правата на детето (КПД); Конвенцијата на УНЕСКО против дискриминацијата во образованието, Конвенцијата на Обединетите нации за економски, социјални и културни права; Меѓународната конвенција за елиминација на сите форми на расна дискриминација и во директивата на ЕУ 2000/73. Накратко, некои од истакнатите точки кои произлегуваат од овие основни документи се следните:

Еднаков третман врз основа на расно и етничко потекло: КПД на Обединетите Нации обезбедува нормативна основа за човекови права за вклученост во сите земји-учеснички, од кои секоја ја има ратификувано Конвенцијата. Комитетот за правата на детето понатаму истакнува во главниот коментар бр. 7, за тоа како земјите треба да ја толкуваат Конвенцијата во однос на малите деца.¹⁴ Тој ги повикува земјите кои ја ратификувале Конвенцијата да станат активно вклучени со семејствата и малите деца. Ако случајност или пазарните закони е дозволено во управувањето со услугите за раното детство и семејната политика, тогаш ќе се појават општествените поделби и исклучувањето, истите ќе растат и ќе бидат вкоренети.

Економските права на децата, односно правата на децата (а со тоа и права на семејството) на соодветен стандард на живеење. Доказите од истражувањето покажуваат дека во повеќето ОЕЦД земји, децата од групите со ниски приходи имаат тенденција да ги користат здравствените услуги и услугите за раното детство помалку отколку децата од побогатите средини и да покажат помал успех во училиштето.¹⁵ Навремено внимание треба да се посвети на врската помеѓу сиромаштијата и ниските образовни исходи. Земјите кои не успеваат да ја намалат сиромаштијата на децата, ќе имаат помал пристап до услугите за раното детство и образовните системи мерено со рано напуштање на училиштето и / или хроничниот неуспех на децата од исклучените или немнозинските групи.

Социјалните права на децата, односно правото на детето на највисоко достапните стандарди на здравствена заштита, социјална заштита и образование. Во својот Извештај 7 и 8,¹⁶ УНИЦЕФ преку три индикатори ја има оценето здравствената заштита достапна за доенчињата и малите деца во богатите земји: стапката на смртност кај новороденчиња (бројот на деца кои умираат пред да наполнат една година); процентот на деца од 12 месеци до две години имунизирани против

13 Brooks-Gunn, 2003b.

14 Обединети Нации, Женева, КПД, 2006 година.

15 ОЕЦД, Starting Strong, 2001 година; PISA, 2004 година.

16 UNICEF, Innocenti Centre, 2006 and 2008.

мали сипаници, дифтерија и детска парализа (полио); и процентот на доенчињата родени со мала родилна тежина (помалку од 2.500 грама). Ефикасноста на земјите од Централна и Источна Европа (ЦИЕ) воглавно е слаба во комбинација со овие мерки, што дополнително укажува на можноста на слаб квалитет на пренаталните и постнаталните услуги. Стапките за ромското население во овие земји е тешко да се процени, но може да се претпостави дека пристапот на породилните услуги за мајките Роми е релативно низок и дека исхраната и примарната здравствена состојба на Ромите доенчиња и малите деца е далеку од идеална.

Културните права на децата, односно правото на децата и нивните семејства да се почитуваат во однос на нивниот јазик, култура или религија. Социо-културните истражувачи тврдат¹⁷ дека присуството на многуте имигранти и семејства од етничките мнозински заедници во земјата бараат доминантната национална култура и институции за раното детство да го преиспитаат пристапот и да ја променат моно-културна практика. Неопходен е дијалог со родителите на децата од мнозинското население, како и договорена употреба на јазиците на мнозинските групи, културните практика и симболи. Воспитувачите треба да бидат свесни за оваа можност и чувствително да одговорат на разноликоста.

2.3.2. Рамка за анализа на политиката

Анализите на политиката на земјата и пристапот кон изготвување на програми¹⁸ укажуваат на тоа дека ефективните програми за раното детство за децата изложени на ризик вклучуваат опции кои се соодветни на предоминантното програмирање. Истовремено, програмите за исклучените деца не треба да се издвојуваат. Ако насочените програми се со цел да се избегне стигмата, лошите резултати и слабата поддршка од мнозинството, а доколку се дел од националното универзално изготвување на програми, тогаш тие се стекнуваат со ефикасност.¹⁹ Таквите програми се најефикасни кога се предвидени дополнително внимание и финансирање на исклучените деца во рамките на стандардните училиштата и детските градинки и кога националната политика како целина се карактеризира со високи нивоа на пристап, квалитет и правичност.

Иако не се сеопфатни, следниве наоди се произлезени од анализата на широк спектар на политики насочени кон вклучувањето на социјално загрозените деца во предоминантните услуги за раното детство. Политиките се наведени по две широки оски: обезбедување на подготвеноста на услугите за децата Роми и обезбедување на развојна подготвеност на децата Роми за услугите и училиштата.

2.3.2.1. Обезбедување на подготвеност на услугите за децата Роми

Рамка и прашања поврзани со управувањето

- a. *Признание на Владата, преку национален закон и активно изготвување на програми, за посебните права на исклучените деца на услуги за раното детство, особено во контекст на расизам и предрасуди. Општиот коментар бр. 7 ги повикува државите членки „да се осигура посебно внимание на сите мали деца (особено оние со примарна одговорност за нивната благосостојба) и да им се гарантира пристап до соодветни и ефективни услуги ... Особено внимание треба да им се посвети на најранливите групи на мали деца и на оние кои се изложени на ризик од дискриминација“.*²⁰ Поверојатно е дека инклузивното образование ќе обезбеди сите деца да се развиваат како индивидуи кои се погодни за живот во современите

17 Види на пример, Tobin 2006 and Vandenbroeck, 2006 and 2007.

18 ОЕЦД, 2001 година и 2006 година.

19 ОЕЦД, 2006 година.

20 КПД...CRC/C7GC/7/Rev.

општества, кои обично се разновидни и повеќеслојни. Исто така постои и економска оправданост која сугерира дека опцијата за воспоставување и одржување на училиштата во кои сите деца учат заедно е поефтина. Инклузивното образование ги прави децата со попреченост или со дополнителни потреби за учење помалку зависни е и со тоа имаат и помала потреба од неа.

- б. *Доколку е потребно, активно и континуирано образование на мнозинското население:* Практиката на демократските принципи – како што се почитување на различноста во рамките на националните општества, начелото за правичност и принципот на учество – се неопходни аспирации на сите европски земји во рамките на Унијата. Почитувањето на разноликоста подразбира мнозинството да се согласи на соживот со различните култури во рамките на државата како и за финансирање на проактивни политики за обесправените немнозински групи – вклучително и во националните образовни системи. Начелото за правичност промовира еднакви можности за сите деца, а се залага и за инклузивна и интеркултурна парадигма во образованието. Принципот за учество ги поттикнува промените кон вклученоста, дијалогот, соработката и заедничката одговорност.
- в. *Да се даде должно внимание на врските меѓу политиката и финансирањето на централната власт, и практиката на локалната власт:* Иако националните рамки и политики можат да имаат високо инклузивни аспирации, искуството покажува дека истите никогаш не може да се спроведат бидејќи владите ја префрлат одговорноста на локалните власти кои можеби не се во можност да одвојат соодветни финансиски средства, ресурси или кадар за задачата. Ова не е предлог за повлекување од локалната власт, туку за зајкнување на истата. Прашањето е особено важно за вклучување на Ромите: локалното ниво често е ниво каде што предрасудите и се најсилни.
- г. *Да се направи одалечување од „моделот недостаток“ при изготвување програми.* Новото размислување за разноликостите одбива да постави дијагноза за малите деца во однос на она што тие го немаат, или врз основа на раса, религија, втор јазик, итн. Сите индивидуи имаат повеќе идентитети и квалитети кои не можат да бидат опишани од страна на општи етикети. Успешните програми не ги категоризираат одредените групи како „проблематични“ или деца кои се помалку нормални, но веруваат дека овие деца ќе учат и ќе се развиваат брзо ако им се даде поддршка во средината во која учат.
- д. *Да се направи разлика помеѓу групите од ромска националност:* Постојат значителни разлики во статусот на Ромите во различни земји, во рамките на групите и семејствата на Ромите, меѓу генерациите, до степен и форми на практикувана дискриминација; помеѓу типичните одговори на Владата и пред сè на ставовите на мнозинството во земјите учеснички во врска со етничката и културната разноликост. Важно е да се разгледа конкретната состојба и предизвиците со кои се соочуваат групите од ромска националност во различни земји за да се обезбедат соодветни одговори на политика.

Прашања во врска со услугите

- а. *Прва задача е да се обезбеди дека националната мрежа на услуги е достапна низ земјата, особено во исклучени населби каде што им се најпотребни на семејствата:* Прегледите на ОЕЦД во *Starting Strong*²¹ јасно покажаа дека одлични услуги може да бидат присутни во земјата, тие услуги (вклучувајќи ги доенчињата и примарното здравство) сепак тие биле помалку достапни во посиромашните рурални средини и општини споредено со подрачјата каде што живее средната класа и богатите. Извештаите за земјите од Централна и Источна Европа (ЦИЕ) покажаа слични слабости во мапирање на услугите.²²
- б. *Да се организираат и финансираат сеопфатни услуги кога истите се потребни.* Сеопфатните услуги одат подалеку од наставната програма и активностите за децата

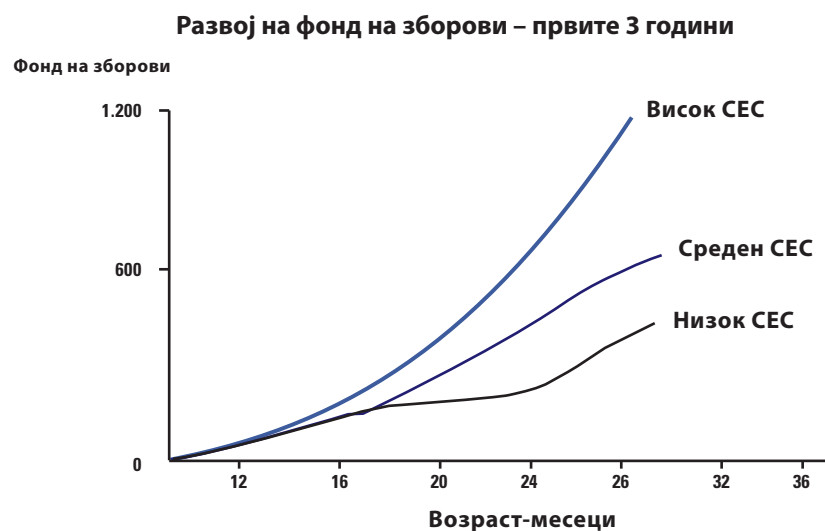
21 ОЕЦД, 2006 година.

22 REI, 2006.

и обрнуваат внимание на прашањата надвор од училиштето, како што се социјалната и домашна средина и заедницата. Типично, центарот за сеопфатните услуги работи во соработка со други служби во заедницата и посветува особено внимание на родителите, како и за грижа надвор од училиштето. Овој пристап е особено корисен за услугите во раното детство и во училиштата кои се наоѓаат во сиромашни населби, а успехот на образованието на децата и грижата често може да зависат од капацитетот на едукаторите да практикуваат работа во семејството и заедницата.

- в. *За да се избегне нарушување на бројот на вработени, наставната програма и наставните методи за исклучените деца – односно за сите деца од предучилишна возраст (3–6 години).* Тоа значи дека услугите треба да бидат насочени кон сеопфатни цели и треба да се избегне фокусирање на средствата само во јазична и математичка писменост. Сеопфатните цели вклучуваат проценки на здрвјето и развојот, добри навики во исхраната и физичката кондиција, граѓанско образование (заедничко живеење), активности за соработка и социјална солидарност, игра, наука, уметност, музика и движење; како и личен развој и креативност. Почитувањето на немнозинските култури, исто така, треба да се рефлектира во наставната програма, тоа бара обука и вработување на повеќе наставници и асистенти од немнозинските средини.
- г. *Паралелно со ова, потребен е посебен фокус на учење на јазик, дури и во услови кога вториот јазик не е во употреба:* Недамнешните истражувања за развој на писменоста покажаа дека посветување на вниманието на развојот на јазикот во детството сеуште значително придонесува за долгорочна писменост, како и за вештини за читање во трето и четврто одделение. Една студија за развој на речникот кај децата на возраст од 12 до 36 месеци²³ проценил дека децата од ситуирани семејствата имале продуктивен речник од 766 зборови за 30 месеци, додека оваа бројка за децата од семејства со ниски приходи била 357 зборови (види слика 3). Уште позначајно за образованието беа наодите дека од 30 до 36 месеци, продуктивниот речник на секоја група на деца би пораснал за околу 50 проценти, давајќи им на децата поголем речник од околу 350 нови зборови, а децата со помал речник со само 168 зборови. Како што забележа Џејмс Хекман (James Heckman) во еден сличен контекст: „вештината раѓа вештина“.

Слика 3. Пораст на речникот во раните години

Извор: B. Hart and T. Risley (1995), *Meaningful Differences in Everyday Experiences of Young American Children*.

23 Hart and Risley, 1995.

Постојат дополнителни предизвици за децата кои не и припаѓаат на јазичната група на мнозинството. Едно дете кое е оценето како некомуникативно од страна на возрасните (можеби поради слабите јазични вештини) во една сигурна мнозинска култура, односно во една исклучена немнозинска култура, може да се смета како идеално дете на кое ќе може да се ослонат за тоа мирно да набљудува и сочува неговата/нејзината сопствена насока.²⁴ Покрај тоа, кога станува збор за деца со втор јазик, постојат практични организациски прашања за кои треба да се одлучува, на пример: која е најдобрата возраст за децата од немнозинските групи да почнат да го учат јазикот на мнозинството; како да се зачува јазикот и културата на немнозинските групи во рамките на предоминантните одредби;²⁵ како да се избере и обучи кадарот за учење на јазик; и така натаму.

- ѓ. *Да се формулираат одредени стандарди за средината за учење на исклучените и/или децата со втор јазик и нивните семејства.* Успешните системи за раното детство воглавно се управувани врз основа на јасни одредби и стандарди.²⁶ Услугите за раното детство за исклучените деца и семејства може да имаат потреба од дополнителен акцент, како што се следниве:
- *Да се даде примарно значење на воспоставувањето и одржливоста на довербата во односите со децата и родителите од немнозинските заедници:* Основани се многу институции за рано детство и во нив работат лица од мнозинското население, кои се уште неможат да се помират со општествените разлики и основните права на немнозинските заедници. Особено во услугите за раното детство (како што воспитувањето на децата е тесно поврзано со културата), родителите и децата од немнозинските заедници треба да се уверат со зборови и преку практика, дека тие целосно имаат право да ја задржат нивната култура, јазик и културни вредности и дека истите ќе бидат почитувани во рамките на услугите од страна на едукаторите и децата од мнозинството.
 - *Да се има јасен фокус на карактеристиките на процесот на на програмите,* односно, на квалитетот на социјалните и наставните интеракции кои децата ги искусуваат во опкружувањето во раното детство. Децата најдобро учат кога наставниците ја поттикнуваат нивната автономија; кога организираат интересни настани и проекти; кога поттикнуваат прашања и имаат разбирање, кога ги прошируваат значаењата и им нудат повратна информација за нивното учење.
 - *Во рамките на редовните универзални услуги, да се создадат флексибилни групирања, индивидуална поддршка и планови за учење на деца со посебни потреби при учењето.* Инклузивното образование на децата со посебни потреби мора да биде соодветно и флексибилно. Договорените индивидуални планови за учење со детето и родителите не само што се корисни за мерење на резултатите, туку исто така и за поттикнување на одговорноста за учење кај детето и семејството.
 - *Да се развијат заеднички договорени резултати за сите мали деца кои се приближуваат кон училишната возраст низ различни развојни области:* Додека се избегнува пристапот „една големина им одговара на сите“ кон развојот на детето, неопходен е фокусот на правичните резултати и клучните компетенции што е од голема важност за обезбедување на отчетност.

24 Истражувањата на First Nations children во Канада покажаа, на пример, дека во некои племиња, идеално дете е тоа кое има способност да биде тивко и да учи преку набљудување на цела низа на однесување со минимално вербално посредување (Balls, 2002 година).

25 Неколку фактори влегоа во 'соодветноста' во одлуката за тоа каде е потребна наставата на втор јазик: вистинската пропорција на родители кои бараат настава на јазикот на немнозинските групи: средствата на земјата, министерство или општина да ја финансираат ваквата програма; степенот на децентрализација на образовната одговорност на локалните региони или населби; достапноста и обука на соодветниот персонал...итн. Во сите случаи, тоа треба да биде можно, меѓутоа, да се покаже почит кон јазиците и културата на немнозинските групи, ако не преку учење на овие јазици, тогаш барем преку прослави и почитување на ставовите кон децата кога зборуваат на нивниот мајчин јазик.

26 види, на пример, Меѓународна асоцијација чекор по чекор (ISSA) педагошки стандарди, 2008 година.

- *Да се практикува континуирани и интензивни активности на теренска работа од раното детство во семејствата:* Како први едукатори на своите деца, родителите ја обезбедуваат средината во која примарните човекови особини се развиваат: емоционална стабилност, самоконтрола, дружељубивост и мотивација за учење. Услугите за раното детство може да обезбедат поддршка и информации за родителите успешно да ја преземат оваа улога.
- *Да се обезбедат дополнителни средства за да се осигура дека највисокиот можен квалитет им се нуди на исклучените деца, со мал сооднос на деца/вработени и искусни, добро обучени наставници.* Ако сакаме да се надминат недостатоците креирани во домот и заедницата во однос на здравјето на детото, јазикот, социо-емоционалниот развој и учењето, програмите на детските градинки за исклучените деца треба да бидат со највисок квалитет. Со други зборови, еднаквото финансирање не е доволно. (Види приказ 1.)

2.3.2.2. Обезбедување развојна подготвеност за услугите кај децата Роми

- а. *Намалувањето на сиромаштија кај детето и семејството кај ромското население е неопходен предуслов:* Ако сакаме да обезбедиме фер почеток во животот за малите деца, владите ќе треба да воведат засилена политика за намалување на сиромаштијата, дискриминацијата при вработување, работната сила, здравството и обесправеноста при домување меѓу нивните родители. Учество на подобрената работна сила на платените работни места е неопходен услов за вклучување на Ромите – цел кој треба внимателно да се разгледа, како и посебните политики во влошените економии. Паралелно, воспоставувањето на програмите за рана детска грижа и образование (РДГО) од висок квалитет, ќе придонесе за образованието и вработувањето на Ромите, особено на жените.
- б. *Мобилизација и вклучување на ромските семејства и НВО за воспоставување и спроведување на предучилишни програми:* Важно е родителите Роми и невладините организации да спроведуваат програми за воспитување на децата и родителството, со поддршка и помош од државата, ако тоа е побарано, од страна на мнозинството или од стручни лица Роми. Истражувањата јасно покажуваат дека влијанието на семејството врз децата е многу поголемо од која било надворешна услуга. Дискриминацијата и учество во програми основани од страна на мнозинските групи кои гледаат на Ромите како на подредени лица, претставуваат постојана закана за општествената организација на Ромите, нивниот идентитет и самопочитување.
- в. *Да се насочи вниманието на превентивните услуги за семејствата и децата под возрастната граница за запишување во градинка:* Од достапните бројки, може да се претпостави дека пристапот на мајките Ромки до породилните услуги е релативно низок и дека исхраната и примарната здравствена состојба на доенчињата и децата Роми е далеку од идеална. Истражувањата на одделот за здравствени аналитички услуги на Шкотската влада (the Scottish Government Health Analytical Services Division)²⁷ укажуваат на тоа дека програмите што следат се многу важни за здравјето и развојот на малите деца од посиромашните средини: пренатална и постнатална здравствена заштита за мајки; безбедност, добра исхрана и прекин со пушење и внес на алкохол за време на бременоста; програми за домашни посети од страна на патронажни сестри; образование и поддршка за родителство и образование и заштита во раното детство за деца од 3 до 8 годишна возраст. Како најефективни се сметаат редовните посети на патронажните сестри, за децата од 0 до 3 годишна возраст.
- г. *Да се поттикнат ромските семејства и заедниците да основаат свои предучилишни образовни програми, со јасни цели и постапки за оценување.* Неповолноста на исклучените деца е значително засилена доколку тие доаѓаат од средини со употреба на втор јазик. За да се спречи таа појава, заедниците на Ромите треба да воспостават – со средства од државата – предучилишни образовни програми за родителите

27 Hallam, 2008.

и малите деца кои ќе се фокусираат на игра, стекнување на јазични вештини и писменост на родителите. Таквите групи за играње или групите родител-дете можат да се одржуваат неколку пати во неделата и можат да вклучуваат и постари деца за време на празниците.

Приказ 1. Правила за спроведување на програмата Подобра шанса од Арканзас Arkansas Better Chance Programme (ABC)

Во прилог кон дефинирањето на детето и подобноста на давателот на услугите на програмата, правилата за спроведување на ABC програмата се однесуваат на пет клучни области:

Сооднос деца-кадар и големина на групата: Соодносот дете-кадар училница не треба да надминува: 4:1 за доенчиња до 18 месеци; 7:1 за мали деца од 18 месеци до 3 годишна возраст и 10:1 за деца од 3 до 5 годишна возраст. Соодветната максимална големина на групата за овие возрастни групи е: 8, 14 и 20 деца.

Профил на кадарот, број и вид на кадар и професионален развој: Кадарот е поделен на три категории и од секој се бара да поседува минимум сертификат: *Главни наставници* да имаат завршено додипломски или последипломски студии за образование во раното детство (или друг релевантен степен на образование со акцент на развојот на децата); *Одделенски наставници* со соодветна диплома (2-годишно високо образование) за образование во раното детство и асистенти со сертификат за детски развој. ABC персоналот, исто така, треба да размислува за етничката разновидност на децата кои учествуваат во ABC програмата. Главните наставници се одговорни за наставна програма, планирањето на програмата и надзорот на помошниците и треба да имаат 30 часа годишно за професионален развој; помошниците имаат право до 20 часа. Во секоја училница треба да бидат вклучени еден наставник и еден помошник. Центрите со четири училници мора да вработат двајца главни наставници, двајца одделенски наставници и четири асистенти.

Стандарди на програмата и наставна програма: Програмите треба да бидат развојно соодветни и индивидуализирани за да се задоволат потребите на секое дете. Центрите ги следат насоките од Националната асоцијација за образование на малите деца (NAEYC) и Рамката за РДО од Арканзас. Освен стимулирачка средина (опрема и материјали за деца; области од интерес и катчиња за учење; соодветно планиран надворешен простор), програмите ќе имаат тематски единици и цели во врска со: културната разновидност, социо-емоционалното учење; креативно-естетското учење; когнитивниот развој; физичкиот развој и јазикот. Наставниците ќе спроведат и одржуваат индивидуални портфолија на детето, вклучувајќи примероци од работата на детето, како и набљудувања на наставниците и родителите. Дневниот распоред треба да ја одразува рамнотежата помеѓу внатре/надвор, тивко/активно; индивидуално/мала група/голема група; груби моторни/фини моторни вештини и иницијатива од страна на детето/ иницијатива од страна на наставникот. Бесплатен оброк и ужина се предвидени за децата, а времето за оброците и другите рутини се користат како можност за дополнително учење. Треба да се посвети внимание за олеснување на преминот на децата од една во друга програма соодветно на возраста со особено внимание кон процесот на преминот во јавната детска установа (градинка).

Проценка на детето и проверка на развојот и здравјето: Сите деца вклучени во ABC програмите треба да добиваат сеопфатна здравствена и развојна проверка за утврдување на нивните индивидуални потреби. Здравствената проверка ќе опфаќа: раст и исхрана; развојна проценка; невролошки и кардиолошки статус; вид; слух; заби; статус на

вакцинација; лабораториски испитувања за крв и урина. Развојната проверка ќе ги опфати следниве области: речник, визуелно-моторен развој, јазик и развој на говорот, фини и груби моторни вештини, социјални вештини и развојни резултати. Исто така во догледно време ќе биде спроведена сеопфатна напоредна студија за да ја оцени ABC програмата со цел да се осигура дека програмата ги исполнува своите цели.

Вклученост на родителите/заедницата: Секоја програма ќе има прирачник за родителите и план за вклучување на истите кој ќе ги содржи можностите за доприносот на родителите во работата и дизајнот на програмата. Планот ќе го вклучува прегледот на родителите во врска со програмски планови, конференции на родителите и методот за вклучување на родителите во образовното искуство на детето. Исто така, ќе има политика „отворена врата“ за родителите, за да ја поттикнат посетата и учеството во активностите во училищата.

ПОГЛАВЈЕ 1

Контекстот на земјата и состојбата на ромското население во поранешната југословенска Република Македонија

Демографски податоци

Поранешна југословенска Република Македонија зафаќа површина од 25.713 km², со што припаѓа во групата на релативно мали земји во Европа. Се наоѓа во средината на Балканскиот Полуостров, а соседи на земјата се Србија и Косово на север, Бугарија на исток, Албанија на запад и Грција на југ.

Поранешна југословенска Република Македонија е парламентарна демократија и земја во транзиција, економска и политичка, со стремез да формира поблиски врски со Европската унија. Во 1991 година беа иницирани големи економски и политички реформи, вклучувајќи го и воведувањето на повеќепартискиот систем, формирање на мнозински и демократски структури, кои ја поттикнуваат професионалноста во јавната администрација, како и промената кон пазарната економија.

Според последниот државен попис од 2002 година, вкупното население на земјата изнесуваше 2.022.547 жители, од нив 59,5 проценти живеат во урбана средина. Главен град е Скопје со околу 550.000 жители.

Пописот, исто така, покажа дека од 1991 година, годината на осамостојување, населението се зголемило за 5,4 проценти. Понатаму, густината на населението се зголемила од 64 жители на километар квадратен во 1971 година на 79 жители на километар квадратен во 2002 година. Пописот од 2002 година го покажа следниот етнички состав: 64,18 проценти Македонци, 25,17 проценти Албанци, 3,85 проценти Турци, 2,66 проценти Роми, 1,78 проценти Срби и 0,4 проценти Власи. Околу 65 проценти од населението се православни христијани, а една третина од жителите и припаѓаат на исламската религија.

Според македоскиот Устав, изменет во 2001 година, кој било јазик што го зборуваат најмалку 20 проценти од населението е службен јазик во земјата. Ова значи дека официјални јазици на земјата се македонскиот (и неговото кирилско писмо и е мајчин јазик на околу две третини од населението) и албанскиот (и неговото латинско писмо и е мајчин јазик на околу една четвртина од населението). Други јазици кои се зборуваат од страна на македонските жители ги вклучуваат (но не исклучиво) турскиот, ромскиот, српскиот и влашкиот јазик. На локално ниво, јазиците на кои зборуваат најмалку 20 проценти од населението во општината, исто така, може да се користи за службена должност.

Табела 1: Демографски и социо-економски индикатори во поранешната југословенска Република Македонија и ЕУ во просек, 1991, 1995, 2000, 2004 година

	1991	1995	2000	2004	ЕУ просек	ЕУ-15 просек	ЕУ-10 просек
Очекуван животен век при раѓање, во години	72,1	72,2	73,4	73,5 (2003)	78,5	79,1	74,4
Очекуван животен век при раѓање, во години, мажи	69,9	70,0	71,2	71,1 (2003)	75,3	76,1	70,2
Очекуван животен век при раѓање, во години, жени	74,5	74,5	75,7	76,1 (2003)	81,5	82	78,5
Смртност на доенчиња на 1.000 живородени	28,2	22,7	11,8	11,3 (2003)	4,7	4,5	6,6
Абортуси на 1.000 живородени	665,1	491,5	389,2	315,5 (2001)	225,7 (2003)	227,6 (2003)	206,4
Живородени деца на 1.000 жители	18,2	16,3	14,5	13,3 (2003)	10,3	10,5	9,3
Стапка на мртворедени деца на 1.000 жители	7,7	8,3	8,5	8,9 (2003)	9,8	9,8	10,5

Извор: База на податоци Европско здравство за сите, Јануари 2006 година.
Забелешка: ЕУ: Европска Унија; ЕУ-15: Земјите-членки пред 1 мај 2004 година; ЕУ-10: Земјите-членки кои и се приклучија на ЕУ на 1 мај 2004 година.

Демографски податоци за Ромите

Според пописот од 2002 година, Ромите сочинуваат 2,66 проценти од вкупното македонско население или 53.879 лица, што ги прави Ромите четврта најголема група во земјата (после Македонците, Албанците и Турците).²⁸ Додека, проценките, врз основа на факти од страна на ромски невладини организации, укажуваат дека Ромите сочинуваат близу 6 проценти од вкупното население; најмалку еден експерт проценува дека има максимум 260,000 Роми.²⁹ Несовпаѓањата помеѓу официјалните и неофицијалните бројки произлегуваат од комбинацијата на прашања за граѓанска регистрација и тенденцијата на различните ромски заедници во земјата да се идентификуваат како нешто друго, најчесто поради предрасудите и стереотипите. Нов попис на население е планиран во 2011 година.

Според пописот од 2002 година, Ромите живеат во 64 од вкупно 85 општини низ целата земја. Поголемиот дел од ромското население во земјата (околу 45 проценти) живее во 10 општини: Битола, Дебар, Гостивар, Кичево, Кочани, Куманово, Прилеп, Штип, Тетово и Винаца. Во однос на регионалната дистрибуција на населението, важно е да се напомене дека 43,06 проценти од Ромите живеат во главниот град, а речиси половина од нив живеат во општината Шуто Оризари. Само 12 проценти од ромското население живее во другите општини во земјата.³⁰ Многу често, Ромите живеат заедно во населбите или така наречените *маала*, одвоени од остатокот од населението, понекогаш по сопствен избор, а понекогаш и како нивна единствена алтернатива.

28 Република Македонија, Државен завод за статистика, 2002 година

29 Изложени на ризик: Ромите и раселените лица во Југоисточна Европа, УНДП, 2006 година.

30 Република Македонија, Државен завод за статистика, Статистички годишник и податоци од пописот, 2002 година.

Во земјата, Ромите не се хомогена група, туку мешавина на многу под етнички групи, вклучувајќи ги *Арлии, Барутчи, Џамбази, Гиланлии, Конопари, Ковачи и Топанлии*. Македонските заедници на Ромите се немиграциски. Единствените групи кои патуваат се семејствата на питачите и сезонските работници. Голем број од македонските Роми се муслимани, иако некои од нив исто така практикуваат и други религии.³¹

Македонските заедници на Ромите се релативно кохерентни во споредба со ромските заедници во соседните земји. Многу е веројатно дека заедниците на ромите од централниот дел на земјата се запознати со ромските заедници од источниот дел на земјата и обратно, што често не е случај за ромските заедници од другите земји во регионот.

Иако не-ромското македонско население честопати ги нарекуваат Ромите „цигани“ (т.е. „Циганин“), терминот „Роми“ е исто така во општа употреба. Терминот „цигани“ речиси универзално се смета за неприфатлив и навредлив за Ромите.

Историјата, културата и тековна состојба на Ромите

Кога Ромите ја напуштиле Индија, тие не пишувале хроники во врска со датумите и причините за нивните патувања. На крајот од осумнаесеттиот век, јазичните споредби на ромскиот јазик со индо-европските јазици го покажаа индиското потекло на Ромите. Нема прецизни податоци за точното време на пристигнување на Ромите во поранешна југословенска Република Македонија. Различни извори шпекулираат за присуството на Ромите во земјата и на Балканот уште од четиринаесеттиот век.³² Некои податоци покажуваат дека Ромите биле присутни на Балканот дури и пред доаѓањето на Османлиите.³³

Ромите во Отоманската империја

Додека Ромите биле поробени во Молдавија и Валакија, не постои доказ за такво непријателство против Ромите на друго место во Отоманската империја. Ромскиот јазик, обичаите и професиите не биле забранети, а Ромите ги имале речиси истите права како и сите други.³⁴ Меѓутоа, доказите од шеснаесеттиот век покажуваат дека Ромите претставуваат товар за Турците најмногу во однос на оданочувањето. Првиот закон издаден во 1530 година, кој се однесувал на Ромите во провинцијата Румелија, воспостави различен даночен систем за Ромите од муслиманска и христијанска вероисповед и бил донесен за враќање и казнување на Ромите кои ја напуштиле областа во која тие биле регистрирани.³⁵ Во суштина, овој закон е обид да се забрани номадизмот меѓу Ромите со цел подобро да им служи на фискалните приоритети на Империјата. Интересно, даночниот регистар од 1532 година наведува низа професии на Ромите, вклучувајќи доктори, полицајци, адвокати, свештеници и музичари.³⁶ Формирањето на ромските гета или маала на Балканот е во согласност со пошироките принципи на Отоманската империја за населување за немнозинските заедници.³⁷

31 <http://www.cidcm.umd.edu/mar/assessment.asp?>

32 Donald Kenrick (1993: 44).

33 Олга Зиројевиќ (1981: 227), Гратан Паксон (1974: 81).

34 Зиројевиќ (1981: 244) и Мујиќ (1952–1953: 146).

35 Марушиакова и Попов (2001: 32–35), Мујиќ (1952–1953: 146).

36 Марушиакова и Попов, 2001 година, 41–44.

37 Петровиќ, 1982, 62; Марушиакова и Попов, 2001 година, 38.

Ромите во почетокот на дваесеттиот век

Доказите кои се однесуваат на статусот на Ромите во поранешна југословенска Република Македонија од крајот на XIX век до Втората светска војна се исклучително ретки. Сепак, записите на патеписците од овој период укажуваат на стабилни и генерално мирољубиви односи меѓу Ромите и не-ромското население³⁸ за време на Втората светска војна.

За време на *Porrajmos* ('уништувањето'), како што Ромите го нарекувале Холокаустот, околу половина милион Роми биле убиени во концентрационите логори. Најголемите загуби беа меѓу Ромите во Унгарија, Полска, Романија, Советскиот Сојуз и Југославија.³⁹

Повеќето од она што сега е територија на поранешна југословенска Република Македонија беше окупирана од страна на Бугарија од 1941 до 1944 година. Правните мерки преземени од страна на бугарските власти во 1942 и во 1943 година се однесуваа на Ромите посебно со нивна сегрегација од неромското население, ограничување на нивната слобода на движење и забрана на муслиманските верски обреди, ромски имиња и употреба на ромскиот јазик.⁴⁰ Во март 1943 година, бугарскиот владин комесар за Еврејското прашање потпиша договор со специјалниот делегат на нацистичка Германија и постави квота 20.000 Евреи да бидат депортирани од поранешна југословенска Република Македонија, Тракија и Бугарија. Подоцна истиот месец, 12.000 Евреи беа депортирани од Бугарија. Иако недостигаат пишаните извори кои ја документираат депортацијата на Ромите, записи од очевидци укажуваат на тоа дека Ромите биле меѓу депортираните лица.⁴¹

Иако не постојат статистички податоци за бројот на македонските Роми засегнати од депортацијата, се чини дека поголемиот дел од нив ја преживеале војната.⁴² Можни објаснувања за високата стапка на преживеани ја вклучуваат тенденцијата на Ромите да се изјаснуваат како други етникуми и долгата традиција на релативно мирен соживот помеѓу Ромите и мнозинското население.⁴³

Ромите во Социјалистичка Федеративна Република Југославија

Југославија е широко призната како земја од Централна и Источна Европа, каде што позицијата на Ромите беше најповолна, со тоа што на Ромите им беше дадена повеќе слобода и им беше дозволено да основаат свои културни и општествени организации.⁴⁴ Ромите биле мошне добро третирани од страна на државните шеми за дистрибуција на земја, што резултирало многу Роми да станат земјоделци, особено во Србија.⁴⁵ И покрај предностите за Ромите во Југославија, во споредба со другите земји во регионот, владин извештај од 1978 година забележува дека интеграцијата на Ромите заостанува зад очекувањата на југословенското општество, најмногу во однос на образовните достигнувања и животниот стандард.⁴⁶

38 Види, на пример, Edith Durham's 1909 *High Albania* (London: Phoenix Press, 1984), Gustav Weigand's 1924 *Ethnographie von Makedonien* (Sofia, Partizdat, 1981) and Rebecca West's 1941 *Black Lamb and Grey Falcon* (New York: Penguin, 1994).

39 Fraser 1995, Lewy 2000.

40 Марушиакова и Попов, 1999 година, стр. 90–91.

41 Марушиакова и Попов, 1999, 92; Петровски, 1993, стр. 27–281.

42 Crowe, 1996, стр. 221.

43 Kolsti, 1991, стр. 56; Poulton, 1995, стр. 112; Марушиакова и Попов 1999, стр. 92.

44 Zoltan Barany, *Politics and the Roma in state-socialist Eastern Europe*, 2000.

45 Poulton 1993, стр. 43.

46 Crowe, 1995, стр. 227.

Во рамките на Југославија, поранешната југословенска Република Македонија ужива углед како најгостопримливо место за Ромите.⁴⁷ По земјотресот во 1963 година, кој уништи голем дел од Скопје, вклучувајќи го градскиот средновековен ромски квартал, населбата Шуто Оризари беше повторно изградена со локална, национална и меѓународна поддршка. Шуто Оризари брзо прерасна во најголема ромска заедница во Европа со свои структури на локална самоуправа. Во тоа време Социјалистичка Република Македонија, исто така, во Скопје основа ромски театар „Пралипе“, кој се здоби со меѓународни награди за неговите изведби. Стандардизираната ромска граматика беше објавена во земјата во 1980 година.

Ромски јазик

Ромскиот јазик е дел од групата на индоариските јазици од фамилијата на индоевропските јазици. Најсродни живи јазици, освен неколку дијалекти од дијаспората на Индија, ги вклучуваат Хинди, Пенџаб и Раџастани јазиците. Предокот на ромскиот јазик одделен од другите средно-индиски дијалекти е некаде во текот на Средниот век. Точниот датум и околностите се предмет на многу шпекулации.

Според јадрото на ромската граматика јасно е дека оние кои говорот на дијалектите кои станале современ ромски јазик биле во близок контакт со оние кои ги говореле јазиците како што се Персиски, Курдски, Арменски и Византиско Грчки јазик. Лингвистите, исто така, се согласуваат дека предокот на современиот ромски јазик бил во контакт со средновековниот и рано современиот грчкиот период. Во еден период пред или за време на Отоманското населување на Балканот, групите кои зборувале на ромски јазик мигрирале низ цела Европа, при што една група мигрирала дури до Персија.

Според повеќето лингвисти, современиот ромски јазик се состои од четири поголеми дијалектни групи: северен, централен, влашки и балкански дијалект. Секоја од овие групи припаѓа на одредена поголема подгрупа. Во случајот на северната група, поделбата е на исток-запад, а во случајот на останатите групи е север – југ.

Во поранешната југословенска Република Македонија како и во поголемиот дел на Балканот, доминираат оние кои говорат на северно балкански, јужно балкански и јужно влашки дијалект. Главниот јужно балкански дијалект во земјата е Арлии, кој има своја сопствена подгрупа чие значење е повеќе етнографско отколку практично. Неколку од имињата по кој се нарекува главниот северно балкански дијалект се *Ковачи*, *Бугурџи* и *Калаџи*. Во поранешната југословенска Република Македонија Јужно влашкиот дијалект се нарекува *Џамбаз*, а во соседно Косово се нарекува *Гурбет*.

Истражувања за јазикот укажуваат дека оние кои говорат на балканско ромските дијалекти имаат релативно долга традиција на седентаризам. Јужно влашките дијалекти пристигнале или се повратиле во поранешната југословенска Република Македонија после подолг временски период понатака на север.

Уште од 1980 година, научни дела за и околу ромскиот јазик како и добро познати дела и учебници се објавени во земјата. Во прилог на програмите во електронските медиуми поддржани од страна на државата, исто така има и приватни телевизиски и радио станици на ромски јазик, како и еден весник. Ромскиот јазик се изучува во четири основни училишта во Скопје, како и во училиштата во други општини. На универзитетско ниво, на Филолошкиот факултет при Универзитетот Св. Кирил и Методиј во Скопје за прв пат во учебната 2010–2011 година беше воведена четири семестрална студиска програма за

47 Barany, 1995.

ромски јазик, но немаше заинтересирани апликанти. Исто така, долгорочните планови за основање на Институт за ромски студии и студиска група за ромски јазик за додипомските студии за обука на наставници, останаа нереализирани.

Податоците од пописот од 2002 година покажуваат дека отприлика 80 проценти од македонските Роми го говорат ромскиот јазик како нивен мајчин јазик. Во источниот дел од земјата, Ромите најчесто говорат на турски јазик, а во западниот дел албански и/или турски јазик, но не ромски, особено помеѓу помладата генерација. Особено во западниот дел од земјата многу Роми го говорат македонскиот јазик како нивен мајчин јазик.

Културата на Ромите

Многу векови Ромите биле цел на дискриминација, прогонување, стереотипизирање, наметната симилација и насилство.⁴⁸ Основната ромска стратегија за преживување долги години наназад е да бидат невидливи. Ромите успеале да задржат импресивен степен на културен интегритет преку исклучување од *Гаџе* (не-ромско население) од нивните приватни животи, нивните закони, нивните лични навики и нивните вредности; притоа доаѓа до ефективно исклучување на не-ромското население од познавањето на ромскиот јазик и општествените институции. Се претпоставува дека неписменоста честопати ги спречува Ромите да се стекнат со работничко или професионално вработување, но исто така ги спречува културните и интелектуалните вредности на не-ромското население од инфилтрација и потценување на традиционалното општество на Ромите.⁴⁹

Различната литература на студиите по Ромски јазик укажува дека Ромите до одреден степен преферираат да се интегрираат со *Гаџа* најчесто поради економски причини. Тие ги нудат своите вештини да се здобијат со приходи и да основат добри врски со мнозинското население во земјата домаќин, но не споделуваат информации за нивниот општествен живот.

Некои од најзначајните Ромски истражувачи и научници се сложуваат дека многу Роми не се чувствуваат удобно во врска со образованието, бидејќи притоа долг период нивните деца се во контакт со не-ромски деца.⁵⁰ Додека некои од овие стратегии опстануваат и се користат од Ромите во различни делови на светот не може со сигурност да се заборава за аспектите на ромската култура зачувани во поранешната југословенска Република Македонија во поглед на не-ромското население. Слично на ова и покрај многубројните дискусии за односите помеѓу ромската култура и здравите услови на ромското население, до денешен ден не се спроведени истражувања во земјата за тоа дали одредени навики или ритуали ги изложуваат Ромите на зголемени здравствени ризици.⁵¹

Многу често во македонските ромски заедници 3–4 генерации живеат заедно во иста куќа. И покрај тоа што од страна на побројното население во земјата ова може да биде перцепирано како примитивен начин на живот или како рефлексивна на екстремна сиромаштија, самите Ромите би ги потенцирале условите за живот и нерегулираните имотно правни односи на нивните домови како поголем проблем отколку начинот на кој просторот е поделен и организиран помеѓу членовите на семејството.⁵²

48 Edward W. Said, *Culture and Imperialism*, 1993.

49 *Gypsy Law, Romany legal traditions and culture*, Walter O.

50 Ian Hancock, *Review*, supra note 35 at 73, 79–80, 2007.

51 Извештај за состојбите во домувањето и здравјето на заедницата на Роми во Р. Македонија, ЦРИС Студиорум, 2008 година.

52 Извештај за состојбите во домувањето и здравјето на заедницата на Роми во Р. Македонија, ЦРИС Студиорум, 2008 година.

Родовите односи во заедницата на Ромите

Раѓање на дете

Во заедницата на Ромите во поранешна југословенска Република Македонија, како и во многу други земји, успехот на новоформираните бракови во голема мера зависи од раѓањето на децата. Доколку во првите години од бракот не се родат деца, тоа би можело да доведе до развод на сопругниците. Меѓутоа неофицијалните податоци укажуваат дека денес ова е помалку вообичаено за младите ромски парови.⁵³

Бракови: штетни традиции

Малолетничките бракови донекаде се случуваат во заедницата на Ромите и поретко во Албанската етничка заедница. Тешко е да се процени степенот на малолетнички бракови во заедницата на Ромите, бидејќи Ромите честопати не ги регистрираат ваквите бракови.⁵⁴ Општо гледано раното родителство ја продлабочува сиромаштијата и го поткопува развојот на двајцата родители и децата. Не постојат ниту институционални механизми да ги следат овие бракови, ниту пак политики за да се намали нивниот број во земјата.

Женска девственост

Како што е случај и во други земји од регионот, македонските заедници на Ромите и придаваат висока вредност на девственоста на девојчињата и жените за време на стапување во брак. Девственоста на потенцијалната невеста честопати е тема на дискусија помеѓу двете семејствата пред склучување на бракот, со најразлични санкции, вклучувајќи го и враќањето на невестата кај нејзините родители по склучување на бракот, доколку девојчето или жената не докаже дека е невинна. Во такви случаи девојчето или жената е етикетирана за цел живот како недевствена (*phivli*), и со тоа од страна на заедницата строго се ограничува нејзината слобода на движење и обемот на донесување на одлуки.⁵⁵

Традициите поврзани со женската девственост наметнуваат бариери за образованието на жените, кариерата и воопшто човековиот развој, кои за возврат даваат негативен ефект врз раниот детски развој. Бидејќи многу Роми гледаат на немажената девствена ќерка како ризик за семејството, девојчињата во пубертет може да бидат испишани од училиште. Обично, девојчињата кои се помалку образовани од нивните сопрузи имаат помалку можности за планирање на семејството во однос на бројот и просторот на децата и се во незавидна позиција за поддршка за образованието на нивните деца и создавање на средина во која децата целосно ќе го остварат нивниот потенцијал.

Рефлектирајќи ги очекувањата дека жените Ромки ќе бидат послушни и покорни, најпрвин како девојчиња, а подоцна и како сопруги и мајки, од мажите Роми се очекува да ја докажат нивната машкост и да ја извршат својата улога како сопрузи преку ограничување на слободата на движење на жената, контрола врз нивните тела, одбивање на користење на контрацептивни средства, како и на многу други начини.⁵⁶ Додека некои од овие штетни традиционални практики од страна на Ромите и на не-ромското население се сметаат за ромска култура, помеѓу жените Ромки, активистки за човекови права, постои се поголем консензус дека овие практики не се 'практики на Ромите' туку дека постојат во

53 Круне Младеновски, Ромите во Македонија, 2007 година.

54 Стејт Департамент на САД, 2008 година Извештај за почитувањето на човековите права – Македонија, 25 февруари 2009 година, достапен на: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/49a8f174b9.html>.

55 За девственоста, Публикација-истражување, Македонија 2001 година, Женска акција „Ромки лидерки“.

56 Извештај во сенка за состојбата за сексуални права кај жените Ромки, деца и млади питачи во Македонија, поднесен од Советот за човекови права при Обединетите Нации за целите на Петтиот универзален периодичен преглед, мај 2009, Ениса Еминовска и Иницијатива за сексуални права.

секоје патријархално општество и заедница. Иако овие практики се присутни во рамките на заедницата на Ромите, самите Ромите немаат одговорност за нивно надминување. Тоа се националните закони кои преовладуваат над примената на културата, како изговор за практиките кои се штетни за мажите, како и за жените.⁵⁷

Тековната состојба на македонските заедници на Ромите

Иако поранешна југословенска Република Македонија во голема мера се смета за успешна приказна кога станува збор за Ромите, тековната состојба на Ромите во споредба со мнозинското население, открива нееднаквости во речиси сите области на социо-економскиот, јавниот и политичкиот живот. Овие нееднаквости се прикажани во табела 2.

Табела 2: Ромите во споредба со Албанците и Македонците во поранешна југословенска Република Македонија

Процент	Роми	Албанци	Македонци
Стапка на писменост (15–24)	60	99	99
Стапка на невработеност	73	27	31
Џини коефициент	0,46	0,48	0,37
Домаќинства кои живеат под линијата на сиромаштија	63	29	27
Упис на детето во матичната евиденција на родените	92	—	96
Некомплетна имунизација на детето	34	33	12
Антенатална грижа за жените	78,5	99	93
Информација за ХИВ/СИДА помеѓу жените	30	28	66
Толеранција на семејното насилство	247	36	13

Извор: МИКС, 2005–2006 година.

Како што е прикажано во табелата, забелешките помеѓу 2006–2009 година ги покажуваат разликите помеѓу Ромите и не-ромското население: само 60 проценти од жените Ромки на возраст под 15–24 години се писмени, во споредба со 99% од албанското и македонското население.⁵⁸ Исто така, Ромите имаат највисока стапка на невработеност: 73 проценти во споредба со 31% меѓу Македонците и 27% меѓу Албанците.⁵⁹ Неоднаквостите во приходи помеѓу Ромите се исто така екстремни, со коефициент Џини за изедначени приходи на 0,46 за Ромите, 0,37 помеѓу Македонците и 0,38 помеѓу Албанците.⁶⁰

Исто така, 27 проценти од македонските домаќинства и 29 проценти од албанските домаќинства живеат со помалку од 60 проценти од просечните месечни приходи од околу 94 евра; соодветната бројка за ромските домаќинства изнесува 63 проценти.⁶¹ И покрај превземените мерки од страна на Владата за намалување на сиромаштијата, Ромите

57 Заедничка изјава на европските Ромки активисти, EUMC round table with Romany Women May 3, 2006 Bucharest, Romania.

58 УНИЦЕФ, МИКС, 2006.

59 УНДП, Граѓански засновани анализи, 2009.

60 УНДП, Граѓански засновани анализи, 2009.

61 УНДП, Граѓански засновани анализи, 2009.

опфаќаат дури 14 проценти од сите корисници со околу 90 проценти од регистрираните Роми во Агенцијата за вработување кои немаат повеќе од основно образование.⁶²

Ромките имаат помалку можности за добивање на антенатална заштита од страна на професионалните здравствени работници, со само 78.5 проценти од Ромките кои добиваат професионална антенатална заштита за време на нивната последна бременост во споредба со 98 проценти кај Македонските и 99 проценти кај Албанките.⁶³ Тесно поврзано со ова, нивото на информации за ХИВ/СИДА кај Ромките е низок, со 30 проценти од Ромките кои имаат наведено познавање на два начина да се спречи пренесувањето на ХИВ, што е многу пониско од 66 проценти искажано од страна на Македонките и малку повисоко од 28 проценти од Албанките кои укажуваат на исто ниво на знаење.⁶⁴ Уште еден проблем на свесност е високото ниво на прифаќање на насилството врз жените: 47 проценти од Ромките веруваат дека сопругот оправдано ја тепа својата сопруга или партнерка во различни околности, во споредба со 13 проценти од Македонките и 36 проценти од Албанките кои изразуваат слични ставови.⁶⁵

Кога се децата во прашање, кај Ромите е помала веројатноста дека ќе ги пријават своите деца по раѓањето отколку кај Македонците (92 проценти наспроти 96 проценти).⁶⁶ Тие исто така, се со помала веројатност дека ќе ги вакцинираат своите деца: 34 проценти од децата Роми не ги добиваат сите осум препорачани вакцини во споредба со 12 проценти од македонските деца и 33 проценти од албанските деца. Дополнително, децата Роми се со поголема веројатност да завршат на улица како питачи, со тоа Ромите бројат вкупно 90 проценти од деца на улица во земјата.

Државјанство, документација и граѓанска регистрација

Во 2000 година, *Комитетот за правата на детето при Обединетите нации (UNCRC)* изрази загриженост дека и покрај законската регулатива и зголемувањето на бројот на болнички раѓања, сеуште има македонски деца кои не се пријавени по раѓањето и дека голем дел од нерегистрираните деца се деца Роми.⁶⁷ Истражувањето од 2003 година од страна на Европскиот центар за ромски права покажа дека од 2.224 ромски испитаници 153 на возраст над 18 години немаат државјанство, 749 лица не поседуваат пасоши, 148 лица не поседуваат лични карти и 120 лица не поседуваат извод од матична книга на родени.⁶⁸ За да се помогне во решавањето на овие проблеми, со измените на законот за државјанство донесен во 2004 година дозволува жителите со подолг престој да го регулираат својот статус на државјанство преку јавна информативна кампања по измените и дополнувањата на законот.⁶⁹ Меѓутоа следната година, Организацијата за Безбедност и Соработка во Европа (ОБСЕ) се изјасни дека сеуште постои значителен број на Роми кои живееле во земјата пред нејзината независност, но кои сеуште не успеале да обезбедат македонско државјанство. Таквите граѓани кои немаат државјанство, често окарактеризирани како „жители со долгорочен престој“, често се лица родени во други делови на поранешна Југославија кои живееле во поранешна југословенска Република Македонија неколку години или подолго и кои по распадат на земјата се најдоа без

62 Минстерство за труд и социјална политика, Ревизија на национални акциски планови од Декадата за вклучување на Ромите, 2009.

63 УНИЦЕФ, МИКС, 2006.

64 УНИЦЕФ, МИКС, 2006.

65 УНИЦЕФ, МИКС, 2006.

66 УНИЦЕФ, МИКС, 2006.

67 Завршни забелешки на Комитетот за правата на детето при ОН, поранешна југословенска Република Македонија, 2000.

68 Европски центар за правата на Ромите, 2006, www.errc.org.

69 Refugees International, *Nationality Rights for All: A Progress Report and Global Survey on Statelessness*, 11 March 2009, достапно на: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/49be193f2.html>.

соодветна документација или јасни визии како да ги добијат истите.⁷⁰ Постојат различни проценки, и додека Канцеларија на високиот комесаријат за бегалци на Обединетите нации (УНХЦР) процени дека оваа група на Роми вклучуваат околу 1,000 луѓе и се базира на неформална анкета и податоци од пописот, но реалниот број може да биде поголем.

Во периодот од декември 2008 година до јануари 2009 година, УНИЦЕФ во соработка со Центарот за човекови права и разрешување конфликти, спроведоа истражување во 24 општини со бројни ромски заедници. За време на истражувањето се покажа дека 840 деца не поседуваат извод од матична книга на родени. Истражувањето направи разлика помеѓу децата кои не се регистрирани по раѓањето и оние кои не поседуваат соодветен официјален документ и покажа дека 338 деца не се регистрирани по раѓањето, од кои родителите на 284 нерегистрирани деца имаат македонско државјанство, а додека останатите 54 од децата немаат такво државјанство.

Најчести причини наведени од страна на родителите за непријавување на своите деца по раѓањето биле непоседување на лични документи од страна на родителите (106 случаи), недостаток на финансиски средства (92 случаи) и поради нерегистриран брак на родителите (35 случаи). Иако сегашното законодавство предвидува дека нерегулираниот брачен статус не треба да биде причина која би ги спречила родителите да ги пријават нивните деца по раѓањето, наодите од истражувањето укажуваат на тоа дека се потребни дополнителни истражувања за да се разбере врската помеѓу двете.⁷¹ Можното делумно објаснување на проблемот е комплексноста на законодавството поврзано со граѓанската регистрација, особено она за децата, кој наметнува предизвик не само за родителите Роми, туку исто така и за многуте државни службеници. Имајќи го ова предвид, извештајот од истражувањето на УНИЦЕФ предлага хармонизација на законите паралелно со времето отстранување на санкциите, нудење помош, отворени денови за пријавување и информативна кампања од јавен карактер за да ги поттикне родителите да ги пријават своите деца.

Застапеност и комуникација

Во споредба со соседните земји, македонските Роми се прилично добро застапени во Владата. На централно ниво, истакнатите позиции на Ромите од парламентарните избори во 2008 година, вклучуваат еден пратеник, Министер без ресор задолжен за спроведување на Деката за вклучување на Ромите и на Стратегијата за Ромите во поранешна југословенска Република Македонија и заменик Министер за правда. На локално ниво, има по еден ромски претставник во секој од осумте општински совети и застапеност на Ромите со 9 од 16 члена во Советот на општина Шуто Оризари. Покрај тоа, неколку општини вработија државни службеници од Ромска националност, обично со цел решавање на состојбата на Ромите или малцинствата во целина. Во земјата има две приватни телевизиски станици (БТР и Шутел, двете со седиште во Скопје), како и три радио станици на заедницата (во Гостивар, Прилеп и Штип). Исто така, постои и растечки број на ромски интернет-базирани медиуми, од кои повеќето се наоѓаат во рана фаза на развој.⁷²

44 Современи преобладајќи перцепции за Ромите и нивните модели за воспитување на децата

Дискусиите на фокус групите спроведени од страна на Светска Банка со не-ромско население во земјата покажаа дека мнозинското население го припишува ниското

70 ОБСЕ/ОДИХР набљудувачка мисија за изборите, финален извештај, јуни 2005 година, стр. 17 и 26.

71 УНИЦЕФ, Попис на деца кои не се регистрирани по раѓањето или немаат лични документи, 2009 година.

72 Ромски образовен фонд извештај за Македонија, 2010.

учество на Ромите во образованието на животниот стил на Ромите и вообичаената пракса во заедниците на Ромите.⁷³ Според повеќето од учесниците во фокус групите, Ромите се љубезни, мирни, гостопримливи, среќни, музички талентирани и комуникативни. И покрај тоа што искажуваат ставови за Ромите како нецивилизирани, без соодветно воспитување, валкани, неодговорни и склони кон ситни кражби, повеќето од учесниците покажаа симпатии кон Ромите. Иако не се противат на процесот на интеграција на Ромите во општеството во целина, за повеќето, неуспехот на интеграцијата го припишуваат на „праксата на Ромите да живеат во свои посебни заедници, дури и кога имаат можност да живеат во рамките на македонските населбите и да го прекинат нивниот номадски начин на живот во корист на животот во посовременото општество“.

Со оглед на тоа што ставовите изразени од страна на учесниците во фокус групите на Светска Банка, најдоа на широка поддршка во изјавата на директорот на Домот за деца без родители во Битола, интервјуиран во рамките на оваа студија дека „заедниците на Ромите имаат многу позитивен став кон децата, но понекогаш нивните социо-економски услови не им обезбедуваат можности да дејствуваат како целосно одговорни родители за нивните деца“.⁷⁴ Извештајот од истражувањето од 2009 година: Колку е инклузивно македонското општество?,⁷⁵ покажа дека процентот од целото население кое се чувствува неудобно во друштво на Роми е сеуште многу висок. Додека пак 18,5 проценти од 1.197 испитаници изјавија дека се чувствуваат неудобно во друштво на Роми, останатите 16,7 проценти не биле сигурни како би се чувствувале во друштво на Роми со образложение дека никогаш не биле во такво друштво. На прашањето дали тие ќе ги прифатат Ромите како нивни соседи, 53 проценти од испитаниците одговориле дека тоа би било прифатливо за нив; 27 проценти дадоа негативни одговори, додека 20 проценти не беа сигурни во одговорот.⁷⁶

Во отсуство на барањата за обука за справување со стереотипите на кои подлежат наставниците пред вработувањето и за време на професионалниот развој, многу членови од наставниот кадар не биле во допир со таков материјал. Сепак, наставниците кои учествуваат на обуките за стереотипи и предрасуди организирани преку програмата на Ромскиот образовен фонд, поддржани од Министерството за труд и социјална политика во соработка со вклучените општини: Инклузија на деца Роми во јавните предучилишни установи (детски градинки), ги искажаа следниве погледи:

„Како Македонка се плашам дека ќе станеме малцинство во поглед на нашите права.“

„Некои од обучувачите изразуваа неодобрување кон нас [не-Ромите] и се однесуваа заштитнички кон Ромите. Јас разбираам дека ова е Декада на Ромите, но прво треба да ги едуцираат Ромите како да се интегрираат во општеството.“⁷⁷

Од друга страна пак, евалуацијата на истата програма од страна на Ромскиот образовен фонд утврди дека воспитувачите од градинките и родителите Роми го поздравиле напредокот постигнат како резултат на програмата. Како што изјави една воспитувачка:

„На почетокот навистина имавме потешкотии со редовноста на децата.“

73 Декада на Ромите, Фокус групи на неромско население, Дискусии на фокус групи, Македонија 2005 достапно на: www.worldbank.org.mk.

74 Интервју со директорот на Домот на деца без родители 0–3 години, Битола, мај 2009.

75 Колку е инклузивно македонското општество, Фондација Институт Отворено Општество, Македонија, 2009 достапно на: www.soros.org.mk.

76 Колку е инклузивно македонското општество, Фондација Институт Отворено Општество, Македонија, 2009 достапно на: www.soros.org.mk.

77 Студија за евалуација на програмата „Инклузија на деца Роми во јавните предучилишни установи (детски градинки)“, Ромски образовен фонд, Скопје 2008 година.

„Родителите ги имаа сите можни изговори за да не ги носат секојдневно нивните деца. Сепак, по неколку средби со помошникот Ром, кој е многу посветен на проектот, тие почнаа да се однесуваат поинаку.“

Погледите на Ромите за преобладаващото општество и неговите инструменти, вклучувајќи го и образованието во раното детство

Фокус групите со Роми, спроведени од страна на Светска Банка во 2005 година, открија дека Ромите како најголема закана ја гледаат интеграцијата на погледите на не-ромското население со оние на Ромите. Додека мнозинството на ромските учесници ја одбија идејата за сегрегација на заедниците на Ромите, останатите имаа став дека одвоеното живеење може да има позитивно влијание за самосвеста на ромската заедница.⁷⁸ Отсликувајќи ги ставовите на не-ромското население во врска со Ромите во други фокус групи, учесниците Роми ги изразија своите ставови за Македонците како толерантни луѓе, а исто така и укажаа на постојаните стереотипи и лошиот третман на Ромите од страна на вработените во јавните институции.⁷⁹ Во однос на перцепциите на Ромите од раното детско образование, од 2008 година, студијата за евалуација на програмата *Инклузија на деца Роми во јавните предучилишни установи (детски градинки)* покажа дека скоро три четвртини од родителите Роми го прифаќаат и ценат подобрувањето на своите деца во однос на компетенциите за македонски јазик, однесување со возрасни, употреба на уттливи зборови и искористување на времето во домот. Како што истакна еден родител:

„Постои огромна разлика помеѓу нашите деца [кои посетуваат градинка] и останатите деца Роми во соседството. Нашите деца се многу поучливи, знаат како да се однесуваат со возрасни, говорат на македонски јазик, додека другите не. Дури мојата ќерка го подучува песнички и убаво однесување својот брат кој не оди во градинка и покрај тоа што е малку постар.“⁸⁰

Правна заштита на немнозинските групи

Македонскиот Устав

Преамбулата на македонскиот Уставот јасно ги признава Ромите како етничка заедница на исто ниво со албанските, турските, влашките, српските и бошњачките заедници.⁸¹ Додека и оваа особена формулација отсликува промени во Уставот направени по потпишување на Охридскиот рамковен договор⁸² во 2001 година, јасното признавање на Ромите беше исто така дел и од претходната верзија на Преамбулата.⁸³ Сепак, останатите мерки кои се усвоија за заштита на немнозинските заедници во земјата, воведоа посуштински промени врз основа на договорот. Овој договор јасно поставува една поширока агенда за зголемување на учеството на етнички Албанци во власта на локално и национално ниво,

78 Декада на Ромите, Фокус групи на не-ромско население, Дискусии на фокус групи, Македонија 2005 достапно на: www.worldbank.org.mk.

79 Декада на Ромите, Фокус групи на не-ромско население, Дискусии на фокус групи, Македонија 2005 достапно на: www.worldbank.org.mk.

80 Студија за евалуација на програмата „Инклузија на деца Роми во јавните предучилишни установи (детски градинки)“, Ромски образовен фонд, Скопје 2008 година.

81 Устав на Република Македонија, *Службен весник на Република Македонија* 52/1991; Амандмани IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII и XVIII на Уставот на Република Македонија, *Службен весник на Република Македонија* 91/2001.

82 Охридски рамковен договор беше мировен договор потпишан од страна на владата на Република Македонија и претставници на етнички Албанци на 13 август, 2001 година. Договорот стави крај на вооружениот конфликт помеѓу Ослободителната национална армија и македонските безбедносни сили и постави основа за подобрувања на правата на етничките Албанци.

83 Види рамковен договор, веб страна [пристапено на 23 февруари 2011 година], достапен на http://faq.macedonia.org/politics/framework_agreement.pdf; Устав на Република Македонија, *Службен весник на Република Македонија* 52/1991.

ставајќи одреден акцент и на останатите етнички заедници во земјата. Помеѓу ваквите мерки се Законот за унапредување и заштита на правата на припадниците на заедниците кои се помалку од 20 проценти од македонското население и Законот за употреба на јазиците од страна на најмалку 20 проценти од македонските граѓани и во единиците на локалната власт. Двата закона беа усвоени во 2008 година и го вклучуваат образованието во областите на кои правата на мнозинските заедници се применуваат.⁸⁴ Дополнително, Законот за спречување и заштита од дискриминација од 2010 година нуди спречување и заштита од дискриминација при уживање на правата загарантирани со македонскиот Устав. Законот забранува каква било директна или индиректна дискриминација по основ на пол; раса; боја на кожа; членство во маргинализирани групи; етничка припадност; јазик; граѓанство; социјално потекло; религиозни убедувања; останати верувања; образование; политичка припадност; личен или социјален статус; ментален или телесен инвалидитет; возраст; семеен или брачен статус; приходи; здравствена состојба или какви било други основи забранети со закон или меѓународна спогодба.⁸⁵

Рамковна конвенција за заштита на националните мнозински групи на Советот на Европа

Поранешна југословенска Република Македонија ја потпиша Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства во 1996 година и истата беше ратификувана во 1997 година. Оттогаш, земјата направи позитивни чекори во поглед на заштита на мнозинските групи, но сепак Ромите остануваат главен проблем во последните извештаи издадени од страна на државата како и во коментарите на Советот на Европа.

Европска конвенција за заштита на човекови права и основни слободи

Поранешна југословенска Република Македонија ја потпиша Конвенцијата во 1995 година и истата беше ратификувана во 1997 година. Од особено значење е дополнителниот протокол во Европската конвенција за човекови права за правата на мнозинските групи.

Тековна економска состојба и состојба на пазарот на труд

Според податоците на Државниот завод за статистика во 2009 година, националната стапка на невработеност беше 31,7 проценти. Распределени по пол и возраст, невработеноста во земјата за 2009 година беше како што е прикажано во Табела 3.

Табела 3: Стапка на невработеност по возрастна група и пол 2009 година

Возрасна група	Мажи (проценти)	Жени (проценти)
15–24	53	59
25–34	34	37
35–44	28	27
45–54	25	26
55–64	28	23
65 +	10	17

47

Извор: Анкета за работна сила; Државен завод за статистика, Република Македонија.

84 Закон за унапредување и заштита на правата на припадниците на заедниците кои се помалку од 20 проценти од населението во Република Македонија, *Службен весник на Република Македонија* 92/2008; Закон за употреба на јазик што го зборуваат најмалку 20 проценти од граѓаните во Република Македонија и во единиците на локалната самоуправа, *Службен весник на Република Македонија* 101/2008.

85 Закон за спречување и заштита од дискриминација, *Службен весник на Република Македонија* 50/2010.

Невработеноста на Ромите забележана во јануари 2011 година изнесува 15.457 лица од кои 6.577 се жени.⁸⁶ Официјалните податоци од 2011 година покажуваат дека Ромите се застапени со 4,8 проценти од сите невработени лица.⁸⁷ Во декември 2010 година, официјалниот број на невработени Роми беше 15.725.⁸⁸ Податоци од јуни 2008 година, кога соодветната бројка беше 17.740 лица, покажа дека 33 проценти од невработените Роми немаат завршено основно образование, 7 проценти имаат завршено некаков вид на средно образование и 0,1 процент имаат завршено високо образование.⁸⁹

Во 2007 година, Министерството за труд и социјална политика субвенционира вработување на околу 50 Роми со допринос од страна на владата преку Фондот за декадата на Ромите. Покрај доказите кои покажуваат дека жените Ромки имаат помалку можности за пристап до вработување отколку мажите Роми, на жените Ромки не им беше даден приоритет преку оваа иницијатива.⁹⁰ Неодамна, националниот оперативен план од 2009 година на Министерството за труд и социјална политика, вклучи програма за поддршка на вработување на Роми. Сепак, имајќи предвид дека невработеноста помеѓу Ромите е значително повисока отколку кај другите македонски етнички заедници, доделените средства за оваа програма во 2009 година во висина од 78.048 евра не може реално да се очекува да направат значителна промена.⁹¹ За време на подготвувањето на овој извештај, немаше информација за спроведувањето и исходите од предвидените програми.

Тековна културна политика и разноликост

Поранешна југословенска Република Македонија ја ратификуваше Конвенцијата за заштита и унапредување на разноликоста на културните изразувања на УНЕСКО од 2007 година. Сепак, до денес, малку е направено во поглед на спроведување на истата. Истовремено, додека тековната македонска културна политика нема одредени приоритети кон немнозинските заедници, немнозинските групи имаат уставно право слободно да го искажуваат, негуваат и развиваат сопствениот културен, религиозен и јазичен идентитет и национални обележја. Министерството за култура го зема ова предвид при разгледување на проектни предлози поднесени на отворен конкурс, како и во изготвувањето на годишните културни програми.

Ромите во поранешна југословенска Република Македонија управуваат со приватни телевизиски и радио медиуми на ромски јазик, како и со весник на ромски јазик повремено издаван во период од неколку години на почетокот на 2000 година. Дополнително, државната телевизија емитува програми на ромски јазик, со вкупно времетраење од 120 минути неделно.⁹² Од друга страна, има мало унапредување во културта на Ромите во предоминантното општеството, со мала поддршка од државата овозможена за публикации на ромски јазик. Оскудноста со библиотеки, театри и кина, како карактеристика на земјата во целина е исто така очигледна во заедниците на Ромите.

86 Агенција за вработување на Република Македонија. Податоци достапни на: <http://www.avrm.gov.mk/WBStorage/Files/nacionalnost012011.pdf>.

87 Анализа на состојбата и осипување на девојчиња и момчиња Роми во образовниот процес во Република Македонија.

88 Агенција за вработување на Република Македонија.

89 Министерство за труд и социјална политика, Оперативен план за вработување во рамките на Декадата за вклучување на Ромите.

90 Decade Watch, 2007 година, достапно на: www.romadecade.org.

91 Оперативен план за активни програми и мерки за вработување, Министерство за труд и социјална политика, 2009 година.

92 Програма на Македонска Радио Телевизија, www.mrt.com.mk.

Каков е погледот на македонските Ромите во врска со образованието

Според истражувањето на УНИЦЕФ од 2004 година за образовните вредности на македонските Роми, Ромите го изедначуваат успехот скоро еднакво со имањето на вработување кое овозможува редовни приходи.⁹³ При ова изедначување, образованието првенствено се вреднува како средство за подобри работни просперитети, повеќе од половина од родителите кои учествуваа во истражувањето наведуваат дека средното образование е доволно за нивните деца, една третина сметат дека основното образование е доволно и мал дел искажаа став дека нивните деца треба да стекнат универзитетска диплома. Од извештајот за евалуација од 2005 година за Ромските образовни програми на Фондацијата институт отворено општество на Македонија (ФООМ), донесува поцврст заклучок, забележувајќи дека постои „висока мотивација кај родителите да им помогнат на своите деца и да им посветат време и финансии, притоа укажувајќи на зголемување на свесноста за значењето на образованието“.⁹⁴ Меѓу децата кои учествуваа во истражувањето на УНИЦЕФ беше забележана разлика помеѓу оние кои посетуваат училиште и оние кои не посетуваат училиште. Додека првите го сметаат образованието како предуслов да станат она што го посакуваат и ги истакнуваат врските помеѓу образованието, вработувањето и самоспознанието, вторите гледаат на образованието само како алатка за стекнување на одредени вештини со моментална практична примена (на пример: да не бидат прелажани во продавница, пишување писма, вртење на телефонски број).

Граѓанското општество и НВО активности во корист на Ромите

Граѓанското општество игра важна улога во спроведување на разни реформи во образовниот систем воведени во последните години. Има многу невладини организации кои го промовираат образованието на Ромите, и образованието добива акцент во различни степени од организации кои не се потполно специјализирани во образованието, но работат со заедниците на Ромите. И додека ромското граѓанско општество игра централна улога како партнер за имплементација на програмите на образованието на Роми, сепак тоа е многу малку вклучено во оценување и мерење на влијанието на релевантните мерки на заедниците на Ромите и предлагање алтернативи на креаторите на политики. Понатаму, најголем дел од работата, со цел промена на ставови во однос на образованието, се фокусира на Ромите притоа запоставувајќи го мнозинското население. Како што родителите Роми треба повеќе да го ценат образованието, така родителите кои не и припаѓаат на заедница на Ромите треба повеќе да ги почитуваат разноликостите и да ги ценат можностите, нивните деца да учат за истите од рана возраст.

93 Ставови за образованието во ромските заедници, УНИЦЕФ, 2004.

94 Фондација институт отворено општество, Ромски образовни програми, Извештај за евалуација 2005–2006.

ПОГЛАВЈЕ 2

Проценка на здравствените, социјалните и образовните институции и нивното влијание врз заедницата на етничките Роми

Преглед на здравствените институции и здравствените услуги за семејства со предучилишни деца

Здравствена заштита на мајки и деца

Здравствените услуги во поранешна југословенска Република Македонија се обезбедени преку мрежа на здравствени институции организирани на три нивоа: примарни, секундарни и терциерни здравствени услуги.⁹⁵ Примарните здравствени услуги за жени во однос на мајчинството и малите деца се дел од основниот пакет на здравствени услуги финансирани од Фондот за здравствено осигурување. Намалувањето на здравствените ризици кај социјално ранливите семејства од областа на здравје на жената и детето се исто така опфатени преку две вертикални програми за здравствена заштита, кои се финансирани од државниот буџет. Двете вертикални програми се:

- *Програма за здравствена заштита на одредени групи на население и одделни заболувања на граѓани кои не се здравствено осигурани за 2009 година.*⁹⁶ Помеѓу групите опфатени со оваа програма се родилките, доенчињата и деца под 18 годишна возраст кои не се вклучени во редовниот систем на здравствена заштита.
- *Програма за активна задрвствена заштита на мајкаите и децата во 2009 година.*⁹⁷ Оваа програма „има за цел да обезбеди еднаков пристап на основните здравствени услуги на сите жени во врска со безбедно мајчинство и сите деца во врска со нивниот здрав почеток на живот и обезбедување на услови за оптимален раст и развој на децата без оглед на нивниот социо-економски статус, етничка или верска припадност.“

Пренаталната здравствена заштита е овозможена преку примарните единици на гинеколошко здравствената заштита и преку патронажниот систем.⁹⁸ Во 2009 година, преку 95 проценти од бремените жени биле опфатени со пренаталните услуги од кои

95 Национален извештај за човеков развој 2004 година „Република Македонија, Децентрализација на човеков развој.

96 Службен весник на Република Македонија, бр. 3/2009.

97 Службен весник на Република Македонија, бр. 3/2009.

98 Како дел од јавниот здравствен систем, патронажниот систем е одговорен за домашните посети на сите бремени жени и родилки.

41.8 проценти биле во првиот триместар од бременоста. Истата година 55.9 проценти од регистрираните бремени жени биле исто така опфатени со домашни посети реализирани од патронажните сестри.⁹⁹ Види табела 4.

Табела 4. Домашни посети на бремени жени од страна на патронажни сестри во 2005–2009 година

Година	2005	2006	2007	2008	2009
Број на живородени деца	22.482	22.585	22.688	22.945	23.684
Број на домашни посети на бремени жени од страна на патронажни сестри	21.564	20.084	23.028	24.909	25.366
Просечен број на посети по бремена жена	1,8	1,7	1,7	1,8	1,9
Процент на жени опфатени со домашни посети од патронажни сестри	53,3	51,1	58,6	53,9	55,9

Извор: Завод за здравствена заштита на мајки и деца.

Земјата има долга традиција на болнички породувања со стручен надзор за време на породувањето, односно процент на болничко породување од 99,6 во 2007 година.¹⁰⁰ Види табела 5.

Табела 5. Застапеност на стручен надзор за време на породување и болничко породување за периодот 2001–2008 година

Година	2001	2005	2006	2007	2008	
					Урбан	Рурален
Процент	97,6	99,1	99,0	99,6	99,9	99,3

Извор: Завод за здравствена заштита на мајки и деца.

Превентивните здравствени услуги за доенчиња и мали деца се овозможени од превентивните здравствени тимови кои вршат здравствени прегледи и имунизација, како и од услугите на патронажните сестри кои вклучуваат домашни посети на семејства со мали деца. Во 2006 година, примарната здравствена грижа за деца на возраст од 0–6 години беше овозможена во просек од 1.6 лекари на 1.000 деца на оваа возрастна група. Превентивните здравствени услуги се бесплатни за сите деца, без разлика дали семејствата имаат здравствено осигурување или не. Во 2009 година, застапеноста на здравствените прегледи за деца на возраст помеѓу 0–6 години била 68 проценти, доведувајќи до значително зголемување од 50 проценти од застапеноста во 2007 година.¹⁰¹ Покрај тоа, 82,4 проценти од сите новороденчиња биле опфатени со јавниот патронажен здравствен систем, во просек од 4,9 домашни посети годишно по новороденче на возраст од 0–12 месеци.

Националната програма за имунизација овозможува пристап кон услугите за вакцинација за сите деца бесплатно. Имунизацијата против туберкулоза, дифтерија, тетанус, голема кашлица (пертусис), мали сипаници, рубеола и заразни заушки, како и детска парализа

99 Завод за здравствена заштита на мајки и деца, 2010, Годишен извештај. Информации за здравствената состојба на мајките и децата во Република Македонија во 2008/2009.

100 Извор: Завод за здравствена заштита на мајки и деца.

101 Завод за здравствена заштита на мајки и деца, 2010, Годишен извештај, Информации за здравствената состојба на мајките и децата во Република Македонија во 2008/2009.

(полио) е задолжителна, исто така задолжителни се и вакцинации против Хепатитис Б воведена во 2005 и против Хемофилус инфлуенца тип Б (ХИБ) воведена во 2008 година. Според статистиките на Институтот за јавно здравје, опфатот на задолжителната вакцинација за деца на возраст од 0–6 години е преку 90 проценти. Види табла 3.

Табела 6. Процент на опфатеност за имунизација, според календарот за имунизација за возрастна група од 0–6 години за периодот од 2005–2009 година

Вид на вакцина	2005	2006	2007	2008	2009
	процент	процент	процент	процент	процент
Хепатитис Б	90,8	93,2	95,7	99,4	94,5
Ди-Те-Пер вакцинација	97,1	92,8	95,4	99,4	95,9
ОПВ вакцинација	97,5	92,0	95,5	99,4	96,4
МРП вакцинација	96,4	93,9	95,8	99,2	95,8

Извор: Институт за јавно здравје на Република Македонија.

Здравје на доенчиња и мали деца

Предвремено породување и ниска родилна тежина. Родилната тежина е клучен показател за развојот на новороденчето интраутерино, како и за здравјето и развојот на детето веднаш по породувањето. Бебињата родени со тежина помала од 2.500 грама се соочуваат со зголемен ризик за нарушена функција на имунолошкиот систем, дијабетес и срцеви заболувања и имаат поголема веројатност да пораснат неухранети и со пречки во когнитивниот развој.¹⁰² Во 2009 година распространетоста на ниската родилна тежина на новороденчињата (под 2.500 грама) во земјата беше 8 проценти.¹⁰³

Новороденчиња родени со ризик. Проект: Подобрување на грижа и третман на деца со пречки во развојот, спроведен од страна на Министерство за труд и социјална политика и германската агенција за развој (ГТЗ)¹⁰⁴ вклучија компонента за следење на новороденчиња родени со ризик во гинеколошко-акушерска клиника, служејќи се со националната листа како основа за идентификација на ризикот.¹⁰⁵ Иако не е воспоставен национален регистар за новороденчиња родени со ризик, податоците собрани во рамките на проектот покажуваат дека постои значајна разлика во фреквенцијата на новороденчиња родени со ризик во одредени етнички групи. Во текот на 2006 година во градското подрачје на Скопје, стапката на регистрираните новороденчиња родени со ризик кај Ромите беше речиси двојно повисока од стапката на мнозинското население (односно 12,9 проценти наспроти 6,7 проценти). Види табела 7.

102 UNICEF (2004) *Innocenti Insight, Children and Disability in Transition in CEE/CIS and the Baltic States* (p. 11)

103 Завод за здравствена заштита на мајки и деца, 2010, Годишен извештај, Информации за здравствената состојба на мајките и децата во Република Македонија во 2008/2009

104 Министерство за труд и социјална политика/ГТЗ, ноември 2002 година, семинар за: Рана идентификација, регистрација и пријавување на деца родени со ризик и деца со пречки во развојот.

105 Меѓу ризик факторите вклучени во националната листа се: рана гестациска возраст, ниска родилна тежина, асфиксија, неонатална сепса, неонатален хапатитис, вродени деформитети, интракранијални крварења и породилни трауми.

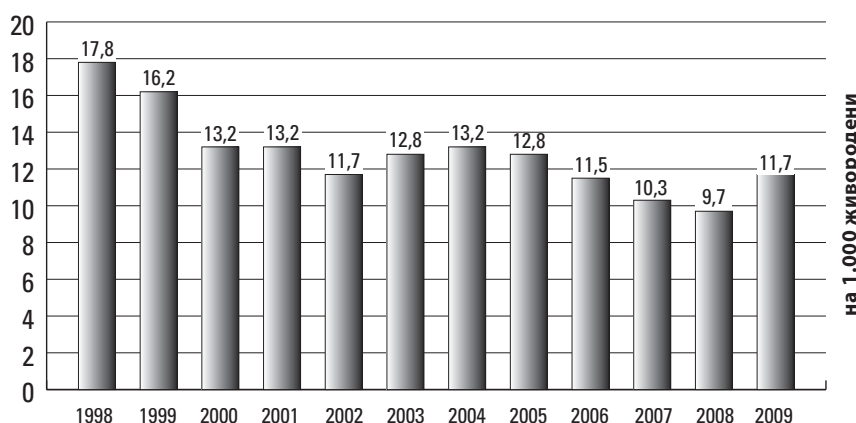
Табела 7. Распространетост на регистрирани новороденчиња родени со ризик по етничка припадност на мајката во гинеколошко-акушерските клиници во градското подрачје на Скопје во 2006 година¹⁰⁶

	Македонци	Роми
Вкупен број на живородени деца регистрирани во гинеколошко-акушерските клиници во Скопје	3,491	676
Вкупен број на регистрирани новороденчиња родени со ризик	235	87
Распространетост (процент) на новороденчиња родени со ризик	6.7	12.9

Извор: База на податоци од Заводот за здравствена заштита на мајки и деца – Центар за новороденчиња родени со ризик.

Смртност на доенчиња и стапка на смртност кај децата под 5 годишна возраст. Поранешна југословенска Република Македонија има постигнато значително намалување на смртноста на децата и мајките во текот на изминатите две децении, но овие постигнувања се нерамномерно распоредени во рамките на регионите и помеѓу различните социо-економски групи. Смртноста кај доенчињата воглавно се должи на постоењето на рани неонатални причини (0–6 дена по породувањето). Намалувањето на смртноста на доенчињата во периодот помеѓу 1998 и 2009 година во неонаталниот и постнаталниот период покажува дека најголемот пад на смртноста на доенчињата со текот на времето воглавно се должи на значително намалениот неонатален морталитет.¹⁰⁷ Види графикон 1.

Графикон 1. Стапка на смртност кај доенчињата во периодот од 1998–2009 година

Извор: Завод за здравствена заштита на мајки и деца.

Како што е прикажано во табела 8, стапката на смртност на новороденчињата кај Ромите е повисока отколку кај мнозинското население, иако стапката се намали во периодот меѓу 2004 и 2009 година.

¹⁰⁶ Извор: База на податоци од Завод за здравствена заштита на мајки и деца – Центар за новороденчиња родени со ризик.

¹⁰⁷ База на податоци од Завод за здравствена заштита на мајки и деца – Центар за новороденчиња родени со ризик.

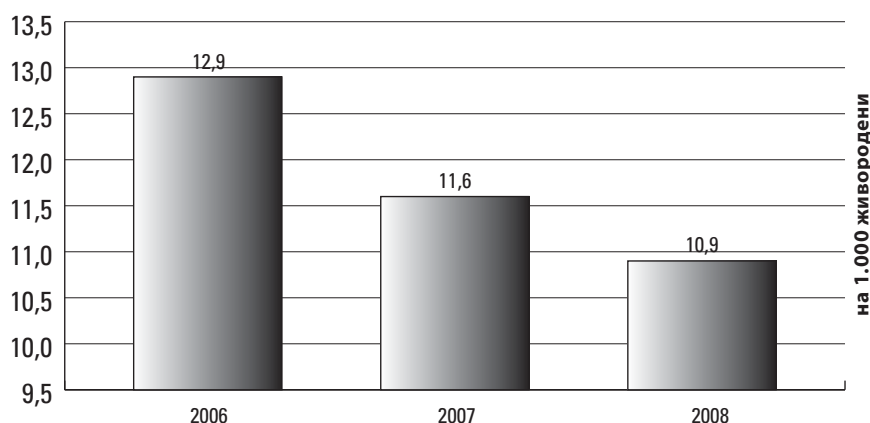
Табела 8. Стапка на смртност на доенчињата (на 1.000 живородени деца) според етничката припадност на мајката во 2004 до 2009 година¹⁰⁸

Година	Вкупно	Македонци	Роми
2004	13,2	9,8	19,4
2009	11,7	10,6	13,1

Извор: Завод за здравствена заштита на мајки и деца.

Истотака, стапката на смртност кај деца под 5 години се намалува од 12,9 на 1.000 живородени деца во 2006 година на 10,9 во 2008 година, како што е прикажано на графикон 2.

Графикон 2. Стапката на смртност кај деца под 5 години

Извор: Завод за здравствена заштита на мајки и деца.

Состојба со исхрана кај деца во текот на рано детство. Националните податоци за состојбата со исхрана кај деца на возраст од 0–59 месеци, покажуваат дека има мала распространетост од 2,3 проценти со акутната потхранетост („губење тежина“), во споредба со податокот за „застој во раст“ од 8,7 проценти. Висината на показателот за возраста е попрецизна, бидејќи растот кај малите деца е под влијание на долгорочна несоодветна исхрана или хронична болест. Во земјата, 8,7 проценти од децата под 5 годишна возраст покажуваат знаци на застој во растот, со значително повисока распространетост кај ромското население отколку кај македонското население. (односно 16,6 проценти наспроти 7,8 проценти). Види табела 9.

Табела 9. Состојба со исхрана кај деца на возраст од 0–59 месеци во 2005¹⁰⁹

Проценти	Тежина за возраста		Висина за возраста	Тежина за висината	
	Тежина за возраста	Процент над 2 СД	Процент под 2 СД	Процент под 2 СД	Процент над 2 СД
Вкупно	2,3	8,3	8,7	2,3	10,6
Роми	5,8	17,1	16,6	1,5	6,9
Македонци	1,5	11,6	7,8	2,3	13,4

Извор: МИКС, 2005–2006.

108 База на податоци од Завод за здравствена заштита на мајки и деца – Центар за новороденчиња родени со ризик.

109 Државен завод за статистика, 2007 година, Мултииндикаторско кластерско истражување 2005–2006 во поранешна југословенска Република Македонија (МИКС).

Пристап до здравствените услуги за ромските семејства со мали деца

Не постои официјална статистика за инклузија на ромските семејства во системот на здравственото осигурување. Ова осигурување овозможува влез во системот на јавното здравство и обезбедува економска безбедност во пристапот на здравствените услуги. Сепак, во една студија спроведена со примерок од 1,12 проценти од вкупното ромско население, 89,6 проценти од испитаниците изјавиле дека имаат здравствено осигурување, а 88 проценти од нив избрале матичен лекар.¹¹⁰ Во истата студија, 21 процент од жените изјавиле дека не посетиле гинеколог за време на нивната последна бременост, додека пак 82,3 проценти одговориле дека се породиле во болница. Мал процент (0,6 проценти) од испитаниците изјавиле дека се породиле во приватна болница каде што трошките за лекувањето не се покриени од страна на Фондот за здравствено осигурување, туку треба да бидат покриени од лични средства. Види табела 10.

Табела 10. Избрани здравствени индикатори во општина Шуто Оризари

Индикатор	Бр.	Процент
Вкупен број на живородени деца во 2007	439	100,0
Живородени само деца Роми (во горенаведениот број)	329	74,9
Вкупен број на здравствени прегледи кај доенчиња на 3 месечна возраст	350	84,7
Вкупен број на здравствени прегледи кај доенчиња на 6 месечна возраст	369	84,0
Вкупен број на здравствени прегледи кај доенчиња на 9 месечна возраст	364	82,9
Стапка на смртност на доенчиња во општина Шуто Оризари¹¹¹	На 1.000 живородени деца	
2006	18,3	
2007	18,2	

Извор: База на податоци од Завод за здравствена заштита на мајки и деца.

Податоците од Мултииндикаторско кластерско истражување (MICS) покажуваат разлики во здравствените индикатори кај децата Роми, во споредба со децата од мнозинското население. Стапката на хоспитализација е повисока поради пневмонија кај децата Роми, бидејќи тие во помал степен ги користат амбулантските услуги, во споредба со децата од мнозинското население. Види табела 11.

Табела 11. Мултииндикаторско кластерско истражување (МИКС) здравствени индикатори на деца Роми во поранешна југословенска Република Македонија

МИКС индикатори	Македонци	Роми
Процент на деца со умерена неисхранетост	1,5	5,8
Процент на новороденчиња со ниска родилна тежина	5,4	6,9
Процент на деца со здравствени картони	89,8	75,5
Процент на деца хоспитализирани поради пневмонија	21,5	52
Процент на деца со пневмонија кои посетиле амбулантски услуги	21,5	12,1
Процент на мајки кои се породиле во здравствени институции	99,2	82,1
Процент на целосно имунизирани деца	88,3	74,7
Процент на неимунизирани деца	0,9	3,4
Процент на деца со дијареа кои не биле лекувани	13,3	22,7

Извор: МИКС, 2005–2006.

110 Павловски, 2008, Здравјето, здравствена заштита и влијанија врз здравјето кај Ромите во пјРМ.

111 Извор: Завод за здравствена заштита на мајки и деца.

Приказ 2. Здравје на доенчињата и пристап до здравствените услуги во општина Шуто Оризари

Општината Шуто Оризари е дел од македонскиот главен град, Скопје. Според податоците од пописот од 2002 година, 60,6 проценти од населението во оваа општина се Роми.¹¹² Општината има јавна здравствена установа кој пружа примарна и превентивна здравствена заштита за деца на возраст од 0–18 години.

Во Одделот за превентивна здравствена заштита на деца од предучилишна возраст, постои медицински тим кој врши превентивни здравствени прегледи и имунизација на доенчиња и мали деца во Шуто Оризари. Тимот исто така вклучува 2 патронажни сестри кои вршат теренски посети кај семејствата. Овие медицински интервенции се бесплатни за сите деца, без оглед на тоа дали нивните родители имаат здравствено осигурување или не.

Во рамките на јавната здравствена установа исто така постои Центар за сексуално и репродуктивно здравје. Овој центар е дел од партнерството помеѓу НВО 'ХЕРА' и јавниот здравствен сектор за да обезбеди дополнителни репродуктивни здравствени услуги во оваа општина, вклучувајќи здравствена заштита за време на бременоста и мајчинството. Бидејќи во 2007 година, 74,9 проценти од породувањата во оваа општина отпаѓаа на жените Ромки, во 2008 година овој центар вршеше бесплатни пренатални услуги за 72 бремени жени што е околу 16 проценти од вкупно регистрираните породувања во општината.¹¹³

Податоци од индивидуални здравствени извештаи доставени од јавната здравствена установа во Шуто Оризари покажуваат зголемена вклученост на доенчиња во превентивните здравствени прегледи во однос на националниот просек (односно 68 проценти во 2009 годин), над 80 проценти за деца на возраст од 3, 6 и 9 месеци.¹¹⁴ Во врска со болестите регистрирани кај деца на возраст од 0–6 години, 86,1 процент од посетите на лекарите во 2006 година кои беа извршени беа поврзани со респираторни инфекции, а 4,2 проценти со заболување на кожата и инфекции. Овие податоци се должат на постоењето и активноста на сеопфатниот здравствен центар во општината со предоминантно ромско население, кој обезбедува пренатална и примарна здравствена заштита за доенчињата и малите деца.

Деца со посебни потреби и системот на детска заштита

Официјалните податоци за распространетост на деца со пречки во интелектуалниот или физичкиот развој во поранешна југословенска Република Македонија не е во согласност со одредниците од 2,5 проценти на Европска академија за деца со пречки во развојот (European Academy of Childhood Disabilities – EACD). EACD исто така смета дека дополнителни 8 проценти од детското население има нарушувања во учењето и/или однесувањето, така што вкупниот удел на децата со пречки во интелектуалниот или физичкиот развој и со посебни потреби од кое било население изнесува околу 10 проценти. Статистиките за пречки во интелектуалниот или физичкиот развој во земјата ги опфаќа само луѓето категоризирани и сместени во посебни образовни институции или

112 Државен завод за статистика, Вкупно население, домаќинства и станови во согласност со територијалната организација на Република Македонија од 2004, Том 13, Скопје, 2005.

113 Извор: Извештај од работата на центарот за 2008. ХЕРА.

114 УНИЦЕФ, 2005, Innocentoi Insight, Children and Disability in Transition in CEE/CIS and the Baltic States. Според Европската академија за попречености, стандардна стапка на деца со попреченост е најмалку 2,5 проценти (од кои 1 процент имаат сериозни состојби). Оваа одредница ги исклучува хроничните болести како што е дијабетесот – Martin Vax, преседавач на Европската академија за попречености.

кои примаат паричен надомест. За младите кои се надвор од образовните институции нема веродостојни податоци.

Според Националната програма за развој на образованието (2005–2015)¹¹⁵ и Законот за основно образование,¹¹⁶ целите на основното образование се да обезбедат пристап на сите деца без разлика на нивната возраст, пол, религија или етничка припадност, здравствена состојба и финансиски околности, како и да обезбеди дополнителна помош за сите ученици со посебни потреби. Не постои посебно законодавство за деца со посебни образовни потреби, но постојат одредени образовни планови и програми за обезбедување на услуги во посебни училишта и за посебни часови во редовните училишта.

Законот за заштита на децата,¹¹⁷ кој претежно се фокусира на финансиските наместо на образовните потреби, ги дефинира децата со пречки во интелектуалниот или физичкиот развој како:

- Слепи и делумно слепи деца.
- Глуви и деца со делумно оштетен слух.
- Деца со пречки во говорот.
- Деца со физичка (телесна) инвалидност.
- Деца со потешкотии во однесувањето.

Според истиот закон, деца дијагностицирани со лесни пречки во интелектуалниот или физичкиот развој можат да посетуваат редовни детски градинки. Тие деца се изложени на истите програми за рано учење, со дополнителен индивидуален пристап. Грижата за децата со тешка попреченост во интелектуалниот или физичкиот развој се организира во посебни групи според посебни програми.

Од вкупно 22.213 деца запишани во јавните детски установи (градинки) во 2009 година, само 40 (0,8 проценти) биле заведени како деца со пречки во интелектуалниот или физичкиот развој. Од овие 40 деца, 35 беа Македонци, а 5 беа Албанци.¹¹⁸ И покрај тоа што Министерството за труд и социјална политика ја идентификуваше вклученоста на деца со пречки во интелектуалниот или физичкиот развој во детските градинки врз основа на програмите за ран детски развој, како посебен приоритет, оваа иницијатива е сеуште на почеток. Според истражувањето,¹¹⁹ само 20 од 51 детска градинка се согласиле да запишат вкупно 77 деца со умерени пречки во интелектуалниот или физичкиот развој. Шеесет од овие деца потекнуваат од семејства со низок социјален и економски статус. Според одлуката на членовите на Советот на родители при детските градинки, само 10 редовни детски градинки примиле деца со тешки интелектуални и комбинирани (повеќекратни) физички пречки во развојот во последните две години.¹²⁰

Според последниот Закон за социјална заштита,¹²¹ целни групи на институциите кои вршат сместување и згрижување на деца вклучуваат:

- Доенчиња и мали деца без родители и без родителска грижа до три годишна возраст.
- Деца на возраст од 3–18 години без родителска грижа.
- Деца на возраст од 7–18 со социјални и образовни проблеми.

115 Министерство за образование и наука, 2006, Национална програма за развој на образованието 2005–2015.

116 Член 27 од Законот за основно образование.

117 Службен весник на Република Македонија, бр.65/2004, член 16.

118 Државен завод за статистика, 2010, Социјална статистика, Преглед 2.4.10.02.646.

119 Marcela Deluca, 2007, Gathering statistics and indicators for students with disabilities, learning difficulties and disadvantages in the republic of Macedonia, Feasibility study and draft operational plan.

120 Marcella Deluca, податоци преземени од НВО „Порака“.

121 Закон за социјална заштита: Службен весник на Република Македонија бр.79/2009.

- Деца на возраст од 10–18 со нарушено поведење.¹²²
- Деца и младинци со умерени и тешки пречки во менталниот развој.
- Деца и младинци со пречки во телесниот развој.

Не постои законска регулатива што се однесува до возраста за сместување во институции кои вршат сместување и згрижување на деца и младинци со ментални и физички пречки во развојот.

Според Државниот завод за статистика, во 2008 година, вкупно 3.856 малолетници (од кои 570 или 14.8 проценти биле под 7 годишна возраст) со пречки во менталниот развој примиле социјален надоместок. Дополнителни 2.848 малолетници со пречки во физичкиот развојот биле регистрирани од кои 694 (или 24,4 проценти) биле под 7 годишна возраст. Нарушени поведенија биле регистрирани кај само 12 деца под 7 годишна возраст, претставувајќи 0,3 проценти од вкупниот број на 3.700 регистрирани случаи со такви нарушувања кај деца од 0–18 години.¹²³ Тука, треба да се забележи дека категоризацијата на деца со пречки во интелектуалниот или физичкиот развој во податоците претставени во овој параграф не се совпаѓаат со категоризацијата на деца со пречки во интелектуалниот или физичкиот развој во Законот за заштита на децата. Понатаму, бидејќи грижата за деца со пречки во интелектуалниот или физичкиот развој, како и со потешкотии во учењето е функционално поделена помеѓу три различни министерства (образование, здравство и труд и социјална политика), со мала координација помеѓу нив, податоците за деца со пречки во интелектуалниот или физичкиот развој се некомплетни.¹²⁴

Според МИКС студијата, 8,5 проценти од испитаните мајки изјавиле дека нивното дете на возраст до 2 години има пречки во говорот и не е способно да именува каков било предмет. Постои значителна разлика во податоците поделени според етничка припадност. Со оглед на тоа дека 5,5 проценти од македонските мајки изјавиле дека нивното дете има такви потешкотии, соодветната стапка кај мајките Роми била 15,8 проценти. Наодите од истата студија во однос на говорот кај деца на возраст од 2–9 години, како што изјавиле родителите, покажува дека 10,3 проценти од ромските деца и 1.5 проценти од македонските деца не разбираат усни инструкции.¹²⁵

Освен проблемите наведени од родителите Роми за развојот на нивните деца, постојат значителни субјективни докази дека многу родители Роми намерно ги потценуваат вештините и постигнувањата на нивните деца со цел обезбедување пристап во посебни училишта. При едно интервју со три члена на Комисијата за категоризација на деца со посебни потреби произлезе дека родителите Роми им кажуваат на своите деца како да се донесуваат за време на проверката при упис на училиште за да остават впечаток на дете со тешки пречки во менталниот развојот со цел добивање на стручна дијагноза на ментална ретардација. За време на интервјуата, еден од членовите на Комисијата изјави дека родителите Роми вршат притисок на членовите на Комисијата за да ги оценат нивните деца како деца со посебни потреби, со цел обезбедување пристап во посебните училишта и одделенија, при тоа добивајќи бесплатни учебници и месечен паричен надоместок од 600 денари.

122 Проблемите во однесувањето во овој контекст се сфаќаат како проблеми со законот.

123 Државен завод за статистика, Статистички преглед: Население и социјални податоци, 2.4.9.15, Социјална заштита на деца, млади и возрасни лица во Република Македонија 2008/2009.

124 Marcella Deluca, 2007, Gathering statistics and indicators for students with disabilities, learning difficulties and disadvantages in the Republic of Macedonia, Feasibility study and draft operational plan.

125 МИКС извештај, страна 110, Табела CP 10, Деца со посебни потреби.

Податоци од Државниот завод за статистика од учебната 2008/2009 година покажуваат дека вкупно 1.054 ученици биле образовани во 171 посебно одделение во 40 редовни основни училишта и пет посебни основни училишта.¹²⁶ Наставата во посебните одделенија, како и наставата во посебните училишта се спроведуваат по модифицирана наставна програма, со намалена образовна програма и со помал број на деца во одделението во споредба со редовните училишта. Податоци од истата публикација исто така покажуваат дека уписот на деца во посебните одделенија во учебната 2007/2008 година започнал од второ одделение (вкупно 129 ученици се запишале), без ниеден ученик запишан во прво одделение.

Од вкупниот број на деца кои посетувале посебни училишта и посебни одделенија во учебната 2007/2008 година, преку 80 проценти се деца со пречки во менталниот развојот, од кои 10 проценти се деца категоризирани како глуви, слепи или со пречки во говорот. Приближните два проценти на деца кои посетуваат посебни основни училишта или посебни одделенија, а кои имаат физички пречки во развојот се далеку под бројот на регистрирани во повеќето истражувања од земјите членки во Организацијата за економска соработка и развој (ОЕЦД).¹²⁷ Општата распространетост на пријавени деца со физички или интелектуални пречки во развојот, како и со потешкотии во учењето, според Министерството за образование и наука, е 0.6 проценти, споредено со меѓународниот просек од приближно 2,5 проценти.¹²⁸ Националните податоци за стапка на упис и присуство во посебните училишта и посебните одделенија се лимитирани и не постојат дисагрегирани податоци по етничка и друга карактеристика на учениците. Види табела 12.

Табела 12. Упис во посебни основни и нижи средни училишта во 2007/2008 година

Вид на пречка	Запишани ученици во посебни училишта или посебни одделенија во редовни училишта	
	Број	Процент
Пречки во менталниот развој	842	86,1
Образовно запоставени ученици (потешкотии во учењето)	18	1,8
Пречки во слухот	61	6,2
Пречки во видот	28	2,9
Пречки во слухот и говорот	12	1,2
Пречки во физичкиот развој	17	1,7
Вкупно	978	100,0

Извор: Државен завод за статистика, Статистички преглед бр. 9.4.9.06/625.

Постојат различни извори кои потврдуваат дека децата Роми не се пропорционално застапени во посебните училишта. Податоците од една студија покажуваат дека во повеќе од 50 проценти од посебните училишта и посебните одделенија на подрачјето на град Скопје, децата Роми немаат пропорционален учество во вкупниот број на ученици.¹²⁹

Слично на ова, директорот на основното училиште во Битола, посетен во мај 2009 година, изјави дека 19 од 47 ученици запишани во посебните одделенија (39,6 проценти) се Роми. На национално ниво, Министерството за труд и социјална политика изјавува дека бројот

126 Државен завод за статистика, *Основни и средни училишта на крајот на учебната 2008/2009 година* (Скопје: Државен завод за статистика, 2010).

127 M.Deluca, Draft Report, p. 30.

128 UNICEF (2004) *Innocenti Insight, Children and Disability in Transition in CEE/CIS and the Baltic States*.

129 M.Deluca, Draft Report, 2007, p. 27.

на ученици Роми запишани во посебни основни училишта во учебната 2007/2008 година бил 285, додека пак бројот на Роми запишани во посебни средни училишта бил 80.¹³⁰ Комбинирајќи ги податоците на севкупните уписи во посебното образование во учебната 2008/2009 година со бројките на Ромите запишани во посебните училишта од претходната година, се доаѓа до груба проценка дека Ромите сочинуваат приближно 36 проценти од сите деца во посебното основно образование и 28 проценти од вкупниот број во средното образование. Како што е наведено погоре, Ромите најчесто се запишуваат во посебното образование поради социо-економски причини, а не поради образовни цели.

Политики за домување и социјална помош

Македонскиот Устав ја отсликува земјата како социјална држава која ги штити своите граѓани, без пристрасност кон било која одредена група од населението.¹³¹ Промените на законодавната рамка во однос на домувањето, кои се однесуваат на одредена група од населението, започна во 1998 година. Овие промени главно се однесуваат на подобрување на законодавната рамка за социјално домување и одлуки за прашања поврзани со нелегалните градби.¹³²

Законот за социјална заштита го зацртува правото на домување на деца и млади без родители и за деца лишени од родителска грижа.¹³³ За време на 2007 година, од вкупно 280 деца згрижени во институции за деца без родителска грижа, 43,6 проценти биле деца на возраст од 0–6 години.¹³⁴ И покрај тоа што не се достапни податоци за етничката припадност на овие деца, едно теренско истражување спроведено во мај 2009 година во Битола откри дека 36 од 98 деца (23,8 проценти) на возраст помеѓу 0 и 3 години биле Роми.

И додека повеќето од македонското ромско население живее во градовите, Ромите најчесто се концентрираат во приградските делови на градовите, каде основните социјални услуги честопати недостигаат.¹³⁵ Истражувањето на УНИЦЕФ и Светска Банка од 2000 година, кое ги вклучува Ромите кои живеат надвор од општината Шуто Оризари, покажа дека: 30 проценти од семејствата живеат во импровизирани живеалишта; секое четврто семејство го споделува своето живеалиште со уште едно семејство; половина од жителите живеат во простор помал од 5 м² по член на семејството, како и дека 78 проценти од семејствата немаат санитарни јазли во нивните домови.¹³⁶ Слично на ова, истражување спроведено од УНДП покажа дека 36 проценти од ромските семејства живеат во некавалитетни живеалишта и дека просечниот простор на станбената површина е 50 проценти помал отколку станбената површина на не-ромските семејства. Ромските семејства во просек имаат станбена површина од 11,7 м² по член од домаќинството, во споредба со националниот просек од 19,7 м².¹³⁷ Од друга страна пак, според МИКС истражувањето (2005–2006 година), пристапот до санитарен јазол за ромските семејства е значително подобар отколку на други места, односно само 10 проценти од ромските семејства немаат санитарен јазол во рамките на нивниот дом, додека пак 3 проценти од ромските семејства се снабдуваат со вода за пиење надвор од нивното место на живеење.¹³⁸

130 Министерство за труд и социјална политика, *Анализа на состојбата и намалувањето на ромските девојчиња и момчиња во образовниот процес во Република Македонија* (Скопје: Министерство за труд и социјална политика, 2010).

131 Устав на Република Македонија (членови 1 и 35).

132 UNDP, *National Vulnerability Report for Macedonia, focus on Roma*, 2006, p. 15.

133 Службен весник на Република Македонија, бр. 62/2005.

134 Државен завод за статистика, Публикација бр. 2.4.8.14/603 (2008), *Социјална заштита на деца, млади и возрасни лица во Република Македонија, 2007–2008*.

135 Министерство за труд и социјална политика, *Стратегија за Ромите во Република Македонија*, 2005.

136 Ранливоста на ромските деца во дисперзираните ромски заедници во Скопје, Студија проект, УНИЦЕФ, Светска Банка, септември, 2000.

137 UNDP, 2006, *National Vulnerability report for Macedonia, Focus on Roma*, p. 16.

138 МИКС, 2005–2006.

Податоци од Министерството за труд и социјална политика од 2006 година, наведуваат дека 14 проценти од домаќинствата кои биле корисници на парична социјална помош, припаѓаат на заедницата на Ромите. Истата година, вкупно 219.063 членови на домаќинството примале социјална помош, од кои 17 проценти (36.935) биле деца на возраст од 0–6 години. Една неодамнешна студија покажува дека 46.8 проценти од испитаниците Роми примиле социјална помош, а 90 проценти од корисниците на социјална помош се корисници на постојана парична помош.¹³⁹

Преглед на образовните институции, вклучувајќи ги и институциите за предучилишно образование

Владата ја усвои Националната програма за развој на образованието 2005–2015 (Национална стратегија за образование). Националната стратегија за образование беше изготвена од страна на Владата во 2004 година за да даде насока кон потребните реформи во согласност со образовните стандарди на ЕУ. Документот ја дефинира мисијата на државата во областа на образованието како: „образование за сите преку обезбедување на образовна рамноправност; зголемување на можностите за учество; зголемување на образовната, културната и економската компетентност на македонското општество“.¹⁴⁰

Предучилишно образование

Националното законодавство во поранешна југословенска Република Македонија го дефинира раниот детски развој (РДР), како предучилишно образование кое вклучува грижа и образование, особено вклучувајќи мерки и активности за подобрување на здравјето и унапредување на интелектуалниот, емоционалниот, физичкиот и социјалниот развој на детето.¹⁴¹ Клучните понудувачи на услуги на РДР се јавните детски градинки, со вкупно 52 такви институции лоцирани во 41 општина и дополнителни 181 дисперзирани капацитети најчесто лоцирани во урбани подрачја. Покрај тоа, во 9 села постојат центри за ран детски развој и грижа кои не се регистрирани како детски градинки. Анализа на состојбата за РДР и предучилишно образование во земјата спроведена од УНИЦЕФ покажа дека капацитетите на постојните детски градинки се недоволни за да овозможат универзален пристап за сите деца.¹⁴²

Нето стапката за вклучување на деца на возраст од 0–6 години во јавните детски градинки се намали од 20 проценти на под 14 проценти помеѓу 2003–2004 година па се до 2008–2009 година. Ова најмногу се должи на преминот кон задолжително образование за деца кои припаѓаат на возрасна група помеѓу 5–6 години, група која традиционално беше најзастапена во детските градинки. Последната година од преучилишното образование, која беше приклучена во задолжителното образование во 2005–2006 година, а беше наречена „нулта година“ во 2006–2007 година, стана прво одделение во 2007–2008 година. Како резултат на преминот на децата во основното образование, детските градинки ја загубија својата традиционална улога како институција која ги подготвува децата за училиште.¹⁴³

Вкупниот процент за вклучување на најмалите деца е далеку понизок од севкупната нето стапка за вклучување на децата во јавните детски градинки. Учеството на најмалите деца на возраст од 0–2 години од вкупниот процент на деца запишани во детските градинки е 21 процент. Вкупниот број на деца во детските градинки се зголемува со возраста.

139 Б.Павловски, 2008, Здравјето, здравствена заштита и влијанија врз здравјето кај Ромите во Република Македонија.

140 Министерството за образование и наука (2004), *Национална програма за развој на образованието во Република Македонија, 2005–2015*.

141 Во овие документи, терминот „ран детски развој“ се однесува на дете од неговото раѓање до 6 годишна возраст.

142 Стратешка проценка на состојбата со ран детски развој и предучилишно образование во поранешна југословенска Република Македонија, UNICEF, 2007/2008.

143 Извор на сите статистички податоци во овој параграф: Државен завод за статистика, јавните установи за згрижување и воспитување на децата – детски градинки, 2009 година. – Статистички преглед 6.4.10.02/646.

„Најстарата“ група во детските градинки (5 годишна возраст) е и најзастапена со деца (28,6 проценти).¹⁴⁴ И покрај тоа што детските градинки повеќе не се толку фокусирани за академска подготовка на децата, на нив сеуште се гледа како на институција која игра значајна улога во социјалното и емоционалното прилагодување на децата. Ова го објаснува зголемувањето на бројот на деца во детските градинки кога се приближуваат до возраста за запишување во основното училиште. Види табела 13.

Табела 13. Број на деца во јавните детски градинки во 2009 година, по возраст

	Број	Процент од вкупниот број (0–6)
Под 1 година	474	2,1
1 година	1.439	6,5
2 години	2.746	12,4
Вкупно 0–2	4.659	21,0
3 години	4.937	22,2
4 години	5.312	23,9
5 години	6.350	28,6
6 години	927	4,2
Над 6 години	28	0,1
Вкупно 3–7	17.554	79,0
Вкупно 0–7	22.213	100,0

Извор: Државен завод за статистика.

Основно, средно и високо образование

Основното образование, а од учебната 2008–2009 година, и средното образование се задолжителни во земјата. И додека соодветното законодавство предвидува казни за родителите чии деца не посетуваат училиште, а спроведувањето на овие казни е прилично слабо, најчесто поради фактот што семејствата кои живеат во сиромаштија не се во можност да платат парична казна од 400 до 700 евра. Во прилог на поделбата на основното образование на три, три-годишни циклуси, Законот за основно образование нуди можности и за образование во неучилишни средини како што се здравствените, социјалните и казнено-поправните установи, преку обезбедување на образование во таквите институции со цел да го подобри пристапот и спречи социјалното исклучување на деца со посебни потреби во учењето, хронично болните или со проблеми во однесувањето.¹⁴⁵ За децата со посебни потреби, законот овозможува пристап до посебни училишта или посебни одделенија во рамките на редовните училишта. Во учебната 2007–2008 година, во 997 стандардни паралелки присуствуваа 220.833 ученици.¹⁴⁶ Од вкупниот број на ученици, 9.785 или 4,4 проценти се Роми, од кои 96,9 проценти посетуваат училиште на македонски јазик. Види табела 14.

144 Извор на сите статистички податоци во овој параграф: Државен завод за статистика, јавните установи за згрижување и воспитување на децата – детски градинки, 2009 година. – Статистички преглед 6.4.10.02/646. Задолжителното основно образование во Република Македонија започнува на возраст од 6 години. Ова го објаснува малиот број на деца на возраст над 5 години во детските градинки.

145 Закон за основно образование, 2008 година, Службен весник на Република Македонија, број 103/08.

146 Државен завод за статистика, 2009, Статистички преглед: Население и социјални статистики во Република Македонија во основното, нижото средно и средното училиште на крајот на учебната 2007/2008 година бр 6.4.9.06/605.

Табела 14. Ученици по пол, етничка припадност и јазик на настава во редовните основни и нижи средни училишта во учебната 2007–2008 година

Јазик на настава	Вкупен број на ученици	Етничка припадност на учениците					
		Македонци	Албанци	Турци	Роми	Срби	Друго
Вкупно	220.833	118.507	75.141	9.451	9.785	2.067	5.880
Македонски	140.314	118.467	1.584	3.444	9.484	1.899	5.436
Албански	74.103		73.571	30	298		24
Турски	5.999		22	5.977			
Српски	417	40				177	200

Вкупниот број на ученици кои завршиле во редовните основни и нижи средни училишта во учебната 2007–2008 година изнесувал 27.046, од кои 673 (или 2,5 проценти) биле Роми.¹⁴⁷ Во средните училишта, вкупно 22.113 ученици го завршиле образованието во учебната 2007–2008 година, од кои само 276 или 1,2 проценти биле Роми. Истата година, од вкупниот број на ученици 62.935 запишани на јавните универзитетски институции, 184 биле Роми, од кои 76 се запишале за првпат во прва година на студии.¹⁴⁸ Стапките на завршување на универзитетското образование помеѓу Ромите се проценува дека е под 1 процент.

Табели 15–16 даваат преглед на трендовите кај ромското население во основно и средно образование во однос на апсолутните бројки.

Табела 15. Запишани Роми во основно образование 2005–2010

Учебна година	Момчиња	Девојчиња	Вкупно
2005/2006	4.469	3.940	8.409
2006/2007	4.441	3.940	8.381
2007/2008	5.268	4.882	10.150
2008/2009	5.421	5.130	10.571
2009/2010	5.528	5.225	10.753

Извор: Министерство за образование и наука.

Табела 16. Запишани Роми во прво одделение основно образование 2005–2010

Учебна година	Момчиња	Девојчиња	Вкупно
2005/2006	685	671	1.356
2006/2007	715	654	1.369
2007/2008	782	699	1.481
2008/2009	839	833	1.672
2009/2010	754	729	1.483

Извор: Министерство за образование и наука.

147 Државен завод за статистика, 2009, Статистички преглед: Население и социјални статистики во Република Македонија во основното, нижото средно и средното училиште на крајот на учебната 2007/2008 година бр 6.4.9.06 /605.

148 Државен завод за статистика, 2008, Статистички преглед: Население и социјални статистики: Запишани ученици во учебната 2007/2008 година – 2.4.8.15.604.

Табела 17. Запишани Роми во средно образование 2005–2010

Учебна година	Момчиња	Девојчиња	Вкупно
2005/2006	654	586	1.240
2006/2007	678	526	1.204
2007/2008	831	641	1.472
2008/2009	930	546	1.476
2009/2010	1.054	900	1.954

Извор: Министерство за образование и наука; Министерство за труд и социјална политика (учебна 2008/2009 година).¹⁴⁹

Достапните информации кажуваат дека севкупниот опфат на Ромите во македонскиот образовен систем е релативно висок. Податоците од Министерството за труд и социјална политика укажуваат дека 709 Роми завршиле основно образование, а 310 завршиле средно образование во учебната 2008/2009 година. Сепак, проценката за стапката за завршено основно образование креирана за целите на оваа студија, откри дека стапките на завршување на основно образование кај Ромите се приближно половина од високите стапки кај Македонците.¹⁵⁰ Види табела 18.

Табела 18. Проценета стапка на дипломирани ученици Роми и Македонци во основното образование во учебната 2006–2007 година¹⁵¹

Живородени ¹⁵²				Број на деца кои завршиле основно образование во учебната 2006/2007 година ¹⁵³		Проценета стапка на студенти кои завршиле основно образование во споредба со живородените деца во 1992		Проценета стапка на студенти кои завршиле основно образование во споредба со живородените деца во 1993	
1992		1993							
Македонци	Роми	Македонци	Роми	Македонци	Роми	Македонци	Роми	Македонци	Роми
17,388	1.117	16.666	1.211	15.672	707	90,1 проценти	63,3 проценти	94,0 проценти	58,4 проценти

Како поткрепа на оваа проценка, се наодите на УНДП дека разликите во стапките на запишување во основно образование помеѓу Ромите и мнозинското население кои живее во близина на ромските заедници, се зголемува во повисоките одделенија од основното образование. Само 57 проценти од децата Роми се запишуваат во последното одделение на возраст од 14 години, во споредба со 100 проценти кај мнозинското население.¹⁵⁴ Види табела 19.

149 Министерство за труд и социјална политика, *Анализа за состојбата и намалувањето на ромските девојчиња и момчиња во образовниот процес во Република Македонија* (Скопје: Министерство за труд и социјална политика, 2010 година).

150 Како што е прикажано во Табела 15, проценката беше пресметана со споредување на бројот на ученици кои завршиле основно образование во учебната 2006/2007 година со бројот на живородени деца во 1992 година и 1993 година.

151 Проценката е генерирана врз основа на живородени деца регистрирани во 1992/1993 година и бројот на учениците кои завршиле во учебната 2006/2007 година, од Државниот завод за статистика.

152 Државен завод за статистика, 2006 година, Статистички годишен преглед на Република Македонија.

153 Извор: Државен завод за статистика.

154 УНДП, Декември, 2006, Национален извештај за вулнерабилноста-фокус на Роми.

Табела 19. Стапка на запишување во основно образование во 2005 година

Возраст (години)	Процент на запишани ученици		
	Мнозинско население кое живее во близина на ромските заедници	Роми	Национален просек
7	98	76	82
14	100	57	72

Извор: УНДП, 2006.

Иницијативи на европските и другите меѓународни агенции за подобрување на образованието помеѓу учениците Роми¹⁵⁵

Ромскиот образовен фонд беше основан во рамките на Деката за вклучување на Ромите. Основна цел на овој Фонд е да даде поддршка на одржливоста на ромските образовни програми пружајќи приоритет на несегрегираното образование.¹⁵⁶

Меѓу иницијативите поддржани од меѓународните организации и фокусирани на подобрување на образованието кај ромските заедници, следниве се од особена важност:

- Програма за образование на Ромите (2004–2011).
- Еднакви образовни можности за децата Роми (2006–2009).
- Алијанса за вклучување на Ромите во образованието (2005–2009).
- Образование за сите (2000–сега).
- Инклузија на децата Роми во јавните општински установи детски градинки (2006–сега).

Програма за образование на Ромите (2004–2011)

Програмата за образование на Ромите (ПОР) е проект на Фондацијата Отворено Општество на Македонија (ФООМ), поддржана од УСАИД, Детската Фондација Песталоци и Ромскиот Образовен Фонд. ПОР има за цел да овозможи сеопфатна образовна поддршка за зголемување на стапката на задржување и академски достигнувања на деца и млади луѓе Роми. Се спроведува преку позитивни интервенции на сите образовни нивоа, од предучилиште до универзитет. Секоја проектна година, ПОР подготвува преку 200 деца на предучилишна возраст и овозможува дополнителна вон-училиштето поддршка во домашните задачи, пишување и туторство по различни предмети на преку 900 Роми запишани од 1во до 8мо одделение во пет основни училишта. Овие активности се спроведуваат секојдневно од страна на петте Ромски образовни центри раководени од локални НВО во Скопје (со два центри), Прилеп (со еден) и Куманово (со два). Центрите служат како врска помеѓу ромските семејства и училиштата. Фондацијата за образовни и културни иницијативи „Чекор по чекор“, овозможи обука и техничка поддршка на наставниците од основното образование вклучени во проектот како и на едукаторите во Ромските образовни центри (РОЦ).

Проектот, исто така, нуди и стипендии како и училишна поддршка врз основа на менторство на 364 среднишколци (262 ученици во периодот од 2004–2008 година и дополнително 102 ученици во периодот од 2009–2010 година) за завршување на нивното средно образование. Стипендиите добија 35 ромски универзитетски студенти и преку 80 универзитетски студенти од различни студиски области кои имаат годишни придобивки

155 <http://www.soros.org.mk/default.asp?lang=eng%#menuid=242> (accessed December 2009).

156 Стратегија за Ромите во Република Македонија, 2005 година.

од менторството и дополнителната академска поддршка овозможена од ПОР. Проектот ги зголеми стапките на завршување и успех кај корисниците на услугите на овој проект. Со цел да се идентификуваат пречките за спроведување на правото на образование, проектот исто така изработи сеопфатна база за ромското население во Куманово и Прилеп и спроведе анализи за употребата на ромскиот јазик и култура како изборен предмет во основните училишта. Дополнително, проектот подготви и алтернативен извештај кон Вториот периодичен извештај на поранешна југословенска Република Македонија за Конвенцијата за правата на детето и истиот го достави до Комитетот за правата на детето при Обединетите Нации.

Еднакви образовни можности за децата Роми (2006–2009)

Ова е проект на ФООМ, поддржан од Холандската Амбасада. Целта на проектот беше да се подобрат училишните постигнувања на ученици од 1^{во}–4^{то} одделение и да ја подобрат стапката на задржување на ученици од 5^{то}–8^{мо} одделение во основното образование. Проектот беше спроведен во 10 основни училишта во 9 градови во земјата, во соработка со 12 локални ромски НВО и Фондацијата за образовни и културни иницијативи „Чекор по чекор“. Овој проект ги продолжи образовните дејства извршени од страна на ФИООМ во компонентата на основното училиште на програмата за образование на Ромите. За време на три-годишниот проект 2.550 ученици се здобија со дополнителна поддршка во учењето по завршување на наставата во центрите за поддршка, основани и целосно опремени со училишен мебел, дидактички материјали и компјутерска опрема. Бесплатни учебници и училишен материјал, како и ужинка им беа овозможени на децата кои посетуваа дополнителни часови. Обуката на наставниците поттична позитивна промена во училиштата и во пристапот на наставниците кон учениците. За време на проектот беа обучени 747 наставници во 5 различни области. Проектот покажа подобрени резултати на училиште кај ромските ученици.

Алијанса за вклучување на Ромите во образованието (2005–2009)

Алијанса за вклучување на Ромите во образованието е проект на ФИООМ поддржан од Ромскиот образовен фонд и спроведен во партнерство со Управата за унапредување и развој на образованието на јазиците на припадниците на заедниците при Министерството за образование и наука. Проектот има за цел да: да ја подобри стапката на задржување и академски достигнувања на учениците Роми запишани во средно образование; го зголеми бројот на Роми со завршено средно образование во земјата и да ја подобри стапката на премин на ромските ученици од средно кон универзитетско образование. За време на четири-годишната имплементација, проектот овозможи вкупно 1.464 стипендии на 657 ученици. Вкупно 149 наставници пружиле менторска поддршка за една или повеќе години. И двете интервенции, стипендиите и менторствата, доведоа до подобра стапка на задржување и подобри училишни резултати кај учениците. Проектот го зголеми бројот на Роми кои завршија средно образование (498 ученици матурираа) и го зголеми бројот на ромски студенти кои се запишаа на универзитет. На почетокот на учебната 2009/2010 година, Министерството за образование и наука со поддршка на Ромскиот образовен фонд, продолжи да ги спроведува двете проектни интервенции: стипендии (за ромски средношколци) и менторство.

Образование за сите

Оваа иницијатива е поддржана од канцеларијата на УНИЦЕФ во Скопје. Нејзина цел е да ги изгради капацитетите на наставниот и раководниот кадар во училиштата, за развој на стратегии за намалување на стапките на осипување. Програмата се фокусира на реинтеграција на учениците од ранливите населенија, вклучувајќи ги и Ромите, кои се осипале од основно или средно училиште и кои имаат зголемен ризик за слаби академски постигнувања.

Овој проект е спроведен како резултат на зголемената свесност за рано детско образование и развој, особено за деца од ранливите групи. Започна на иницијатива на Министерството за труд и социјална политика, а финансиски беше поддржан од Ромскиот образовен фонд. Канцеларијата на УНИЦЕФ во Скопје набави дидактички материјали за потребите на проектот и ги обучи вработените. Иницијално беше спроведуван во 15 општини во земјата, а од почетокот на 2011 година, проектот опфати 22 општини, со финансии покриени од Министерството за труд и социјална политика, опфатените општини и Ромскиот образовен фонд. Вкупниот број на деца опфатени преку оваа иницијатива до денес е околу 700.

Во периодот од 2005 до 2008 година, постоеа и други иницијативи кои беа со значително помал размер, како што се поддршката од Freudenberg Stiftung и други НВО. Меѓу другото, овие проекти беа засегнати со поддршка на Ромските образовни центри, подигање на свеста кај родителите, подобрување на степенот на писменост кај возрасните и овозможување на дополнителни наставни часови во рамките на редовниот систем за основно образование.

Одговорноста и улогата на локалната самоуправа во обезбедување на социјални, здравствени и образовни услуги за македонското население

Администрацијата на македонскиот образовен систем се спроведува на три нивоа: централна Влада, општина и училиште. Владата е одговорна за развој на образовните политики, финансирање на образованието од државниот буџет и надгледување на квалитетот на образованието. Државниот просветен инспекторат ја оценува законската усогласеност на образовните институции со соодветно законодавство и ги оценува нивните квалитети врз основа на стандардите поставени од страна на Министерството и Бирото за развој на образованието, кое е одговорно за подготовка на наставните планови и програми.

Примарно, образованието е финансирано од државниот буџет. Секое училиште е засебна буџетска единица. Училиштата, исто така, се и засебни правни ентитети и секое училиште управува со сопствениот буџет. Годишната програма на училиштето ги одредува финансиските потреби и училиштата се обврзани навремено да ги достават своите годишни финансиски планови до основачот на училиштето. Процесот на децентрализација ги префли детските градинки во сопственост на општините, но финансирањето е под контрола на општината само до ниво на одржување на просториите и платите на вработените, во форма на наменски дотации. Образовните материјали и оброците се плаќаат со средства генерирани од средствата за уписи.¹⁵⁸

Во 2002 година, како резултат на политичките реформи поврзани со децентрализацијата, законот за локална самоуправа беше донесен со значително зголемување на надлежностите на локалната власт. Ова вклучуваше промени во социјалните, образовните и здравствените сектори. Законската рамка за финансирање е дефинирана во Законот за финансирање на единиците на локалната самоуправа од 2004 година. Овој закон вклучува детални информации за фискалната децентрализација и за финансирањето на

157 Види веб страна на Министерството за труд и социјална политика на <http://www.mtsp.gov.mk/default.asp> (пристапено на 10.03.2009).

158 Equal Access to Quality Education For Roma Macedonia, from Vol. 2: Croatia, Republic of Macedonia, Montenegro, Slovakia: Monitoring report 2007, pp. 241–247.

надлежностите кои беа пренесени од централната на локалната власт.¹⁵⁹ Види табела 20. Децентрализацијата сеуште го нема достигнато нивото каде општините се способни да овозможат и/или стимулираат основање на активен раководен систем на локално ниво. Главниот фокус на сегашниот процес на пренос на надлежности од централна на локална власт е во трансформацијата на објектите и нивното одржување. Како резултат на ова, распределбата на средства од централниот буџет е главно да се покријат трошоците за одржување на објектите и платите на вработените. Според тоа, сегашното финансирање не е засновано врз потребите на локалното население за одредени социјални услуги.¹⁶⁰ Види Приказ 3 и 4.

Табела 20. Преглед на статус и содржина на компетенциите префрлени од централна на локална власт¹⁶¹

Сектор	Пренесени надлежности	Моментална состојба ¹⁶²
Образование	Овластување за донесување одлуки Право на основање на јавни институции за основно и средно образование Финансирање на работата на основните и средните училишта и стекнување со право на недвижен имот, вработени, обртни средства и документација	Следниве надлежности беа пренесени на општините и Град Скопје: 339 основни училишта со вкупен број во вкупно 18.505 вработени 81 средни училишта со вкупен број со вкупно 6.655 вработени
Социјална заштита	Овластување за донесување одлуки Право на основање на јавни институции Финансирање на работата на јавните установи и стекнување на право врз недвижен имот, вработени, обртни средства и документација	Следниве надлежности беа пренесени на општините: Право на основање Право на сопственост на 51 детска градинка со 3.236 вработени
Здравствена заштита	Овластување за донесување одлуки	Надлежноста за донесување одлуки пренесена на општините

Извор: Martinez-Vasquez, et al., 2007.

Приказ 3. Проект Лајфстарт во поранешна југословенска Република Македонија

Поддржан од УНИЦЕФ, проектот Лајфстарт вклучува 1.270 родители на деца од 0–3 годишна возраст и 2.505 деца на 3-годишна возраст.¹⁶³ Родителите се вклучени во програми за родителите преку кои добиваат поддршка и учат како да го поттикнат детскиот развој во домашната средина. Разновидни активности се спроведуваат во Центрите за ран детски развој за да го поттикнат социјалниот, емоционалниот и

69

159 УНИЦЕФ, 2009, Преглед на јавните расходи наменети за децата.

160 УНДП, 1967, Фискална децентрализација: Проценка.

161 Martinez-Vasquez, J.A Timofeeva and N.Feruglio, 2007, Фискална децентрализација во пјРепублика Македонија: Проценка, Нацрт извештај, УНДП.

162 Состојбата, претставена во табелата, се однесува на 2007 година.

163 УНЕСКО Меѓународно Биро за Образование Женева, (Швајцарија) 2006 – Република Македонија, програми за Рана детска грижа и образование.

когнитивниот развој кај децата на возраст од 3–6 години. Дополнително, центрите беа користени за пилотирање на стандардите за раното учење и развој.

	Вкупно	Корисници по етничка припадност		
		Македонци	Роми	Албанци
Деца на возраст од 0–3 години	1.297	24,1	24,5	50,4
Деца на возраст од 3–6 години	2.505	26,8	34,2	38,9

Евалуацијата на проектот покажа значителна разлика во образовните нивоа на мајките учеснички. Од вкупниот број на мајки Роми, 25 проценти биле неписмени, а само 1,9 проценти имале средно образование, додека пак 61,6 проценти од мајките Македонки имале средно образование. Дополнително, 31 процент од мајките Роми дале изјава дека не се во можност секојдневно да ги носат своите деца во Центрите, додека пак само 5,8 проценти од мајките Македонки дали слични изјави. Исто така важно е дека 32,7 проценти од мајките Роми кажале дека со задоволство би учествувале во работата на Центарот, во споредба со 3,2 проценти од мајките Македонки.¹⁶⁴

Приказ 4. Владини иницијативи за подобрување на рана детска грижа и образование

Во текот на изминатите неколку години, значителен напредок е направен кон создавање на средина која поддржува развој и спроведување на стратешки, меѓу-секторски пристап за ран детски развој. Врз основа на експертската подршка овозможена од канцеларијата на УНИЦЕФ во земјата, Министерството за труд и социјална политика има развиено три тесно поврзани клучни иницијативи, опишани подолу.

1. Беа изготвени сеопфатни Стандарди за рано учење и развој (СРУР) кои ја промовираат соодветната грижа и образование на деца од раѓање до шест години. Овозможувајќи заедничка рамка на разбирање и споделување на очекувањата за развојот кај малите деца, Стандардите служат како водич за родителите, професионалците и креаторите на политики, како одговорни за добросостојбата на малите деца. Истовремено, СРУР нуди основа за реформирање на националната политика за ран детски развој (РДР).
2. Националната политика за Ран детски развој е креирана за да го реформира постојниот систем на детски градинки, да промовира Центри за ран детски развој и да опфати поголем број на деца, особено оние на кои тоа им е најпотребно. Политиката, која беше развиена со процес на заедничко учество, вклучувајќи различни клучни чинители, се осврна на потребите за подобрување на квалитетот и еднаквоста во давањето на услуги за ран детски развој со примена на холистички пристап, и преку спроведување на СРУР како основа на сите услуги за ран детски развој. Со цел да се одговори на правата, потребите и добросостојбата на малите деца, процесот за развој на политика беше поддржан со собирање на докази и информации преку анализа на состојбите за ран детски развој низ целата земја.
3. Можностите на политиката за проширување и збогатување на услугите за ран детски развој беа тестирани во 5 општини врз основа на следниве принципи:
 - Поеднакво користење на јавните средствата при нудење на услуги за РДР.

164 УНИЦЕФ, Скопје, 2003, Евалуација на проектот Лајфстарт, 2000–2003.

- Тестирање на моделот на споделување на трошоци меѓу јавниот сектор. (централниот буџет и општините) и градење на општинските капацитети за распределба на буџетски средства за ранливи деца од општината.
- Подобрување на ефикасноста на постојните средства за спроведување на услуги за ран детски развој.
- Подобрување на квалитетот на услугите преку примена на инклузивни рани детски програми преку спроведување на СРУР во:
 - Градење партнерство со родителите.
 - Фокусирање на интеракција на децата со луѓе и околината.
 - Препознавање дека не постои можност за единствен систем на спроведување.
 - Овозможување на континуирани професионални обуки на воспитувачите од детските градинки базирани на СРУР.
 - Градење на капацитетите на наставниците и подготвеноста да се применат наставни стратегии кои ги отсликуваат стиловите на учење и осврнување кон образовните потреби на различните групи на деца.

Извор: Канцеларија на УНИЦЕФ, годишен извештај, 2009 година.

ПОГЛАВЈЕ 3

Систем за ран детски развој и местото на децата Роми и родителите во рамките на овој систем

Преглед на услугите за раниот развој кај деца на возраст од 0–6 години

Институциите кои имаат задача да се грижат, негуваат и образувуваат деца на возраст од 0–5 години во земјата се јавни детски градинки. Грижата за децата во детските градинки е структурирана околу возраста на децата. Јаслите во детските градинки опфаќаат деца на возраст до 24 месеци. Некои од 2 годишните деца ги посетуваат јаслите, додека другите кои се подготвени се групираат со деца на возраст од 3 години како „мали“ групи во детските градинки. Повеќето од децата на предучилишна возраст (4–5 години) ги сочинуваат „постарите“, групи во детската градинка.¹⁶⁵

Во јаслите главно се обезбедува грижа и нега на децата. Иако официјалната програма за работа со најмладите деца, на возраст од 8–24 месеци, поставува цели во врска со моторниот, социјалниот, емоционалниот, јазичниот и интелектуалниот развој на децата, реалната поставеност на јаслите и обуката на кадарот не го овозможува постигнувањето на овие цели. Од друга страна, во други групи во детската градинка за деца на возраст од 2–5 години, децата работат со воспитувач кој има завршено соодветно образование и од него се очекува да обезбеди повеќе отколку само нега и грижа за децата.

Детските градинки се отворени за сите деца и обезбедуваат можност за целодневен и полудневен престој, како и кратки програми. Во 2009 година 71,5 проценти од децата кои ги посетуваат јавните детски градинки остануваа 7–11 часа и 95 проценти добиваа два obroka дневно. Официјално, вклучувањето на децата во детската градинка не зависи од статусот на вработеноста на родителите, но работните часови на детските градинки се доволно флексибилни за да се приспособат според родителите кои се вработени. Во реалноста, двајцата родителите на 73,8 проценти од децата кои посетуваат јасли и на 70,3 проценти од децата кои посетуваат други групи во детската градинка, се вработени.¹⁶⁶ Повеќето од другите деца имаат барем еден вработен родител. Оваа состојба веројатно

73

165 Пред воведувањето на задолжителното образование за деца на возраст од 6 години, „најстарата“ група во јавните детски градинки ги вклучува децата на 6 годишна возраст. Од септември 2007 година, во прво одделение во основните училишта почнуваат да посетуваат деца на возраст од 6 години, а детските градинки згрижуваат деца до 5 годишна возраст. Сепак, голем дел од статистичките податоци кои следат се однесуваат на периодот пред учебната 2007/08 година и според тоа 6 годишните деца се вклучуваат како дел од детската градинка.

166 Извор на сите статистички податоци во овој параграф: Државен завод за статистика, Јавни установи за заштита и образование – детски градинки, 2009 година, Статистички преглед 6.4.10.02/646).

укажува на тоа дека на детските градинки се гледа пред сè како на институции за грижа на децата, наместо како на институции кои придонесуваат за ран детски развој. Покрај тоа, овие проценти, исто така, може да бидат резултат на зголеменото ниво на невработеноста и вкупното ниво на сиромаштија на населението. Престојот во детските градинки чини 1.500 денари (25 евра) месечно, што е скапо за родителите кои се невработени, па дури и за голем број семејства со само еден вработен родител.

Табела 21. Преглед на главните институционални капацитети за ран развој на предучилишно образование во земјата

Наслов (видови на услуга)	Управа (министерство или ниво на одговорната Влада)	Кој го овозможува ова? (општина, приватна непрофитна, приватна профитна организација итн.), официјална стапка на деца:персонал за секој вид на услуга
Јавна детска градинка (0–6)	Министерство за труд и социјална политика	Општина возраст 0–2 години: 1 негувател: 6 деца возраст 2–6 години: 1 негувател + 1 воспитувач: 22 деца

И негувателите и воспитувачите работат со деца во јавните детски градинки. Негувателите се побројни и сочинуваат 59,5 проценти од вкупниот кадар кој работи директно со децата во јавните детски градинки и 98,7 проценти од вработените кои работат со деца во јаслите.¹⁶⁷ Воспитувачите сочинуваат 40,5 проценти од вкупниот број вработени (со исклучок на управата и техничкиот персонал), опфаќајќи 52 проценти од вработените кои работат во групите во детските градинки (за разлика од јаслите), (со најниска бројка за најмладата група во детските градинки, а највисока бројка за најстарата група). Главната одговорност на воспитувачите е социјалниот, емоционалниот и интелектуалниот развој на децата. Соодносот на кадарот и децата е поголем во јаслите со 1 негувател на 6 деца, а додека во групите во детските градинки имаат сооднос од 1 негувател на 22 деца и 1 воспитувач на 20 деца. Во пракса, негувателите и воспитувачите делат многу малку заедничко време во групите. Воглавно, воспитувачите им се посветени на децата во текот на времето планирано за спроведување на структурираните активности за учење, додека негувателите се одговорни за сите други активности.

Последните официјални статистички податоци за етничката припадност на децата во јавните детски градинки во земјата покажуваат дека бројот на децата Роми кои посетуваат јасли е 0,9 проценти од вкупниот број на деца во најмладата старосна група и дека учеството на децата Роми е 1,7 проценти меѓу децата во групите во детските градинки. Ова е јасен показател дека институционалните програми за ран детски развој достигнуваат дури и до помалку деца Роми отколку во другите групи. Види Табела 22 и 23.

Според Законот за заштита на децата,¹⁶⁸ детските градинки, исто така, може да бидат приватни институции, но Министерството за труд и социјална политика нема информации за бројот на приватни детски градинки регистрирани во поранешна југословенска Република Македонија. Според информациите од Министерството за труд и социјална политика, неодреден број на деца добиваат нега и активности за одгледување на деца преку различни форми на „групи за играње“ или од училиштата за странски јазици.¹⁶⁹

167 Извор на сите статистички податоци во овој параграф: Државен завод за статистика, Јавни установи за заштита и образование – детски градинки, 2009 година, Статистички преглед 6.4.10.02/646).

168 Закон за заштита на децата, Службен весник на Република Македонија, бр. 98/2000.

169 Според „Стратешка проценка на статусот со ран детски развој и предучилишно образование во Република Македонија (2007/2008)“.

Табела 22. Инклузија на децата Роми во јавните детски градинки во 2009 година

	Вкупен број на деца	Вкупен број на деца Роми	Процент на деца Роми од вкупниот број на деца во детските градинки
Јасли	3.184	28	0,9
Групи во детските градинки	18.160	314	1,7
Комбинирана група ¹⁷⁰	680	4	0,6
Група за вонинституционална форма на активност ¹⁷¹	149	18	12,1
Вкупно	22.173	364	1,6

Извор: Државен завод за статистика: Статистички преглед 6.4.10.02/646.

Некои деца со вработени родители се згрижени од страна на надворешни негуватели и бејбиситери врз основа на индивидуални приватни договори. Бидејќи не постои систем за акредитација и сертификација на лицата кои ги вршат овие услуги, нема информации за тоа колку деца се вклучени во овие форми на згрижување. Сепак, бидејќи приватните детски градинки и приватните дадилки се привилегија достапна само на семејства со повисоко ниво на приходи, постои голема веројатност дека многу мал процент од македонските деца се вклучени во оваа форма на згриженост. Се чини дека повеќето од македонските деца се згрижени во домашни услови или од непосредното или поширокото семејство. Ова особено се однесува на децата Роми, чии родители веројатно не се во можност да платат за приватно згрижување на децата; достапни информации укажуваат на тоа дека децата Роми, чии мајки се ангажирани во неформални работни активности надвор од домот, се згрижени од страна на роднини или соседи, но не постојат документирани иницијативи за организирани форми на згрижување во „заедницата“, дури и во случаи каде што ромските семејства живеат во хомогена животната средина.

Табела 23. Бројот на деца во периодот помеѓу раѓањето и шест годишна возраст во земјата и процент на сите деца Роми во тој вкупен број, 2002 година¹⁷²

Возраст год.	Вкупно деца			Вкупно деца Роми			Процент на деца Роми од вкупниот број на деца		
	Вкупно	Момчиња	Девојчиња	Вкупно	Момчиња	Девојчиња	Вкупно	Момчиња	Девојчиња
0	22.746	11.706	11.040	1.056	529	527	4,64	4,52	4,77
1	24.677	12.749	11.928	1.106	545	561	4,48	4,27	4,70
2	25.234	12.971	12.263	1.222	593	629	4,84	4,57	5,13
3	24.398	12.611	11.787	1.040	550	490	4,26	4,36	4,16
4	25.702	13.242	12.460	1.090	559	531	4,24	4,22	4,26
5	26.215	13.621	12.594	1.150	570	580	4,39	4,18	4,61
6	28.078	14.494	13.584	1.120	597	523	3,99	4,12	3,85
Вкупно 0–6	177.050	91.394	85.656	7.784	3943	3841	4,40	4,31	4,48

Извор: Државен завод за статистика. Државен попис 2002 година.

170 Комбинираната група (на деца) систематски се занимава со заштита, воспитување и образование на деца од 12 месеци до 6 годишна возраст.

171 Групата за вонинституционална форма на активност е наменета за деца на возраст од 3 години и таа организира активности за играње, креативни работилници, детски работилници во областа на културата и уметноста, спортски активности итн. Во 2009 година, имало 7 вакви групи во четири места.

172 Извор: Државен завод за статистика.

Посебни политики или стратегии за раниот развој и образование на децата Роми

Во 2006 година, Министерството за труд и социјална политика, поддржана од Ромскиот образовен фонд и УНИЦЕФ, а во соработка со локалните невладини организации, започна со спроведување на проектот: Инклузија на деца Роми во јавни предучилишни установи (детски градинки). Ова беше обид за поддршка на инклузијата и интеграцијата на децата Роми на возраст од 4–5 (6) години во детските градинки, со што ќе се олесни нивната инклузија во основните училишта.¹⁷³ Првично спроведен во 15 јавни предучилишни установи (детски градинки), кои добија играчки и други дидактички материјали за нивно учество во проектот, проектот исто така вклучи 15 негуватели Роми кои работеа директно со децата, а 35 негуватели беа обучени да ги поттикнат личните способности на децата Роми и да им помогнат да се спротивстават на пристрасностите и предрасудите кон Ромите. Достапноста до повеќе од 700 деца до денес, проектот сега покрива 22 општини.

Причини за малиот број на запишани децата Роми во предучилишно образование

Главната причина за нискиот степен на инклузија на децата Роми во јавните детски градинки е нискиот социјален и економски статус на Ромите, како што е објаснето во Поглавје 1. Нереално е да се очекува од семејството кое живее на или под границата на сиромаштијата од 94 евра месечни примања, да ги покрие месечните надоместоци од околу 25 евра за секое дете кое е запишано во јавните детски градинки. Со оглед на сиромаштијата, речиси е невозможно да се даде соодветно внимание за развојот на детето од страна на семејството, кое се бори да обезбеди основни средства за живеење. Поради ова, дури и кога конкретен проект им овозможува на децата Роми да посетуваат детска градинка со сите платени трошоци, не постои гаранција дека децата редовно ќе продолжат да ја посетуваат истата. Евалуацијата на проектот за: Инклузија на децата Роми во јавните предучилишни установи (детски градинки), покажа дека стапката на осипување во првата година од спроведувањето беше 19,8 проценти и се зголеми на 21,8 проценти во втората година.¹⁷⁴ Оваа стапка на осипување се случи дури и кога беа ангажирани негуватели Роми и со воспитувачи вработени во детските градинки кои биле обучени да ги препознаат и решаваат негативните стереотипи и предрасуди насочени кон Ромите.

Не постои длабока анализа за причините зошто ромските семејства не се подготвени да ги испраќаат своите деца во детските градинки или за причините за високи стапки на осипување од истите. Сепак, може логично да се претпоставува дека невработеноста и сиромаштијата се важни фактори, како што се сегрегацијата на учениците и недостиг на образование на родителите, кои придонесуваат за нивното потценување во раниот детски развој. Меѓутоа, исто така може да има и други конкретни причини, кои не се доволно истражени. Една од причините би можел да биде јазикот на кој се говори во детската градинка, што особено се однесува на децата Роми кои го говорат ромскиот како нивен примарен јазик.

76

Во принцип, во земјата не постојат програми за професионален развој на кадарот кои работат на инклузија на децата Роми во детските градинки. Програмите кои се нудат, се претежно за наставниците и директорите, воглавно за во задолжителното основно образование. Покрај тоа, дури ни овие програми не се институционализирани, туку се

173 Студија за евалуација на програмата: Инклузија на децата Роми во јавните предучилишни установи (детски градинки), јуни 2008 година.

174 Студија за евалуација на програмата: Инклузија на децата Роми во јавните предучилишни установи (детски градинки), јуни 2008 година.

предвидени на повремена основа преку надворешно финансирани програми. Исто така, не постојат никакви активности насочени кон родителите од не-ромска националност, што не е изненадувачки со оглед на тоа дека образованието на родителите во училиштата е генерално слабо.

Приказ 5. 'Наше маало' (Нашето соседство)

'Наше маало' е првата детска телевизиска програма во поранешна југословенска Република Македонија создадена за промоција на меѓукултурното разбирање, за поттикнување на превенција на конфликти во мултикултурно општество, како и да пренесе одредени вештини за разрешување конфликти, кои децата можат да ги користат во секојдневниот живот. ТВ серијата првин се емитуваше во 2003 година и повторно се емитуваше во 2004 година на неколку телевизиски канали, оваа серија беше ко-продукција со Продукција Заедничка основа и Потрага по заедничка основа Македонија.

Меѓу главните ликови беа едно девојче Ромче и нејзината мајка, а ромскиот јазик се користише заедно со другите јазици. Имаше епизоди кои директно се однесуваа на негативните стереотипи за Ромите. Студија, лекции од Наше Маало, ги мери промените во ставовите по гледањето на серијата. Резултатите покажаа дека серијата успеа да влијае врз цела генерација на деца, преку нивна едукација за толеранција и почит.¹⁷⁵

Земјата се уште не го решила прашањето на инклузија и задржување на децата Роми во задолжителното образование. Како резултат на тоа, активностите на ромските невладини организации се фокусираат на децата во основните училишта и нивните родители и покрај фактот дека постои свесност за тоа дека предучилишното образование придонесува за успехот во основното училиште. Позитивен пример е претходно споменатата програма за: Инклузија на децата Роми во јавните предучилишни установи (детски градинки). Евалуацијата на оваа програма покажа дека има подготвеност од страна на родителите да ги испраќаат останатите нивни деца во детска градинка само ако од нив не се очекува да го платат надоместокот, но забележаните стапки на осипување од установите го покренала прашањето за тоа дали во реалноста тие би го направиле истото.¹⁷⁶

Квалификации, обука и застапеност на воспитувачите и негувателите во детската градинка

Главните вршители на услуги во јавните детски градинки се негувателите и воспитувачите. Според законот,¹⁷⁷ негувателите се единствените лица кои можат да бидат одговорни за работа со деца во јаслите. За да стане негувател во јасли потребно е да се заврши четиригодишно средно образование – педагошко медицинска сестра, средно образование – насока општа гимназија, средно музичко училиште, средно ликовно училиште или средно фискултурно училиште – со завршен професионален курс за стекнување на потребните сознанија во однос на згрижување и воспитување на децата од предучилишна возраст и

175 Потрага по заедничка основа Македонија, – Наше маало: Телевизија, Театар и проекти за поширок опфат http://www.sfcg.org/programmemes/macedonia/macedonia_television.html.

Евалуација на Наше маало: Евалуација на Наше Маало: Дизајн, спроведување и резултати, 2004 година (<http://www.sfcg.org/sfcg/evaluations/nash2004.pdf>).

176 Студија за евалуација на програмата: Инклузија на децата Роми во јавните предучилишни установи (детски градинки), јуни 2008 година.

177 Закон за изменување и дополнување на Законот за заштита на децата. *Службен весник на Република Македонија*, бр. 65/04 29.09.2004 година.

развојни карактеристики на децата. Законот ги обврзува воспитувачите во предучилишната установа кои обезбедуваат социјален, емоционален и интелектуален развој на деца на возраст од 2–6 години, да имаат завршено соодветно више или четири годишно високо образование. Лицата со четиригодишно универзитетско образование во предучилишната настава се, исто така, законски квалификувани да работат како воспитувачи.

Студии за воспитувачи за предучилишно воспитување се изучуваат на факултетите во Скопје, Штип, Битола и Тетово. Покрај тоа, Институтот за педагогија во рамките на Филозофскиот факултет во Скопје нуди студии за воспитувачи за предучилишно воспитување. Студиските програми на овие факултети се разликуваат во однос на општите и стручните предмети, содржината на предметите, барањата на студентите во врска со наставата и времетраењето на студиите. Во однос на варијациите во времетраењето на додипломските студии за наставници (односно, две годишни наспроти четиригодишни програми), варијациите во времетраењето на додипломските студии за воспитувачи за предучилишно воспитување можеби не се невообичаени. Види табела 24.

Во принцип, воспитувачите за предучилишно воспитување се должни да присуствуваат на семинари и други форми на стручна обука за наставници кои се однесуваат на нивниот професионален развој. Иако високообразовните институции се одговорни за обуките пред вработувањата, тие исто така се одговорни и за спроведување на обуки на работното место, а обуките на работното место обично не се спроведуваат. Како резултат на тоа, напредокот на кариерата и континуираниот професионален развој зависат главно од личната посветеност, со можност да се здобијат со магистратура за предучилишно образование, која може да им биде од корист на вработените едукатори во предучилишните установи.¹⁷⁸

Табела 24. Образовни наслови и времетраењето на студиите на соодветните факултети¹⁷⁹

Име на Педагошкиот факултет	Времетраење на студиите (во години)	Стручно звање
Педагошки факултет – Скопје	4	Дипломиран професор по предучилишно воспитание
Педагошки факултет – Штип	3	Дипломиран воспитувач за предучилишно воспитание
Педагошки факултет – Битола	4	Дипломиран воспитувач
Педагошки факултет – Тетово	4	Дипломиран професор по предучилишно воспитание
Филозофски факултет – Институт за педагогија	4	Дипломиран педагог во областа на предучилишно воспитание

Извор: Државен завод за статистика.¹⁸⁰

Последните истражувања за зголемување на професионализмот во предучилишното образование открија многу слабости во образованието на воспитувачите за предучилишно воспитување. Најсериозните проблеми се недостатокот на унифицирани

178 Според „Стратешката проценка на состојбата со ран детски развој и предучилишното образование во Република Македонија“ 2007/08. Необјавен текст, подготвени за УНИЦЕФ, 2008 година.

179 Универзитет Св. Кирил и Методиј, Филозофски факултет – Институт за педагогија: студентска семинарска работа: Компаративна анализа на постоечките наставни програми за воспитувачи во Македонија, Скопје, 2009 година.

180 Статистички преглед б.4.10.02/646.

стандарди кои ќе го дефинираат ефикасниот воспитувач за предучилишно воспитување, како и недостатокот на систем за следење и оценување на образовниот процес за раната детска грижа.¹⁸¹ Додека контролата на квалитетот на предучилишното образование паѓа во рамките на мандатот на Бирото за развој на образованието, недостатокот на стандарди во оваа област и недостатокот на човечки ресурси во Бирото доведоа до отсуство на систематско следење на извршената работа во детските градинки.

Во областа на сертификација и акредитација на предучилишните наставни програми, одреден напредок е направен со спроведувањето на Меѓународната асоцијација чекор по чекор (ISSA), педагошки стандарди од страна на Фондацијата за образовни и културни иницијативи: чекор по чекор – Македонија.¹⁸² Изградените стандарди во рамките на оваа програма воспоставија посебни знаења и вештини потребни за: успешно достигнување на индивидуален пристап; креирање средина за учење, учество на семејството; техники на подучување; проценување и планирање; професионален развој и социјална инклузија и интеграција. Овие стандарди беа применети за сертификација на воспитувачите во модел градинките „чекор по чекор“, со околу 20 лица (директори на детските градинки, воспитувачи и советник од Бирото за развој на образованието) беа обучени за спроведување на постапката за сертификација. Работната верзија на стандардите беше дистрибуирана до сите детски градинки во земјата за помош при само-евалуацијата од страна на наставниот кадар. Сепак, и покрај напорите да се зголемат ISSA стандардите на национално ниво, спроведувањето на стандардите останува на проектна основа.¹⁸³ Види Табела 25 и 26.

Табела 25. Образовно ниво на лицата вработени во детските градинки во 2009 година

	Четири годишно универзитетско образование	Две годишно више образование	Средно образование	Вкупно
Јасли (0–2 години)	27 5,1 проценти	23 4,3 проценти	480 90,6 проценти	530
Групи во градинките (2–6 години)	517 30,2 проценти	449 26,2 проценти	747 43,6 проценти	1.713

Извор: Државен завод за статистика.¹⁸⁴

Степенот на образование на лицата задолжени за работа со деца во детските градинки генерално ги исполнуваат законските барања. Во јаслите претежно доминира кадар со завршено средно образование (90,6 проценти), што одговара на барањата за негувателите.¹⁸⁵ Кај постарите возрасни групи, повеќе од половина од вработените (56,4 проценти) имаат најмалку двегодишно више образование, кое кореспондира со законските барања за образовниот кадар.

181 Според „Стратешката проценка на состојбата со ран детски развој и предучилишното образование во Република Македонија“ 2007/2008. Необјавен текст, подготвени за УНИЦЕФ, 2008 година.

182 Меѓународна асоцијација Чекор по чекор: Компетентни учители од 21 век [http://www.issa.nl/docs_pdfs/Pedagogical-Standards-final-WEB.pdf].

183 Педагошките стандарди ISSA се преведени и подготвени да бидат објавени во поранешна југословенска Република Македонија и до крајот на јануари ќе бидат објавени на веб страницата на Фондацијата Чекор по чекор [www.stepbystep.org.mk].

184 Статистички преглед 6.4.10.02/646.

185 Извор на сите статистички податоци во овој параграф: Државен завод за статистика (јавни установи за згрижување и воспитување на деца – детски градинки, 2009 година. – Статистички преглед 6.4.10.02/646).

Табела 26. Листа на термини на националниот јазик

Земја	Наслов на услугата (нац. јазик)	Превод	Години на служба	Наслов на персоналот (нац. јазик)	Превод	Потребни квалификации	Должина на обука
Поранешна југословенска Република Македонија	Градинка	Kinder-garten	0–5 години	Воспитувач(к)а	Educator (for ages 2–5) pedagogical staff	Високо образование	2–4 години
	Јасли	Nursery – within kinder-garten	0–2 години	Негувател(к)а	Carer (for ages 0–5) nursing staff	Средно образование	4 години
	Основно училиште	Primary School	6–14 години	Наставник/чка – одделенски наставник – предметен наставник	Teacher – classroom teacher (ages 6–10) – subject teacher (ages 11–14)	Високо образование	2–4 години

Други стручни лица вработени во македонските детски градинки се психолози, наставници, социјални работници, посебни наставници, логопеди, лекари, педијатри и/или стоматолози, од кои сите имаат соодветни универзитетски дипломи и професионална акредитација. Наставниците по музика, уметност, физичко воспитување, медицинските сестри и социјалните работници имаат завршено најмалку две или четири години средно образование. Кадарот во детските градинки во земјата вработени на долгорочна основа, а не преку надворешно финансирани проекти вклучува вкупно 20 Роми, само четири од нив работат директно со деца: едно лице работи со деца во јасли и три лица работат со деца во групи во детска градинка, а само едно лице со позиција на едукатор.¹⁸⁶ Имајќи го предвид отсуството на строги критериуми за запишување на педагошките факултети и релативно успешното спроведување на системот за етнички квоти во случај на Ромите, малиот број на Роми во наставните професии најдобро е објаснето во однос на недостатокот на привлекување на вакви професии за ученици од средното образование од ромска националност. На пример, од академските 2004–2005 до 2008–2009 година, само 8 од 210 ученици Роми добиваат стипендии преку програмата Ромаверзитас запишани на универзитетот да станат воспитувачи во предучилишните установи.¹⁸⁷

Наставна програма и наставни методи кои се во употреба

Во 2007 година на Министерството за образование ја донесе сегашната рамка за наставна програма за раното детско згрижување и воспитување во јавните детски градинки.¹⁸⁸ За развојот на програмата беше ангажирана работна група од одбрани експерти, како и искусни понудувачи на услуги. Целиот процес беше координиран од страна на Бирото за развој на образованието, институција која е одговорна за развој на наставните програми во предучилишното, основното и средното образование.

186 Извор на сите статистички податоци во овој параграф: Државен завод за статистика (јавни установи за згрижување и воспитување на деца – детски градинки, 2009 година. – Статистички преглед 6.4.10.02/646.

187 Извор: ФИООМ Програма за образование на Ромите. Податоците се однесуваат и се ограничени само на Ромите студенти кои учествувале во проектот во периодот 2004/05–2008/09.

188 Основи на програмата за воспитно-образовна работа со деца на претшколска возраст во детските градинки. Службен весник на Република Македонија, бр. 125 15.12.2007.

Програмата за воспитно-образовна дејност со деца од предучилишна возраст во јавните детски градинки прави разлика помеѓу активностите за учење според старосните групи: 8–18 месеци, 18–24 месеци, 2–4 години, 4–5 години и 5–6 години. Разликите се главно во врска со времетраењето на активностите. Глобалните цели за предучилишно згрижување и воспитување, како што е дефинирано во програмата, се исти за двете главни старосни групи 8–24 месеци и 2–6 години. Целите се однесуваат на следните пет развојни области:

- социјален развој;
- емоционален развој;
- сетилен и моторен развој;
- комуникација и креативност; и
- интелектуален развој.

Оваа поделба на целите во развојните области, наставната програма ја прави повеќе холистичка и без посебен акцент на целите кои се првенствено насочени кон подготовка на децата за училиште.

Националната програма е развиена врз основа на повеќе принципи потребни да се обезбеди пристап ориентиран кон децата. Таа вклучува: следење и поттикнување на индивидуалниот развој на детето; создавање еднакви можности за оптимален развој на секое дете; почитување на полот и социо-културните разлики и се обезбедуваат активности усогласени со возраста на децата. Принципите од малите деца бараат да учат преку искуството, со користење на играта како доминантен метод за учење за да се стимулира нивната имагинација, мислења и личен израз. Програмата не пропишува строго активности и методи за реализација на овие цели и на воспитувачите од предучилишното образование им се дава слобода да изберат активности кои тие сметаат дека се соодветни во однос на личноста на детето. Во исто време, се очекува дека згрижувањето и образовниот процес се отворени за учество на родителите и се предмет на континуирано оценување. Накратко, програмата се залага за пристап кој го комбинира личниот развој на детето со нејзината или неговата социјализација во непосредната и пошироката околина.

Две професионални програми за обука одиграа важна улога во утврдувањето на основата за спроведување на оваа национална програма во детските градинки. Првата програма беше „чекор по чекор“, поддржана од Институт отворено општество – Македонија и Универзитетот Џорџтаун во Вашингтон. Оваа програма се обиде да воспостави услови кои ќе им овозможат на децата: да ги избираат нивните воспитно-образовни активности, да решаваат проблеми; да работат на креативен начин; да се дружат и играат заедно и да се грижат за заедницата и околината. Втората програма беше за интерактивно учење во детските градинки, поддржана од УНИЦЕФ и колеџот Линколн во Обединетото Кралство. Оваа програма придонесе за подобрување на воспитно-образовниот процес, со цел да се промовира самовербата и личниот развој на секое дете.¹⁸⁹

Нејасно е како навистина се користи пристапот ориентиран кон децата во детските градинки, бидејќи не постои организиран систем за следење и оценување на квалитетот на понудените услуги во детските градинки.¹⁹⁰ Ист таков случај е и евалуацијата на спроведувањето на новата национална програма, како и нејзиното влијание врз детскиот развој. Евалуацијата е главно внатрешна и се врши неформално, преку само-евалуација на воспитувачите во предучилишните установи и нивната сопствена евалуација за постигнувањата на децата. Недостасува систем за надворешна евалуација. Во пракса,

189 Програми за рана детска грижа и образование во поранешна југословенска Република Македонија. УНЕСКО, 2006 година.

190 Според „Стратешката проценка на состојба со ран детски развој и предучилишното образование“ 2007/2008. Необјавен текст, подготвени за УНИЦЕФ, 2008 година.

надворешната евалуација обично се изведува на ад хок основа, а потоа само во однос на спроведувањето на Националната програма.

Принципите и општите цели наведени во Националната програма за детските градинките не се секогаш доследно спроведени преку цели и активности во одредени предучилишни установи. Многу од конкретните цели се повторуваат низ возрастните групи и не е секогаш јасно дали тие се однесуваат на индикаторите, активностите или очекуваните резултати од конкретните активности. Ова е делумно последица на фактот дека програмата не е направена врз основа на прифатените стандарди за ран детски развој. Програмата ги вклучува очекуваните резултати за секоја возрастна група во сите области на интервенција, но овие резултати не се базирани на потврдени очекувања за тоа што треба децата да знаат на одредена возраст.

Во 2008 година, работна група поддржана од УНИЦЕФ и Министерството за труд и социјална политика изготви Стандарди за рано учење и развој кај деца на возраст од 0–6 години.¹⁹¹ Основата за развој на овие стандарди беше дека децата треба да се развијат на сеопфатен начин и дека развојот на личноста на детето треба да се стимулира и следи. Овие стандарди се со цел да се постигнат, а истовремено и да се справат со пет различни, но меѓусебно поврзани аспекти:

- физичко здравје и моторен развој;
- социјален и емоционален развој;
- развој на специфичен пристап кон учењето;
- развој на јазикот, писменоста и комуникациски вештини; и
- когнитивен развој и стекнување на нови вештини.

Процесот на изготвување на стандардите вклучи нивна валидација на нивната содржина и нивната соодветноста за возраста. Анкети и следењето на децата и родителска инволвираност, со проценка на стандардите кои покажуваат дека децата под 2 годишна возраст, кои остануваат дома се повеќе изложени на социјално-емоционални стимулации и на тој начин се повеќе социјално компетентни отколку децата кои посетуваат јавни детски градинки. Беше забележано дека децата од оваа возрастна група во јавните детски градинки се повеќе изолирани и дека добиваат само основна грижа, како што се јадење и спиење. Од друга страна пак, децата на возраст од 3 и над 3 годишна возраст кои посетуваат детски градинки беа прикажани како понапредни во когнитивниот развој и во развојот на јазикот и комуникациските вештини, во споредба со децата кои остануваат дома.¹⁹²

Стандардите може да се користат за поддршка на целокупниот развој на децата во вонинституционалните контексти. Тие исто така се добра основа за реформа на националната програма каде што стандардите се однесуваат за работата во јавните детски градинки. Нивната примена во програмата за рано згрижување и воспитување на децата во јавните детски градинки, би можела да придонесе и во однос на спроведувањето на принципите поврзани со пристапот ориентиран кон децата и во реализацијата на целите кои треба да се постигнат. Стандардите се, исто така, неопходна компонента за мониторинг и евалуација на детските градинките.

191 Дамовска Л, Шеху Ф., Јанева Н., Плачевска С. и Самарџиска-Панова Љ (2009), Стандарди за рано учење и развој кај децата од 0–6 години. Министерство за труд и социјална политика на Република Македонија.

192 Стандарди за рано учење и развој (ELDS) – Документација за процес на изготвување на СРУР, документи, УНИЦЕФ (канцеларија во Скопје).

Вклученост на родителите во раниот развој и образование

Законската рамка која ги регулира активностите во државните детски градинки подразбира вклучување на родителите во изборот на програмите за згрижување и воспитување на своите деца.¹⁹³ Таа го вклучува почитувањето на правото на родителите да бидат целосно информирани за програмата што се спроведува во детската градинката на нивните деца. Сепак, не се работи само за недостатокот на стандардизирани и задолжителни форми на учество на родителите и семејството, туку, исто така, не постојат документирани извештаи за активностите на детската градинка кои бараат и придонес од родителите. На пример, не постои документација за разговори со родителите за поединечните развојни потреби на нивните деца, или за работни средби со родителите, или за учество на родителите во управните одбори.¹⁹⁴

Постоечката правна рамка, исто така, им овозможува на детските градинките да работат надвор од нивните простории со цел да се обезбедат услуги за семејствата. Во отсуство на прописите за обезбедување на овие услуги, сепак, во практика работата на детските градинки е ограничена на институционалната поставеност. На сличен начин, иако законот предвидува воспоставување на советодавни услуги за родителите, овие услуги не се спроведуваат на еден организиран начин.¹⁹⁵

Сеопфатни услуги, едукација на родители и опфат на општините

Поддржано од страна на УНИЦЕФ од 1997 година, Лајфстарт е еден од поголемите проекти кој придонесува за едукација на родителите и ја стимулира соработката со заедницата за рано образование и грижа на децата. Еден од клучните компоненти на проектот е да се стимулира холистичкиот развој на децата од предучилишна возраст од ранливите групи. Проектот вклучуваше 1270 мајки на деца на возраст од 0–3 години, кои учеа за развојните карактеристики на нивните деца и за активностите што го стимулираат и поддржуваат развојот на нивните деца во домашен амбиент. Додека 24 проценти од мајките кои учествувале на проектот биле Ромки, 34 проценти од 2505 деца на возраст од 3–6 години кои учествувале на проектот биле деца Роми. Децата во оваа возрасна категорија учествуваа во образовни и рекреативни активности наменети за поддршка на нивниот физички, когнитивен и социјално-емоционален развој. Покрај тоа, проектот ги поддржува центрите за ран детски развој во најмаргинализираните области од 20 општини. Во прилог на активностите со децата опишани погоре, центрите, исто така, спроведуваат програми за описменување за родителите.

Како и со повеќето еднократни проекти, на Лајфстарт му недостига потребниот опсег за одржливи промени. Нема координација или интеграција на сите услуги спроведени за ранливите групи на деца и семејства. Истото важи и за другите проекти насочени кон Ромите, кои биле поддржани од меѓународни организации. Како резултат на тоа и покрај некои документирани успеси на едни такви проекти за интеграција на Ромите во јавните услуги, вклучувајќи го образованието и одреден успех во зајакнувањето на конкретните ромски заедници, овие иницијативи најчесто остануваат поделени, географски изолирани и слабо координирани. Најголемите слабости забележани во услугите кои имаат цел да обезбедат поголема инклузија го вклучуваат следново:

193 Закон за заштита на децата, Службен весник на Република Македонија, бр. 98/2000.

194 Според „Стратешката проценка на состојбата со ран детски развој и предучилишното образование“ 2007/2008. Необјавен текст, подготвени за УНИЦЕФ, 2008 година.

195 Според „Стратешката проценка на состојбата со ран детски развој и предучилишното образование“ 2007/2008. Необјавен текст, подготвени за УНИЦЕФ, 2008 година.

- недостаток на родителска инволвираност;
- ограничен пристап на ромски јазик и култура;
- ниско ниво на свест и познавање за ромската култура и традиција меѓу понудувачите на услуги;
- ниски очекувања на наставниците за постигнувањата за учење кај децата Роми; и
- недостаток на интерактивно учење и принципи на учење базирано на потребите на детето.¹⁹⁶

Сегрегација и десегрегација во однос на услугите за рано детство и премин

Главен јазик на наставата во детските градинки е македонскиот, кој е главен јазик на наставата на 94,3 проценти од сите групи во детските градинки во земјата. Потоа следи албанскиот јазик, кој е јазик на наставата на 4,6 проценти во групите во детските градинки, а остатокот (вкупно 13 групи) за децата кои зборуваат на турски и српски јазик.¹⁹⁷ Македонските и албанските деца се строго одделени според нивниот јазик на настава, дури и кога тие ја посетуваат истата детска градинка. Фактот дека овие бројки не ја одразуваат дистрибуцијата на наставните јазици во задолжителното основно образование укажува на тоа дека децата кои зборуваат албански, турски или српски јазик се пропорционално помалку присутни во детските градинки отколку што се децата кои зборуваат на македонски јазик.

Бидејќи ромскиот јазик не е официјално присутен во детските градинки, децата Роми, главно, ги посетуваат македонските јазични групи, а исклучително и турските и албанските јазични групи. Ова ја спречува поделбата на децата Роми од другите, но исто така е потешко децата Роми чиј мајчин јазик е ромскиот да се интегрираат во другите групи. Иако овие деца се запишуваат во детските градинки без да имаат познавање на јазикот на наставата, ниту една од официјалните детски градинки и училишни програми не го предвидуваат македонскиот како втор јазик. Исто така, вработените не се обучени да се справат со такви ситуации.

Децата Роми чиј мајчин јазик е ромскиот се вклучуваат во образовниот процес со пониска јазична компетентност, која ги става во инфериорна положба во однос на другите ученици. И покрај особено важната важност на стимулирање на употреба на јазикот во предучилишната подготовка на децата Роми, постојат многу малку воспитувачи Роми во јавните детски градинки кои би помогнале за непречено преминување од предучилишна установа во формалното образование. Како резултат на нивната несоодветна флуентност на јазикот на наставата, децата Роми се соочуваат со зголемен ризик на групирање во посебни паралелки каде што очекувањата од учењето се значително пониски.

Јазикот на наставата не е единствената пречка за интеграција на децата Роми. Монокултурниот пристап во работата со деца е тесно поврзана со еднојазичноста на македонскиот образовен систем во целина.¹⁹⁸ Ова значи дека дури и децата Роми чиј мајчин јазик е македонскиот јазик генерално не ги доживуваат детската градинка и училиштето како „нивна“ околина, бидејќи тие се главно изложени на влијанието

196 УНЕСКО: Брифинг за експерт' UNESCO/Council of Europe Meeting, Paris 2007, Кон квалитетно образование за децата Роми: премин од рано детство кон основно образование. Ревизија на услуги з апредучилишно образование.

197 Извор на сите статистички податоци во овој параграф: Државен завод за статистика (јавни установи за згрижување и воспитание на деца- детски градинки, 2009 година. Статистички преглед: 6.4.10.02/646).

198 Само прокетот поддржан од Потрага по заедничка основа -поддржан проект: Мозаик од двојазични групи во јавните детски градинки, активно бара да им се овозможи социјализација на децата од предучилишна возраст во една мултикултурна средина. Сепак, додека проектот се поддржува за двојазични групи во кои спаѓаат македонскиот и албанскиот, турскиот или српскиот јазик, ромскиот не е меѓу поддржаните јазиците. Види: http://www.sfcg.org/programmemes/macedonia/macedonia_mozaiik.html.

на македонската култура. Негувателите и воспитувачите во детските градинки и наставниците во училиштата, главно, доаѓаат од иста етничка заедница како и јазикот на наставата, создавајќи атмосфера на недоволна чувствителност за културните разлики, а во некои случаи и спречување на почитувањето на тие разлики.

Недостатокот на подготвеноста за мултикултурализам е дополнително зајакната со низок процент на вработени Роми во детските градинки и во училиштата. Како резултат на тоа, стереотипите и предрасудите кон Ромите кои постојат меѓу кадарот од не-ромска националност остануваат непроменети. Вработените, пак, имаат тенденција да се справуваат со децата Роми, врз основа на однапред утврдените ниски очекувања во однос на нивниот детскиот потенцијал. Покрај тоа, кадарот е неподготвен да се справи со предрасудите на родителите од не-ромска националност кои не се подготвени да ги прифатат децата Роми да учат заедно со нивните деца.¹⁹⁹ Сите фактори заедно влијаат на севкупната атмосфера на негативен начин не само за социјално-емоционалната благосостојба, туку исто така и врз интелектуалниот развој на децата Роми. Ова е особено случај во задолжителното основно образование.

Не постојат предучилишни установи за деца со посебни потреби и многу мал дел од децата со посебни потреби се вклучени во редовните групи во детските градинки. Исто така, бидејќи законските одредби им овозможуваат на децата со посебни образовни потреби да започнат со задолжителното образование подоцна од другите деца, речиси непостојат деца Роми на возраст од 6–8 години кои се запишани во посебните училишта. Како што беше споменато во претходното поглавје, достапните податоци укажуваат на тоа дека вкупниот процент на деца Роми во македонски посебни училишта е далеку над процентот на децата Роми во рамките на вкупното население на деца. Оваа состојба главно се должи на несоодветното образование спроведено од страна на наставниците на децата Роми на возраст од 6–10 години. Како резултат на тоа, овие деца со наполнети 10 години се префрлаат во посебни училишта, каде што следи премин на наставата од оделенска во предметна настава. Големиот број на децата Роми во посебните училишта исто така делумно се должи на инсистирањето на некои родители да ги запишуваат во нив. Некои родители Роми го прават ова за да можат да добиваат државни бенефиции што се предвидени за семејствата кога детето со посебни потреби е запишано во посебно училиште.²⁰⁰

Без оглед на позитивни ефекти, многу од проектите кои се насочени кон децата Роми ризикуваат да придонесат кон сегрегација. Од една страна, програмските активности посветени исклучиво за децата Роми ги изолираат од децата од не-ромска националност, дури и во случаи каде што постојат припадници на други етнички заедници кои живеат во истата населба. Од друга страна, перцепциите на дел од не-ромското население – особено семејствата со низок социо-економски статус – дека децата Роми добиваат посебно внимание, може да го зголеми непријателство кон Ромите и да ги зголемат напорите од страна на не-ромското население да се одржи дистанцираноста од Ромите. Овие проекти исто така, наметнуваат дилема што одекна гласно меѓу донаторите: задоволување на потребата за интеграција, која е обезбедена од страна на неподелбата на децата Роми и децата од не-ромското население во сите активности, наспроти постигнувањето на најефикасна употреба на ограничените ресурси за ромската популација преку етничко таргетирање.

199 Евалуација на проектот: инклузијата на децата Роми во јавните предучилишни институции, покажа дека, пред обуката за стереотипите и предрасудите, персоналот задолжен за работа со децата Роми во детските градинки имаше одбранбен став или имплицитна предрасуда кон Ромите и меѓу родителите од не-ромската заедница имаше одреден степен на етничка нетрпеливост која може да се види во оддалечувањето на нивните деца. Студија за евалуација на програмата: Инклузија на децата Роми во јавните предучилишни институции (детски градинки), јуни 2008 година.

200 Унапредување на образованието на Ромите во Македонија: Проценка на состојбата во земјата и стратешки правци на Фондот за образование на Ромите, 2007 година.

Премин на децата Роми од детска градинка во училиште

Предучилишното образование во поранешна југословенска Република Македонија не е цел на иницијативи за инклузивно образование, поради тоа што не е дел од задолжителното образование. Сепак, како дел од стратегијата да се надминат разликите во животната средина (селска наспроти градска), социо-економскиот статус и образовното ниво на родителите, девет годишното задолжително образование се очекува да ги неутрализира постојните разлики. Исто така, треба да им овозможи подобро прилагодување на учениците за идните образовни побарувања, со намалување на минимум возраст за запишување во училиште од 7 на 6 години.²⁰¹ Од друга страна пак, вклучувањето на последната година од предучилишно образование во основно училиште, се чини значи крај на напорите на државата да ги вклучат децата од предучилишна возраст од кое било етничко потекло во јавните образовни институции.

Со оглед на тоа дека повеќето деца Роми зборуваат ромски јазик и не посетуваат детски градинки, постои тенденција тие да пристигнат во основното училиште со мало познавање на јазикот на наставата. Ситуацијата е дополнително комплицирана од фактот дека националната наставна програма не ја зема предвид потребата за инвестирање на системски напори кои ќе обезбеди дека децата ќе го совладаат јазикот на наставата. Наставниците исто така не се обучени за тоа како да им помогнат на децата во совладување на јазикот на наставата. Ова се случува и покрај фактот дека Законот за основно образование пропишува дека училиштата треба да организираат дополнителни наставни часови за сите ученици кои не покажуваат задоволителни резултати. Всушност, само во ретки случаи се организираат дополнителни часови за оние деца Роми кои имаат потешкотии со јазикот на наставата.²⁰² Еден од најголемите проекти, чија цел е да се олесни пристапот на децата Роми во основните училишта е реализиран од страна на Фондацијата институт отворено општество Македонија, во соработка со ромските невладини организации.²⁰³ Во учебната 2008/2009 година, околу 200 деца Роми беа вклучени во ромските образовни центри, кои се наоѓаат во пет ромски населби. Овие центри се стремат да пренесат основни знаења по математика, вештини по македонски јазик и други вештини потребни за успешно интегрирање во основното образование. Центрите исто така предвидуваат воннаставна поддршка, вклучувајќи помош со пишување домашни задачи и организирање на дополнително тусторство по различни предмети за околу 700 деца Роми во пет основни училишта. И покрај позитивните ефекти на проектот и неговото влијание врз академското достигнување на децата (особено во пониското основно образование), останува фактот дека ова е резултат на активностите надвор од формалниот систем на образование.

201 Концепција за деветгодишно основно воспитание и образование. Министерство за образование и наука на Република Македонија, Биро за развој на образованието, 2007 година.

202 Закон за основно образование, Службен весник на Република Македонија, бр. 52 од 2002 година; Унапредување на образованието на Ромите во Македонија: Проценка на земјата и статегиски правци на Фондот за образование на Ромите, 2007 година.

203 Фондација институт отворено општество – Македонија: Програма за образование на Роми, <http://www.soros.org.mk/default.asp?lang=eng&menuid=242>.

ПОГЛАВЈЕ 4

Клучни предизвици во процесот на вклучување на Ромите во програмите за ран детски развој

Постојат голем број клучни предизвици во настојувањето за вклучување на Ромите во програмите за ран детски развој. Овие предизвици можат да бидат групирани на следниов начин:

- културни предизвици;
- економски и социјални предизвици;
- предизвици за здравјето и доброосостојбата на децата на возраст од 0–3 години;
- сеопфатен образовен предизвик, а особено, предизвикот за рано образование;
- предизвици за собирање на податоци;
- интеграција и сегрегацијата на децата Роми.

За секој од овие предизвици повеќе детали се дадени подолу.

Културни предизвици

Елементите на патријархалната култура може да се забележат во многу ромски заедници низ поранешна Југословенска Република Македонија. Штетните родови улоги и традиционалните практики присутни во заедниците не се познати во македонските институции, со што се поткопува ефикасноста на некои јавни услуги. На пример, раните бракови кои им даваат родителска улога на тинејџерите, не можат ефикасно да се решат во тековната политичка рамка, како родители тинејџери им треба систематска и насочена поддршка за одгледување на нивните деца на целосно одговорен начин. Иако ова не е горлив проблем во општата популација, тоа е реалност во заедниците на Ромите, но не постојат програми креирани специјално за поддршка на родителите тинејџери да го завршат формално образование, да добијат вработување или да научат за развојот на своите деца.

87

Економски и социјални предизвици со кои се соочуваат родителите Роми со мали деца

Високите стапки на невработеност и сиромаштијата во заедниците на Ромите, ги спречуваат семејствата да ги одгледуваат нивните деца на најдобриот начин. Родителите кои работат, но се сиромашни, не можат да си дозволат да плаќаат за услугите во детските

градинки и често ги оставаат постарите деца да се грижат за помладите браќа и сестри за време на работните часови.

Доминантното сфаќање во заедниците на Ромите е дека сите членови на семејството се одговорни за одгледување на најмладите, така што од постарите деца често се очекува да се грижат за своите помлади браќа и сестри. Со ова, освен што им се поставува значителен товар за постарите деца, воедно им се компромитира правилниот раст и развој на помалите деца.

Во заедниците на Ромите, развојот на детето повеќе се гледа како на спонтан процес отколку как на организирани напори да се поттикне детето да се развие емотивно, социјално, когнитивно и интелектуално. Сознанијата за различните аспекти на раниот детски развој во ромските семејства во голема мера недостасува, вклучувајќи ги и жените, кои имаат ограничен пристап до образованието и се повеќе чувствителни на сиромаштијата.

Предизвици за здравјето и добросостојбата на децата на возраст од 0–3 години

Покрај изнесеното признавање на потребата за услуги да го оптимизираат згрижувањето во првите три години од животот, и покрај важноста на овој период за развојот на мозокот, до денес не постои систематски одговор за оваа потреба. Учеството на оваа возрастна група во програмите за развој во раното детство (во јавните детски градинки) е незначително. Од вкупниот број на деца кои присуствуваа во детските градинки само 2 проценти биле на возраст од 1 година или помали и 6 проценти од децата биле на возраст од 2 години или помали. Покрај тоа, додека оваа возрастна група е во голема мера опфатена од страна на соодветните здравствени програми (над 50 проценти со здравствени прегледи, над 80 проценти со домашни посети и повеќе од 90 проценти со имунизација), овие програми не применуваат холистички пристап кон раниот детски развој. Во своите напори за подобрување на практиките на семејствата за грижата за децата, македонскиот здравствен систем главно се фокусира на пренесување на конкретни информации и посветува малку внимание на ефикасноста на овој трансфер во однос на промените во однесувањето на родителите и стекнување на здрава и безбедна социо-емоционална и когнитивна стимулација. Слично на тоа, периодичните прегледи во здравствените институции се главно фокусирани на проценка на физичкото здравје на сметка на целокупниот развој на децата, без национален систем за евидентирање и следење на здравствените проблеми и доцнењата во развојот.

Семејството и понатаму останува примарна околина за децата на возраст од 0–3 години и затоа врши најголемо директно влијание врз квалитетот на раниот детски развој. Сепак, 95 проценти од мајките Ромки кои се породиле во 2007 година имаат завршено само основно образование или имаат пониско образование, 95 проценти од Ромите живеат во приградски и сиромашни подрачја кои генерално се карактеризираат со лоши услови за живеење. Во ваков случај, акумулацијата на социјални и образовни фактори на ризик кај ромските семејства со мали деца доведува до неправилни когнитивни и јазични стимулации во интеракциите на членовите на семејството со деца на возраст од 0–3 години. Недостатокот на јавни услуги за социјално-емоционалното и јазично-когнитивното поттикнување на развојот во раното детство, исто така, може да резултира со дополнителни тешкотии во социјалната интеграција на овие деца кога ќе влезат во формалниот образовен сектор.²⁰⁴

204 EACEA, Eurodyce: Справување со социјални и културни нееднакости преку образование и воспитување во раното детство во Европа, Брисел, 2009 година (Tackling Social and Cultural Inequalities through Early Childhood Education and Care in Europe, Brussels, 2009).

Разликата во процентот на деца хоспитализирани поради пневмонија помеѓу Ромите (52 проценти) и мнозинското население (21,5 проценти), како и соодветната разликата во процентот на децата кои биле третирани против дијареја (22,7 проценти меѓу децата Роми наспроти 13,3 проценти меѓу децата Македонци), може да се припише на неможноста на родителите Роми навремено да ги идентификуваат симптомите на болеста. Слабата комуникација меѓу здравствените работници (кои обично не се Роми) и родителите Роми, може да ја намали ефективността на информации во врска со превентивната здравствена заштита и третман на болните деца, со недостатоци во меѓукултурните надлежности меѓу здравствените работници кои потенцијално придонесуваат за недоразбирање и злоупотреба.

Родителите со пониско ниво на завршено образование имаат поголема веројатност да се впуштат во несоодветни здравствени практики, како што се лошата исхрана, алкохолот и пушењето, како и неправилната и задоцнетата употреба на постоечките превентивни програми за здравствена заштита. Особено, недостатокот на општото познавање на принципите за здрав начин на живот и справување со болеста кај децата, има негативно влијание врз здравјето на децата.

Земјата има стабилна законска рамка²⁰⁵ која се залага за долгорочно породилно отсуство, намалено работно време за родителите на деца со посебни образовни потреби и доење на децата на возраст до една година. Сепак постои слаба институционална поддршка од страна на јавните институции за згрижување на децата на возраст меѓу 1 и 3 години. Покрај тоа, ромските семејства обично се исклучени од овие социјални пакети, бидејќи повеќето родители Роми се невработени или работат во неформалниот приватен сектор.

Не постои законодавна и институционална интеграција за згрижување за децата со посебни потреби и доцнења во развојот. Овој тип на згрижување се организира од институциите во две министерства, со слаба координација на министерско или институционално ниво. Институциите во рамките на Министерството за здравство обезбедуваат рано откривање, следење и третман на медицинските аспекти на попреченоста, како и ограничени услуги за рана идентификација и развојна стимулација (соодветно преку Центарот за следење на растот и развојот на деца родени со ризик во Скопје и канцеларијата за советување и развој во Битола). Иако овие услуги се бесплатни за сите, вклучувајќи ги и семејствата кои немаат здравствено осигурување, реално искористувањето на услугите е ограничено од географската оддалеченост, недостатокот на пристап до информации за родителите и отсуството на стандардизиран систем за упатување на децата. Од своја страна, Министерството за труд и социјална политика се грижи за социјалната помош за децата со посебни потреби, но повеќето деца на возраст од 3 години и помлади остануваат надвор од рамките на сите овие програми, така што квалитетот на нивното згрижување зависи најмногу од тоа што е обезбедено од страна на семејството. Иако постои законска можност за децата категоризирани со слаба до умерена попреченост да посетуваат редовни детски градинки, вкупниот број на деца на возраст меѓу 0 и 3 години во детските градинки е незначителен, само 7 деца со доцнења во развојот во оваа возрасна група посетувале детски градинки во 2009 година.²⁰⁶

Категоризацијата на децата со посебни потреби се врши од страна на разни здравствени установи, и сите се базираат на основниот медицински модел кој не прави разлика меѓу органските оштетувања и попреченоста поради социјалните фактори. На земјата и е потребен модел за категоризација кој се базира на образовните потреби (на пример, органски оштетувања, етничка припадност).²⁰⁷

205 Закон за работни односи, Службен весник на Република Македонија, бр. 62/05.

206 Државен завод за статистика, 2010 година.

207 Marcella Deluca, 2007.

Пошироките предизвици на образованието, а особено, предизвиците за раното образование

Преминот на децата од предучилишни установи во основно училиште означува крај на системски напори за вклучување на родителите на децата во нивната подготовка за училиште, кое традиционално се смета за улога на детските градинки. Како резултат на тоа, не постојат посебни програми или кампањи кои би можеле да се искористат за зголемување на ниското ниво на инклузија на децата во предучилишните установи. Покрај тоа, несразмерната ниска стапка на запишување на ромските деца во предучилишните установи, ја поттикнува социјалната исклученост на Ромите во раното детство. Иако се реализира обука за родителите за ран детски развој, таа е ограничена во обем, и обезбедена во главном како дел од надворешни иницијативи и проекти. Поради ова, децата од семејства со понизок социјален и економски статус, кој не посетуваат детски градинки, генерално се изложени само на традиционалните пристапи на одгледување на деца во семејството, без доволно поттикнување за соодветен социјален, емоционален и интелектуален развој. Ова е особено случај кај Ромите, кои се соочуваат со тешкотии кога првпат влегуваат во училишниот систем.

Наставната програма која се користи во државните детски градинки не е базирана на прифатените стандарди за рано учење и развој. Во комбинација со отсуство на систем за следење и оценка на квалитетот на услугите за раното детско згрижување и образование, тоа значи дека нема институционализирани можности да се процени ефектот на резултатите од програмите за развој и учењето на децата.

Детските градинки не остваруваат одржлива соработка со родителите и локалната заедница. Од една страна, процесот на децентрализација е сеуште во рана фаза, така што не постои систем за активно управување на детските градинки на локално ниво. Од друга страна пак, не постои координација и интеграција на сите услуги кои доаѓаат во контакт со ранливите групи на семејства и деца.

Бројот на деца запишани во прво одделение во основното образование е најнизок кај Ромите – што е далеку под соодветните стапки на запишување на македонската, албанската заедница и други етнички заедници. Процентот на децата Роми кои завршуваат основно образование е, исто така, несразмерно низок. Причините за ниската вклученост и на високи стапките на осипување кај децата Роми се лошите економски и социјални услови, ниското образовно ниво на родителите и негативните ставови кон училиштето, како и недоволната подготовка на децата за училиште. Другите причини можат да се лоцираат кај наставниците, кои имаат тенденција да имаат ниски академски очекувања од Ромите и кои не се подготвени да направат дополнителни напори во активностите за унапредување на когнитивниот развој на учениците кои доаѓаат од средини во кои биле лишени од интелектуална стимулација.

Предизвик за собирање на податоци

90

Не постои официјален систем за следење со етничките дисагрегирани ни податоци за клучните здравствени индикатори, вклучувајќи го, но не и ограничувајќи се само на пристапот до здравствените услуги и стапките за морбидитет. Како резултат на тоа, повеќето информации во врска со пристапот на Ромите до соодветните услуги доаѓаат од истражувањата на невладините организации. Овие невладини организации варираат во нивните капацитете за да изготват и спроведат методолошки соодветно собирање на податоци, што резултира со јасни разлики меѓу наодите на различни студии на дадена тема. Тесно поврзано со ова, не постои единствена база на податоци која овозможува споредба на учеството на Ромите во образованието со мнозинското население.

Земајќи ги предвид универзалниот недостаток на етнички дисагрегирани податоци за пристап до услугите, уписот во образовните институции и образовните резултати, според неодамнешните официјални статистички публикации (особено оние поврзани со детските градинки) ги вклучија податоците за присуство и запишување по етничка припадност. На сличен начин, последниот Закон за евиденции во областа на здравството предвидува дека во официјалните обрасци за собирање на здравствените податоци ќе биде вклучена етничката припадност.²⁰⁸

Типологиите на доцнењата во развојот во Законот за заштита на децата и Законот за социјална заштита не се меѓусебно компатибилни, ниту пак со категоризацијата на ОЕЦД за децата со посебни потреби за учење. Покрај тоа, не постојат посебни и стандардизирани инструменти за оценување на попреченоста. Како резултат на тоа, нема прифатени бројки за попреченост по категорија и етничка припадност на национално ниво.

Премин и сегрегацијата на децата Роми

Децата Роми во детските градинки и училиштата не се одвоени од етничкото мнозинство врз основа на јазикот, како што е случај со децата од другите етнички заедници кои имаат можност да посетуваат настава на својот мајчин јазик. Сепак, децата Роми се изложени на монокултурна не-ромска средина, со еднојазичен пристап тесно поврзан со монокултурниот пристап. Како резултат на тоа, многу малку се учи за ромската култура. Оваа ситуација се одразува во нецелосната интеграција на децата Роми, кои често не се целосно прифатени од страна на не-ромските деца и нивните родители, што може да се манифестира како nelaгодност во непозната средина оддалечувајќи се од другите деца. Бидејќи наставната програма не предвидува работа со деца за кои мајчиниот јазик им е различен од јазикот на кој се спроведуваат активностите во детските градинки и училиштата, вработените во детските градинки и училиштата не се обучени да предаваат на јазик на наставата на децата на кои не им е мајчин јазик. Децата Роми, на кои ромскиот јазик им е мајчин јазик, се соочуваат со дополнителни јазични потешкотии во прилагодувањето во детските градинки и училиштата. Недостатокот на знаење на јазикот на наставата резултира со опасност дека децата Роми ќе бидат насочени да посетуваат посебни училишта каде што очекувањата во однос на учењето се многу пониски отколку во редовните училишта.

Образовниот систем не нуди програми за обука за мултикултурното образование во целина или за борбата против стереотипите и предрасудите, особено кон Ромите за кадарот во предучилишните установи ниту пред вработувањето, ниту за време на службата. Исто така, поради екстремно малиот број на вработени Роми во детските градинки, стереотипите и предрасудите меѓу персоналот од не-ромската заедница се неприкосновени. Како резултат на тоа, средината во детските градинки е слабо подготвена за децата Роми.

Многу од проектите кои имаат за цел да придонесат за инклузија на децата Роми во образованието ја покреваат дилемата меѓу задоволување на потребата за интеграција (која е обезбедена од недостатокот на поделбата на деца Роми и деца од не-ромска заедница во сите активности) и извлекување на максимумот преку ефикасна употреба на ограничените ресурси за ромското население со ризик за зајакнување на сегрегацијата.

208 Закон за евиденции во областа на здравството, *Службен весник на Република Македонија*, бр. 20/2009.

ПОГЛАВЈЕ 5

Заклучоци и препораки

Вовед

Постојат безброј докази за важноста на раните години за социјалните и академските компетенции подоцна во животот. Не е за изненадување, дека постои широко распространето сознание за потребата да се подигне севкупниот квалитет на искуствата од раното детство, вклучувајќи го и преминот кон основното образование. Сепак, и покрај познавањето на позитивното влијание кое го има образованието во раното детство за напредокот во училиштето и образовните резултати, сепак не постои консензус за тоа како да се оптимизира почетокот на искуствата за учење за сите деца.

Забелешките и искуствата наведени во овој македонски извештај даваат збир на заклучоци и препораки за начинот на кој искуствата од раното учење може да бидат оптимизирани за децата Роми. Заклучоците и препораките се организирани под четири наслови: пристап, финансирање, квалитет и истражување.

Пристап

Основна претпоставка на овој извештај е дека сите деца треба да имаат еднаков пристап до приуштиво предучилишно образование со постојан квалитет. Во практика, сепак во земјата има недостиг на можности до достапно и приуштиво образование во рано детство (ОРД). Овој недостаток е отежнат со концентрацијата на јавните предучилишни институции во урбаните средини. Како резултат на тоа, ромските семејства често се соочуваат со бариери врзани за трошоците и одалеченоста.

За да биде достапна услугата РДГО, треба да бидат исполнети неколку услови:

1. Мора да има достапен простор. Во пракса, тоа значи дека секоја локална заедница треба да обезбеди јавно финансирана детска градинка која ќе им служи на децата на возраст меѓу три и пет години. Во оддалечените области и недоволно развиените области, алтернативните форми на предучилишното образование треба да се сметаат како дополнување на јавно финансираните детски градинки.
2. Услугите мора да бидат соодветни за потребите и на детето и на семејството. Родителите треба да имаат можност да изберат во која предучилишна установа ќе ги запишат нивните деца.

3. Трошоци кои треба да бидат покриени од страна на родителите мора да бидат пропорционални на приходот на родителите.
4. Родителите треба да имаат пристап до информациите, алатките и поддршката кои тие треба да ги добијат за децата да имаат добар почеток во животот.
5. Локалните власти треба да бидат информирани за потребата од ОРД и охрабрани да го вклучат ОРД во локалните буџети.

Со тенденција на секое дете да му се обезбеди можност да учествува во квалитетно ОРД, треба да се применуваат следниве упатства:

- Фокусирање на заедниците каде што учеството е ниско, особено во поглед на Ромите и руралните заедници.
- Решавање на специфичните потреби на одделните заедници, имајќи сеопфатен пристап кон развојот на детето, и да се осигура дека активностите на здравствените и образовните институции меѓусебно се доплонуваат.
- Зголемување на улогата на владата во овозможувањето пристап до квалитетно услуги на ОРД, вклучувајќи го, но не и ограничувајќи се само на елиминирањето на административните бариери за таквиот пристап.
- Давање приоритет на намалувањето на нееднаквоста и реорганизацијата на тековните програми, како што е проширување на запишувањето на групите од недоволно развиените подрачја во постоечката институционална рамка.

Финансирање

Иако централната власт во земјата веќе не е директно одговорна за предучилишното образование, сепак нивната фискална моќ одигра важна улога во формирањето на сегашната институционална рамка. Исто така, централната власт останува одговорна за пренесување на средствата во општините кои треба да се користат за предучилишното образование. Така што, останува фактот дека „редовното финансирање кое го овозможуваат државните инвестиции е единствено во состојба да го гарантира пристапот и квалитетот на прилично рамноправна основа за сите групи.“²⁰⁹

Политиката за истражување и анализата на праксата покажуваат дека за добриот квалитет на раната детска грижа и образование (РДГО) потребно е одредено ниво на финансирање за работењето на програмата, со значајни јавни инвестиции кои се од суштинско значење за да се обезбеди одржливост, со тоа што надоместоците ќе бидат прифатливи за родителите. Поконкретно, јавното финансирање треба да биде доволно значително за финансирање на капиталните трошоци и да ги покрие сите или повеќето од трошоците за работата на програмата, за да трошоци бидат приуштиви за родителите и семејствата со различен приход. Исто така, јавното финансирање треба да биде доволно за да обезбеди соодветна инфраструктура и обука на сите нивоа.

Препораките за обезбедување на соодветно финансирање за ран детски развој во земјата се следните:

1. Зголемување на буџетот на државата за предучилишно образование со ревидирање на основата за трансфери од централна власт до општините во вид на наменски дотации за детска заштита (вклучувајќи ран детски развој) во годишните трошоци по дете.
2. Воспоставување на нормативен модел за проценка на трошоците на ран детски развој на централно и локално ниво кој ќе обезбеди можност за еднаков пристап и квалитет за различни видови на обезбедување на услуги (на пример, формална предучилишна

209 ОЕЦД, 2001 година.

установа со полн работен ден; предучилишна установа со половина работен ден; дневни центри; теренски услуги).

3. Градење на капацитет на општините за планирање и реализација на проширување на програмите за ран детски развој кон крајната цел за постигнување и одржување на универзален пристап.
4. Преглед на фискалните импликации за обезбедување на бесплатни активности-фокусирани на учењето (3 часа дневно и 3 пати неделно) за сите деца на возраст од 3 до 5 години.
5. Мапирање и идентификување на можностите за меѓуопштинска соработка за создавање и финансирање на сеопфатни, диференцирани услуги за ран детски развој за маргинализираните и недоволно развиените подрачја.

Квалитет

Ограничените конкретни докази за квалитетот на македонските детски градинки укажува на потребата од изготвување на програми за мониторинг и евалвација. Во меѓувреме, иницијативите наменети за подобрување на квалитетот треба да се фокусираат на сите деца и да обезбедат стимулацијата, позитивните искуства и интеракциите кои пак ги негуваат сите аспекти од нивниот развој. Составен дел на таквите иницијативи треба да се одредбите за остварување на право на избор, право на игра и право на креативно изразување, со еднакви можности за напредок за сите деца.

Пристапите кои треба да се земат предвид од страна на државните и локалните власти за подобрување на квалитетот на услугите за ран детски развој во земјата се следните:

1. Зајакнување на прописите што се однесуваат на услугите за ран детски развој.
2. Поттикнување на обука на кадарот во установите кои обезбедуваат услуги за ран детски развој.
3. Покачување на платите на лицата кои ги спроведуваат услугите за ран детски развој.
4. Поддршка на иницијативите поврзани со квалитетот.
5. Финансирање на локалните институции кои би можеле да поддржуваат квалитетни иницијативи.

Меѓународното искуство покажува дека развојот и примената на рамки за квалитет може да помогнат во насочувањето и поддршката на стручниот кадар, за да се промовира еднаквото ниво на квалитет низ старосните групи и да се олесни комуникацијата помеѓу вработените, родителите и децата. Со комбинирање на некои од горенаведените пристапи би можела да придонесе за македонска национална рамка за квалитет, која би вклучувала.

1. Јасна изјава на вредности и цели на кои треба да се заснова водењето на центрите за ран детски развој.
2. Листа на програмски стандарди кои ќе бидат основа на развојот и учењето (на пример, сооднос дете/персонал, квалификации на наставниците).
3. Преглед на знаењата, вештините, вредностите кои децата на различна возраст треба да ги совладаат низ сите развојни подрачја.
4. Рамка за проценка која ќе се фокусира на резултатите на децата и насочувањето на нивниот раст и напредок во учењето и развојните области; и
5. Збир на насоки кои ги објаснуваат процесите преку кои децата треба да постигнат соодветни цели врз основа на возраста и како воспитувачите од предучилишните установи треба да ги поддржуваат, со особено внимание на децата чија домашна средина е јазично и културно различна од формалната образовна средина.

Истражување

Премостувањето на долготрајниот јаз помеѓу истражувањата и практиката во РДГО бара истражување фокусирано на практиката и дисеминирање на наодите од истражувањата во формат кој е лесно разбирлив за корисниците. За таа цел, треба да се преземат следниве типови на истражување:

1. Испитување на факторите кои го објаснуваат неучеството во услугите за образованието во раното детство.
2. Синтеза на доказите од истражувањата од и надвор од земјата, за карактеристиките и последиците од практиката на РДГО, со особено внимание на она што родителите и практичарите може да го направат за да спроведат практики кои се најмногу корисни за децата Роми.
3. Истражување на практиките за преминот во детските градинки, земајќи ги предвид карактеристиките на семејството и искуството на децата пред да се запишат во детската градинка.
4. Истражување на практики за премин од детска градинка во училиште.

Сите истражувања под овој наслов треба да се базираат на етнички дисагрегирани податоци и да се чуваат во согласност со стандардите на ЕУ за заштита на податоците.

Користена литература

- Alakeson, V. (2005), *Too much, too late: life chances and spending on education and training*, Social Market Foundation, London.
- Archive Pediatrics (2008), *Primary Care Services Promoting Optimal Child Development From Birth to Age 3*, Vol/133, преземено од: www.archpediatrics.com, на 10 јануари 2008 година.
- Barany, Zoltan D. (1995), *The Roma in Macedonia: Ethnic Politics and the Marginal Condition in a Balkan State*, Ethnic and Racial Studies 18: 515–31.
- Ball, J., Pence, A., Pierre, M. and Kuehne, V. (2002), *Intergenerational teaching and learning in Canadian First Nations partnership programs*. In M. Kaplan, N. Henkin and A. Kusano (Eds.), *Linking lifetimes: A global view of intergenerational exchange* (pp. 83–100). New York, NY: United Press of America, Inc.
- Brooks-Gunn, J., Klebanov, P.K., Smith, J., Duncan, G.J., and Lee, K. (2003), *The black-white test score gap in young children: Contributions of test and family characteristics*. Applied Developmental Science, 7, pp. 239–252.
- Carneiro, P. and Heckman, J. (2003), *Human Capital Policy*, Working Paper 9495, <http://nber.org/papers/w9495>, National Bureau of Economic Research 1050 Massachusetts Avenue Cambridge MA 02138, February 2003.
- Crowe, David M. (1996), *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*. New York: St. Martin's Griffin.
- ЦРИС Студиорум, 2008 година, Извештај за состојбите во домувањето и здравјето на заедницата на Роми во Р. Македонија.
- Дамовска Л, Шеху Ф, Јанева Н, Плачевска и Самарџиска-Панова, Љ (2009), *Стандарди за рано учење и развој кај деца од 0 до 6 години*. Министерство за труд и социјална политика на Република Македонија.
- Decade Watch (2007), достапно на: www.romadecade.org.
- Дамовска Л, Шеху Ф, Јанева Н, Плачевска и Самарџиска-Панова, Љ (2009), *Стандарди за рано учење и развој кај деца од 0 до 6 години*. Министерство за труд и социјална политика на Република Македонија.
- Државен завод за статистика (2010), *Основни и средни училишта на крајот на учебната 2008/2009 година*. Скопје: Државен завод за статистика.
- Deluca, Marcella (2007), *Gathering statistics and indicators for students with disabilities, learning difficulties and disadvantages in the republic of Macedonia*, Feasibility study and draft operational plan.
- Durham, Edith (1984), *High Albania: A Victorian Traveller's Balkan Odyssey*. London: Phoenix Press.
- ЕАСЕА, Eurodyce (2009), *Справување со социјални и културни нееднаквости преку образование и воспитување во раното детство во Европа*, Брисел, 2009 година.
- EUMC (2006), *Joint Statement of European Roma women activists, EUMC round table with Romany Women May 3, 2006 Bucharest, Romania*.
- European Health for All (2006), database, January 2006.
- European Roma Rights Center (2003), *Profile of One Community: A Personal Document Survey*.
- Фондација институт отворено општество – Македонија, Ромски образовни програми (2006), Извештај за евалуација 2005–6.
- _____ (2009), *Колку е инклузивно македонското општество?*
- _____ Програма за образование на Роми, достапно од декември 2010 година на: <http://www.soros.org.mk/default.asp?lang=eng&menuid=242>.
- Fox, Nathan A (2009), *The importance of early experience for brain and behavioral development: Implication for Early childhood policy and practice*, ISSA Annual Conference, Bucharest, 2009.
- Fraser, Angus (1995), *The Gypsies*. Second ed. Cambridge: Blackwell.
- Hancock, Ian (1993), *Review*, supra note 35 at 73, 79–80.

- Hart B., and T. R. Risley (1995), *Meaningful Differences in Everyday Experiences of Young American Children*. U.S.: Brookes. HERA, (2008), Report from the work of the Center for 2008.
- Завод за здравствена заштита на мајки и деца (2010), Годишен извештај. Информации за здравствената состојба на мајките и децата во Република Македонија во 2008/2009 година.
- Меѓународна асоцијација „Чекор по чекор“: Компетентни наставници од 21 век [http://www.issa.nl/docs_pdfs/Pedagogical-Standards-final-WEB.pdf] пристапено на 21 декември 2011 година.
- Kenrick, D. and G. Puxon (1972), *The Destiny of Europe's Gypsies*, London and Brighton 1972.
- Kolsti, J. (1991), *Albanian Gypsies: The Silent Survivors. The Gypsies of Eastern Europe*. Ed. David Crowe and John Kolsti., 51–60. Armonk: M.E. Sharpe. Lewy, G., (2000) *The Nazi Persecution of the Gypsies*. New York: Oxford University Press.
- Martinez-Vasquez, J.A. Timofeeva and N., Feruglio (2007), *Фискалната децентрализација во Република Македонија: Проценка, нацрт Извештај на УНДП*.
- Marushiakova, E., and V. Popov (1999), *The Bulgarian Romanies during the Second World War. In the Shadow of the Swastika: The Gypsies During the Second World War*. Ed. Donald Kenrick., 89–94. Vol. 2. Hatfield: Centre de recherches tsiganes/University of Hertfordshire Press.
- _____ (2001), *Gypsies in the Ottoman Empire: A Contribution to the History of the Balkans*. Ed. Donald Kenrick. Paris and Hatfield: Centre de recherches tsiganes and University of Hertfordshire Press.
- Мијалковска М. (2009), *Компаративна анализа на постоечките наставни програми за воспитувачи во Македонија*. Скопје, 2009 година. Универзитет Св. Кирил и Методиј: Филозофски факултет, (2009), – Институт за педагогија: Студентска семинарска работа.
- Mujić, Muhamed A. (1953), *Položaj Cigana u jugoslovenskim zemljama pod osmanskom vlašću Prilozi za orijentalnu filologiju 3–4*: 137–93.
- ОБСЕ/ОДИХР (2005), Набљудувачка мисија за изборите, Конечен извештај, јуни 2005 година.
- OSI (2006), *Monitoring education for Roma, A statistical baseline for Central, Easter and South Easter Europe*.
- OSI/EU (2007), *Monitoring and Advocacy Programme: Equal Access to Quality Education For Roma Macedonia*, from Vol. 2: Croatia, Republic of Macedonia, Montenegro, Slovakia: Monitoring report 2007, pp. 241–247.
- Павловски Б. (2008), *Здравјето, здравствена заштита и влијанија врз здравјето кај Ромите во Република Македонија*.
- Petrovich, M. B. (1980), *Religion and Ethnicity in Eastern Europe. Ethnic Diversity and Conflict in Eastern Europe*. Ed. Peter Sugar. 373–417. Santa Barbara: ABC-Clío.
- Петровски, Т. (1993), *Календарските обичаи кај Ромите во Скопје и околината*. Скопје: Феникс.
- Poulton, H. (1993), *The Roma in Macedonia: A Balkan Success Story?* RFE/RL, Research Report 2, No. 19: 42–45.
- _____ (1995), *Who are the Macedonians?* Bloomington: Indiana University Press.
- Рихон, Г. (1974), *Ромите во Македонија и Византија*. Превод: Благој Стоичовски. Гласник за национална историја 18(2): 81–95.
- Refugees International (2009), *Nationality Rights for All: A Progress Report and Global Survey on Statelessness*, 11 March 2009.
- Република Македонија – Агенција за вработување (2011), Преглед на невработени лица според национална припадност (2011), податоци достапни на: <http://www.avrm.gov.mk/WBStorage/Files/nacionalnost012011.pfd>.
- Република Македонија (2007), *Еднаков пристап до квалитетно образование за Ромите, Македонија*, том. 2: Хрватска, Црна Гора, Словачка: Мониторинг извештај, стр. 241–247.
- Република Македонија – Министерство за труд и социјална политика (2010), *Анализа за состојбата и намалувањето на ромските девојчиња и момчиња во образовниот процес во Република Македонија*. Скопје: Министерство за труд и социјална политика.
- Република Македонија – Министерство за образование и наука (2004), *Национална стратегија за развој на образованието во Република Македонија, 2005–2015 година*.

- _____ (2006), *Национална програма за развој на образованието, 2005–2015 година.*
- _____ (2007), *Концепција за деветгодишното основно образование и воспитание, 2007 година.*
- Република Македонија – Министерство за труд и социјална политика (2005), *Стратегија за Ромите во Република Македонија.*
- _____ (2009), *Акционен план за вработување во рамките на Декадата за вклучување на Ромите.*
- _____ (2009), *Ран детски развој: Стандарди за рано учење и развој кај деца од 0–6 години.*
- _____ (2009), *Оперативен план за активни програми и мерки за вработување.*
- _____ (2009), *Ревидирани акциони планови за Декадата.*
- _____ (2010), *Анализа на состојбата и осипување на девојчиња и момчиња Роми во образовниот процес во Република Македонија.*
- Република Македонија – Министерство за труд и социјална политика /ГТЗ (2002), семинар за: Рана идентификација, регистрација и пријавување на деца родени со ризик и деца со пречки во развојот, ноември 2002 година.
- Република Македонија – Службен весник (2000), Закон за заштита на децата, *Службен весник на Република Македонија*, бр. 98/2000.
- _____ (2004), *Измени и дополнувања на Законот за заштита на децата. Службен весник на Република Македонија*, бр.65/04.
- _____ (2005), *Закон за работни односи, Службен весник на Република Македонија*, бр.62/05.
- _____ (2007), *Основи на програмата за воспитно-образовната работа со деца од предучилишна возраст во јавните детски градинки. Службен весник на Република Македонија*, бр. 125 15.12.2007.
- _____ (2007), *Закон за основно образование, Службен весник на Република Македонија*, бр. 52/02; *Унапредување на образованието на Ромите во Македонија: Проценка на земјата и стратески правци на Фондот за образование на Ромите, 2007 година.*
- _____ (2007), *Основи на програмата за воспитно-образовна работа со деца од предучилишна возраст во детските градинки. Службен весник на Република Македонија*, бр. 125 15.12.2007.
- _____ (2008), *Закон за основно образование, Службен весник на Република Македонија*, бр. 103/08.
- _____ (2009), *Закон за социјална заштита: Службен весник на Република Македонија*, бр.79/2009
- Република Македонија, Државен завод за статистика, (2002), *Книга I, Вкупно население, домаќинства и станови.*
- _____ (2002), *Државен завод за статистика. Попис на населението 2002 година.*
- _____ (2002), *Статистички годишник и податоци од пописот, 2002 година.*
- _____ (2005), *Вкупно население, домаќинства и станови во согласност со територијалната организација на Република Македонија од 2004, Том 13, Скопје, 2005 година.*
- _____ (2006), *Статистички годишник на Република Македонија.*
- _____ (2007), *Мултииндикаторско кластерско истражување, MICS, 2005–2006.*
- _____ (2008), *Публикација бр. 2.4.8.14/603, 2008, Социјална заштита на деца, млади и возрасни лица во Република Македонија, 2007–2008 година.*
- _____ (2008), *Статистички преглед: Население и социјални статистики (2.4.9.15). Социјална заштита на деца, млади и возрасни лица во Република Македонија 2008–2009 година.*
- _____ (2008), *Статистички преглед: Население и социјални статистики: Запишани студенти во учебната 2007/2008 година – 2.4.8.15.604.*
- _____ (2009), *Јавни установи за згрижување и воспитание на деца – детски градинки, 2009. – Статистички преглед 6.4.10.02/646 – Државен завод за статистика 2009.*
- _____ (2009), *Статистички преглед: Население и социјални статистики во Република Македонија, Основни, нижи средно и средни училишта на крајот на учебната 2007/2008 година бр. 6.4.9.06 /605.*

- _____ (2010), Социјална статистика, преглед 2.4.10.02.646.
- Република Македонија (2010), Закон за спречување и заштита од дискриминација, *Службен весник на Република Македонија*, бр. 50/2010.
- _____ (2008), Закон за унапредување и заштита на правата на припадниците на заедниците кои се помалку од 20% од населението во Република Македонија, *Службен весник на Република Македонија*, бр. 92/2008; Закон за употреба на јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните во Република Македонија и во единиците на локалната самоуправа, *Службен весник на Република Македонија*, бр.101/2008.
- Фондот за образование на Ромите (2007), *Унапредување на образованието на Ромите во Македонија: Проценка на земјата и стратешки правци на Фондот за образование на Ромите*.
- _____ (2008), *Студија за евалуација на програмата „Инклузија на деца Роми во јавните предучилишни установи (детски градинки)“*.
- Said, E. W. (1993), *Culture and Imperialism*. UK: Vintage Books.
- Потрага по заедничка основа Македонија (2004), *Евалуација на Наше Маало: Дизајн, спроведување и резултати*, 2004 година (<http://www.sfcg.org/sfcg/evaluations/nash2004.pdf>).
- _____ (2004), *Наше Маало: Наше Маало: Телевизија, Театар и проекти за поширок опфат*, http://www.sfcg.org/programmes/macedonia/macedonia_television.html.
- Shonkoff, J.P., Philips D.A. (2000), *From neurons to neighbourhoods: The science for Early childhood development*, Washington DC, National Academy Press.
- Службен весник на Република Македонија (1991), Устав на Република Македонија, *Службен весник на Република Македонија*, бр. 52/1991.
- _____ (2001), Устав на Република Македонија, *Службен весник на Република Македонија*, бр.52/1991; Амандмани IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII i XVIII на Уставот на Република Македонија, *Службен весник на Република Македонија*, бр. 91/2001.
- _____ (2002), Закон за локалната самоуправа. *Службен весник на Република Македонија*, бр. 5.
- _____ (2002), Закон за средното образование. *Службен весник на Република Македонија*, бр. 152.
- _____ (2004), Закон за финансирање на единиците на локалната самоуправа. *Службен весник на Република Македонија*, бр. 61.
- _____ (2007), Закон за изменување и дополнување на Законот за средното образование. *Службен весник на Република Македонија*, бр. 49.
- _____ (2008), Закон за изменување и дополнување на Законот за средното образование *Службен весник на Република Македонија*, бр. 92.
- _____ (2008), Закон за унапредување и заштита на правата на припадниците на заедниците ки се помалку од 20% од населението во Република Македонија, *Службен весник на Република Македонија*, бр. 92/2008; Закон за употреба на јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните во Република Македонија и во единиците на локалната самоуправа, *Службен весник на Република Македонија*, бр. 101/2008.
- _____ (2009), Закон за евиденции во областа на здравството. *Службен весник на Република Македонија*, бр. 20.
- _____ (2010), Закон за спречување и заштита од дискриминација, *Службен весник на Република Македонија*, бр. 50/2010.
- Спасовски, О., Балажи, С. и Фридман, Е. (2010), *Политики и практики на мапирање за подготовка на наставниците за инклузивно образование во контекст на социјален и културен диверзитет: Извештај за поранешна југословенска Република Македонија*, Европска тренинг фондација.
- UNCRC (2000), *Заклучни согледувања на Комитетот на ОН за правата на детето: поранешна југословенска Република Македонија*.
- UNDP (2006), *At Risk: Roma and the Displaced in Southeast Europe*, United Nations Development Programme Regional Bureau for Europe and the Commonwealth of Independent States, Bratislava.
- _____ (2006), *National Vulnerability report for Macedonia*, Focus on Roma.

- _____ (2007), *Фискална децентрализација во Република Македонија: проценка*.
- _____ (2009), *Граѓански засновани анализи (РСА)*.
- УНЕСКО (2006), *Програми за рана детска грижа и образование во поранешна југословенска Република Македонија*.
- _____ (2006), International Bureau of Education (IBE) Geneva, (Switzerland) 2006 – Republic of Macedonia Early Child Care and Education (ECCE) programmes.
- _____ (2007), Briefing paper for the Experts' UNESCO/Council of Europe Meeting, Paris 2007, Towards quality education for Roma children: transition from early childhood to primary education, Audit of Preschool provision.
- Совет на ОН за човекови права (2009), Ениса Еминовска и Иницијатива за сексуални права; Петтиот универзален периодичен преглед за Македонија, Советот за човекови права при Обединетите Нации, мај 2009 година. Извештај во сенка за состојбата за сексуални права кај жените Ромки, деца и млади питачи.
- УНИЦЕФ (2000), *Ранливоста на децата Роми во дисперзираните ромски заедници во Скопје*, Студија проект, УНИЦЕФ, Светска Банка, Септември 2000 година.
- _____ (2003), *Евалуација на проектот Животен почеток 2000–2003 година* (канцеларија во Скопје).
- _____ (2004), *Ставови во врска со образованието кај ромските заедници*.
- _____ (2004), *Innocenti Insight, Children and Disability in Transition in CEE/CIS and the Baltic States*, pp.11.
- _____ (2004), *Мултииндикаторско кластерско истражување, 2006 година*.
- _____ (2008), *Студија за евалуација на програмата „Инклузија на деца Роми во јавните предучилишни установи (детски градинки)“*.
- _____ (2008), *Стратешка проценка на статусот со ран детски развој и предучилишното образование во Република Македонија, 2007/2008*. Необјавен текст, подготвен за УНИЦЕФ, 2008 година.
- _____ (2008), *Стратешка проценка на статусот со ран детски развој и предучилишното образование во Република Македонија, 2007/2008*. Необјавен текст, подготвен за УНИЦЕФ, 2008 година.
- _____ (2009), *Попис на деца кои не се регистрирани по раѓањето или немаат лични документи*.
- _____ (2009), *Стандарди за рано учење и развој (ELDS) – Документација во процес на развој на ELDS во Македонија, документи, УНИЦЕФ* (канцеларија во Скопје).
- _____ (2009), *Преглед на јавните расходи за деца*.
- УНИЦЕФ, Светска Банка (2000), *Ранливоста на децата Роми во дисперзираните ромски заедници во Скопје*, Студија проект, Септември 2000 година.
- Совет на ОН за човекови права, (2009), за Петтиот универзален периодичен преглед, мај 2009 година, Ениса Еминовска и Иницијатива за сексуални права.
- Стејт департамент на САД, (2008), Извештај за човекови права – Македонија.
- Стејт департамент на САД, (2009), 2008 Извештај за човекови права – Македонија.
- Устав на Република Македонија, *Службен весник на Република Македонија*, бр. 52/1991; Амандмани IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII и XVIII на Уставот на Република Македонија, *Службен весник на Република Македонија*, бр. 91/2001.
- Vandenbroeck, M. (2007), *Beyond anti-bias education: changing conceptions of diversity and equity in European early childhood education*, European Early Childhood Education Research Association, 15 (1).
- Voices for America's Children and the Child Family Policy Centre (2004), *Early Learning Left Out: An Examination of Public Investments in Education and Development by Child Age*. Report prepared in partnership with: Voices for Alabama's Children; Children's Action Alliance of Arizona; Colorado Children's Campaign; Connecticut Voices for Children; Kansas Action for Children; Michigan's Children;

Citizens for Missouri's Children; South Dakota Coalition for Children; Vermont Children's Forum; The Children's Alliance of Washington; Wisconsin Council on Children and Families, February 2004.

Weyrauch, W.O. (2001), *Gypsy law: Romani legal traditions and culture*.

WHO (2004), *Child and Adolescent Health and Development: The importance of caregiver – child interaction for the survival and development of young children*.

Светска банка (2005), *Декада на Ромите, Фокус групи на неромско население, Дискусии на фокус групи*, Македонија 2005 достапно на: www.worldbank.org.mk.

Женска акција „Ромки лидерки“ (2001), *За девственоста*, Публикација-истражување, Македонија 2001 година.

Zirojević, Olga (1981), *Romi na području današnje Jugoslavije u vreme turske vladavine*, Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu 25: 225–45.

Zoltan, Barany (2000), *Politics and the Roma in state-socialist Eastern Europe*.

Анекс 1. Аргументот на Светска банка за инвестирање во децата Роми

Инклузија на Ромите: Економска можност за Бугарија, Република Чешка, Романија и Србија, Светска банка, 2010 година

Инклузија на Ромите: Економска можност за Бугарија, Република Чешка, Романија и Србија го истражува прашањето: „кој е економскиот аргумент за инклузија на Ромите?“ Анализата се базира на квантитативни податоци од Бугарија, Чешка, Романија и Србија, како и информации од интервјуа со 222 учесници – владини и невладини претставници и Роми и не-Роми. Седум истражувања на домаќинства во овие четири земји обезбедија доволно богати информации за да се изготват економските пресметки. Четирите земји претставуваат повеќе од две третини на Ромите во Централна и Источна Европа и на Балканот.

Во извештајот се тврди дека инклузијата на Ромите е паметен потег во економијата, со зголемување од повеќе од 3% на бруто домашниот производ и зголемување на владините буџети за повеќе од 4% на годишно ниво – бројки кои значително се зголемуваат со оглед на актуелните трендови на населението. Во фокусот на извештајот се економските придобивки од интеграцијата на Ромите. Особено, се поставува прашањето *Колку поголеми ќе станат економиите и колку високи ќе бидат владините приходи, ако Ромите ги уживаат истите можности на пазарот на трудот како мнозинското население?*

Тековната интеграција на Ромите на пазарот на трудот е лоша. Еднаквите можности на пазарот на трудот ќе генерираат поголема економска продуктивност и ќе обезбедат фискални предности во однос на пониските владини исплати за социјална помош, како што се програмите со загарантиран минимален приход, како и зголемување на приходите од даноците на доход. Дури и ниските проценки покажуваат дека постојат големи економски и фискални бенефиции. За четирите земји, ние проценуваме дека економските придобивки ќе бидат најмалку 2 милијарди евра годишно, а фискалните бенефиции ќе бидат најмалку 700 милиони евра годишно. Овие се ниски проценки кои се потпираат на проценките на официјалното население од националните пописи од 2001/2002 година, со што вкупната бројка на ромското население во овие четири земји изнесуваше 1,1 милиони во споредба со 3.1 милиони според взаемно користените проценки (пр. УНДП, 2006). Најновите бројки на населението укажуваат на тоа дека економските придобивки од инклузијата се најмалку 5,5 милијарди евра годишно и фискални придобивки од најмалку 1,8 милијарди евра на годишно ниво за четирите земји. Тоа одговара на загубите од продуктивноста од 2.412 евра за секој работоспособен Ром во Бугарија, 7.344 евра во Чешка, 2.596 евра во Романија и 3.458 во Србија. Понатаму, проценките за Централна и Источна Европа и на Балканот како целина се од 3,4 до 9,9 милијарди евра годишно во економски добивки и 1.2 до 3,5 милијарди евра годишно во фискални добивки. Овие бројки недвосмислено даваат поддршка на зборовите на еден од 222 интервјуирани клучни чинители: „[Ромите] претставуваат можност, а не товар“.

За целосни податоци види на: http://siteresources.worldbank.org/INTROMA/Resources/Policy_Note.pdf.

Анекс 2. Економска придобивка од програмите за ран детски развој

Програми за ран детски развој за припадниците на мнозинските групи

Работата на четирите професори – двајца Американци: Жаклин Џордан Ирвин (Jacqueline Jordan Irvine) и Џон Огбу (John Ogbu); еден Европеец, Мишел Вандебрук (Michel Vandebroek); и една Канаѓанка, Џесика Бал (Jessica Ball) – даде интересни перцепции за тоа како може да им се пристапи на образованието и програмите за ран детски развој за мнозинските групи. Овие придонеси нудат балансиран гледишта. Жаклин Џордан Ирвин се фокусира на прашањето кое треба да се постави кога сегрегираниот, расистичко образование е традиција. Џон Огбу (John Ogbu) ги наведува следниве фактори за да го објасни континуираниот образовен јаз помеѓу белите и црните ученици во САД; да се биде „затворени и неактивни мнозински групи влијаат на мотивацијата и постигнувањето; негативната училишна клима, во вид на очекувања на наставникот и односот ученик – родител – вработени ги зајакнува влијанијата на социо-економскиот статус и расата помеѓу учениците; за возврат, образовниот успех може да биде земен предвид само за белите луѓе, особено помеѓу адолесцентите, а училиштата најчесто го сметаат *афро-американскиот домашен англиски јазик* како неприфатлив. Третиот придонес од Мишел Вандебрук (Michel Vandebroek) се однесува на белгискиот контекст за висока стапка на имиграција. Вандебрук зборува за тешкотиите на младите деца имигранти, за да успеат во рамките на тековната пракса на услугите за рано детство, основани од страна на мнозинството. Последното гледиште од Џесика Бал (Jessica Ball), канадски образовен експерт на First Nations, ги истакнува ‘водечките принципи’ во справувањето со мнозинската културна група, која стравува за својот идентитет и опстојување.

1. Придонесот на Жаклин Џордан Ирвин (Jacqueline Jordan Irvine)

Неодамнешниот избор на Барак Обама за Претседател на Соединетите Американски Држави им разјасни на многу Европејци дека земјите од ЕУ можат сериозно да заостанат во политиките и ставовите во поглед на разноликоста. И покрај тоа што е направен голем напредок во поглед на назначувањето на министри од етничките мнозински групи, повеќето европски земји се далеку од изборот на политичари од мнозинските групи (или банкари) на лидерски позиции во нивните области. Слично одложување може да постои и во европското истражување на образованието за разноликоста и интер-културното образование. Уште во 1991 година, Жаклин Џордан Ирвин (Jacqueline Jordan Irvine)²¹⁰ ја издаде нејзината револуционерна книга *Black Students and School Failure: Policies, Practices, and Prescriptions*, и се стекна со награда за најдобро пишување од *American Association of Colleges of Teacher Education* и беше избрана за најдобра академска книга од страна на *American Association of College and University Research Librarians*. Во нејзината книга, Ирвин (Irvine) укажува на неуспехот на американскиот образовен систем да го надгради образовното искуство и изведбата на брзо растечкиот сегмент на американското училишно население, кое го сочинуваат црнци и останати

210 Жаклин Џордан Ирвин (Jacqueline Jordan Irvine) е Charles Howard Candler професор по современо образование при оделот за образовни студии при Универзитетот Емори. Специјализацијата на професор Ирвин е мултикултурно образование и современо образование на наставниците, особено образование на афро-американските студенти. Меѓу нејзините книги се вклучуваат *Black Students and School Failure* (Greenwood); *Growing Up African American in Catholic Schools* (Teachers College Press); *Critical Knowledge for Diverse Students* (AACTE); *Culturally Responsive Lesson Planning for Elementary and Middle Grades* (McGraw-Hill); *In Search of Wholeness: African American Teachers and their Culturally Specific Pedagogy* (Palgrave Publishers); and *Educating Teachers for Diversity: Seeing with the Cultural Eye* (Teachers College Press).

немнозински групи. Според Ирвин (Irvine), „опстанокот и силата на земјата во крајна линија ќе зависи од квалитетот на образованието понуден на оваа битна група која систематски и ефикасно била исклучена од придобивките на образовните можности“. Без образование, црните и другите немнозински групи никогаш нема да постигнат економска независност, а циклусот на слаби училишни постигнувања, сиромаштијата и малолетното родителство ќе траат во недоглед.

Пред повеќе од 20 години, Ирвин (Irvine) ги покренал (и јасно ги одговорил) прашањата кои денес ги поставуваме како за прв пат:

- Дали училишта интеграција треба да биде задолжителна? (Во 1954 година, Врховниот суд на САД ја прогласил сегрегацијата за нелегална.) Дали согласно законот, родителите задолжително треба да ги запишуваат своите деца во интегрирани училишта? Дали училишната интеграција треба да биде национален образовен приоритет?
- Дали даночниците обврзници кои доаѓаат од побогатите заедници треба да се обврзани да го споделуваат нивното богатство така што ќе ги поддржат училиштата во сиромашните заедници?
- Дали родителите треба да добиваат бесплатни ваучери за да ги запишат нивните деца во приватни училишта? Дали давањето на ваков избор на училишта на родителите му служи на јавниот интерес?
- Дали поделбата според академски постигнувања создава образовна нееднаквост? Дали задолжителните тестови кои водат кон диплома се од корист за учениците од немнозинските групи? На непропорционален број на ученици од немнозинските групи не им е дозволен премин во повисоките одделенија и завршување на образованието врз основа на задолжителните стандардизирани тестови. Дали ваквите тестови треба да се зголемат или намалат?
- Дали поделбата на учениците по нивната способност уште повеќе ги нагласува разликите и доведува до едно просечно образование за оние од средните или ниските класи?
- Дали билингвалното образование е политички и педагошки издржано? Дали тоа доведува до национални несогласувања?
- Дали фокусот на мултикултурното образование во училиштата ги нагласува разликите помеѓу групите и ги разликува заедничките вредности?
- Дали децата на имигрантите и немнозинските групи треба да учат на нивниот мајчин јазик? Дали училиштата треба да усвојат политика со која ќе се учи само на англиски јазик?
- Дали на сите деца треба да им предаваат наставници од мнозинските или немнозинските групи? (Наставниците од немнозинските групи можат подобро да го разберат јазикот, личниот стил и претставување на учениците од немнозинските групи и да воведат стил на предавање кој ги претставува разликите во поглед на авторитет, јазик на наставата и изведбата на наставникот, и нивна употреба во културно познати говори и настани. Нивното присуство помеѓу мнозинските ученици помага да се срушат негативните стереотипи и ги убедува учениците дека живеат во мултикултурно општество).
- Дали на учениците со хендикеп им е од корист посетата во редовни одделенија? Јавниот закон 94–142 им дозволува на учениците со хендикеп во САД да учат во околина која најмалку ограничува. Кои се предностите и слабите страни на ова?
- Дали училиштата ги дискриминираат момчињата од немнозинските групи?
- Дали училиштата кои опфаќаат ученици чии родители имаат ниски примања требаат да добиваат повеќе пари од даночните обврзници?

Ирвин (Irvine) тврди дека црните деца се предмет на неуспех во училиштето поради нивната култура, раса и социјална класа. Во основа, мнозинството наставници со кои се среќаваат, имаат мали очекувања за нивните способности за учење и можни исходи. Таа, исто така, истакнува дека не се сите црни деца изложени на ист ризик, бидејќи треба да

се земат предвид регионалните, класните и родовите варијанти. Сепак, расата останува тивок фактор кој допринесува до нееднаков третман, а подоцна и до нееднакви нивоа на вработување и учество во општеството. Таа нагласува дека причината на проблемите за неуспех се културната синхронизација (неуспехот на средините со „бели“ училишта и наставниците позитивно да ги препознаат и прифатат нормите на културата на „црната“ заедница), обуката на наставниците и педагошкиот процес, кои заедно имаат големо влијание на училишните постигнувања на црните ученици. Авторот предлага интервенции, меѓу-културна обука и обука против предрасуди за наставниците, поголема застапеност на наставниците од немнозинските заедници и употреба на културна педагогија. Во овој поглед, таа ги опишува компетенциите кои можат да се развијат преку програми за обука на наставници и професионален развој на вработените. Признавајќи дека не постојат брзи и едноставни решенија, единствена програма или пакет интервенции, Ирвин (Irvine) предлага дека САД треба да развијат долгорочна, визионерска национална политика, спроведена на терен од страна на грижливи наставници кои нудат поддршка, кои се соодветно обучени и кои не стравуваат од огорчените црни деца или не се непријателски настроени кон нив.

2. Придонес на Џон Огбу (John Ogbu)

Џон Узо Огбу (John Uzo Ogbu) (починат, 2003 година) бил Нигериско-Американски антрополог и професор познат по своите теории за набљудувачки феномени вклучувајќи ги расата и интелигенцијата, особено улогата на расата и етничките разлики во образовните и економските постигнувања. Тој посочи дека да се биде „немнозинска група налик на каста“ влијае на мотивацијата и постигнувањето, потиснувајќи ги результатите на тестовите за интелигенција (IQ). Тој, исто така, заклучи дека некои ученици покажуваат слаби резултати бидејќи високите постигнувања се сметаат „слични на белците“ помеѓу своите врсници. Огбу (Ogbu), исто така, беше вклучен и во контраверзноста од 1996 година која се однесуваше на предавањето на афро-американскиот мајчин англиски јазик во јавните училишта во Окленд, Калифорнија. Книгата од 2000 година *Eminent Educators: Studies in Intellectual Influence* се фокусираше на Огбу како на еден од „четирите интелектуални гиганти на 20от век.“ (превземено од Википедија, 28 февруари, 2009 година).

Училишната клима, во форма на очекувања од наставниците, подготовките, однесувањето на кадарот, односите ученик – родител – вработени, се покажала како медијатор на влијанијата од општествено економскиот статус и трката по академски успех (Jussim et al. 1996; Christensen et al. 1992; Comer 1980). Перцепцијата на учениците, родителите и наставниците на позитивната училишна клима исто така се покажала дека го зголемува академскиот успех и ги намалува дисциплинските проблеми (Brookover et al. 1978; West 1980; Esposito 1999). И покрај очигледното влијание на училишната клима, малку истражувања се спроведени за да се испита влијанието на училишната расна клима на севкупните академски постигнувања.

Училишната расна клима ги вклучува погледите на учениците поврзани со расната правда, културната чувствителност, еднаквите училишни политики и практики. Перцепциите на учениците за училишната расна клима покажаа дека се поврзани со обврската за постигнување на целите за белите студенти и со општествените искуства на афро-американските ученици (Cabrerera et al. 1999). Се предлага доколку учениците ја гледаат структурата на училиштето како нееднаква или пак им се нуди малку за возврат на нивните заложби, тогаш учениците стануваат незаинтересирани, а тоа доведува до академски неуспех (Mickelson 1990; Ogbu 1978). Друго објаснување е она на општествените стереотипи. Студии за празнината/разликата во постигнувањата кои ја нагласуваат академската инфериорност на афро-американските ученици, може всушност да доведе до заклучокот дека тие се инфериорни поради нивната раса.

Се покажа дека тестовите за постигнувања на американските ученици може да страдаат поради нивната сопствена перцепција и верување за овој стереотип и поради училишната (наставници и врсници) перцепција и верување за овој стереотип (Aronson et al. 1998; Steele and Aronson 1995).

Недоброволни немнозински групи

Огбу (Ogbu) забележал дека во некои случаи, групи на луѓе од иста раса но лоцирани во различни земји, манифестирале различни способности и/или нивоа на постигнување според одредени мерења. Тој проучувал како, зошто и до кој степен ова се случува. Заклучил дека Американците од САД може да се поделат во „доброволни немнозински групи“ (групи на имигранти кои одбираат да дојдат во САД, како и нивните поколенија) наспрема „недоброволни“ или немнозински групи „налик на касти“ (потомци на групи на луѓе кои се нашле во САД или пак се под јурисдикција на САД против нивна волја).

Во *Minority Education and Caste* (1978), Огбу (Ogbu) тврди дека „недоброволните немнозински групи“ честопати посвојувале „опозиционен идентитет“ кон предоминантната култура како одговор на препреката наметната или одржувана од белото општество, за успехот во работата на нивните родители и останатите во нивното општество. Поради тоа, тој образложил дека некои не-белци „неуспеале да воспостават врска помеѓу образовните постигнувања и пристапот до работните места.“^[1]

Глумење белци

Во 1986 година, Огбу (Ogbu) беше ко-автор со Сигнитија Фордхам (Signithia Fordham), на студија која како заклучок наведе дека некои афро-американски ученици во средно училиште во Вашингтон Д.Ц. не го постигнаа својот академски потенцијал поради стравот од обвинување дека се „слични на белците“, наоди отсликани во неговата книга од 2003 година *Black American Students in an Affluent Suburb: A Study of Academic Disengagement*. Тој заклучил дека културните ставови на овие ученици ги забавиле нивните академски постигнувања и дека овие ставови честопати се запоставени од страна на родителите, образовниот кадар и /или креаторите на политики.

И покрај тоа што заклучоците од студијата беа добро позиционирани, една подоцнежна студија покажа различни резултати. Во 2003 година, Керолин Тајсон (Karolyn Tyson), социолог, и Вилијам Дарити јуниор (William Darity Jr), економист, двајцата од Универзитетот во Северна Каролина на Чапел Хил (University of North Carolina at Chapel Hill), спроведоа 18 месечна студија во еднаесет училишта во Северна Каролина која покажа дека белите и црните ученици во основа ги имаат истите ставови за училишните постигнувања; учениците од двете групи сакаат да успеат на училиште и покажуваат повисоки нивоа на самопочит кога имаат успех на училиште. Резултатите од оваа студија беа публикувани во книгата на Stanford sociologist Prudence Carter.^[2]

Студија од 2006 година наречена *An Empirical Analysis of „Acting White“* од Роланд Г. Фрајер јуниор (Roland G. Fryer, Jr.) од Универзитетот Харвард и Пол Торели (Paul Torelli) покажа дека феноменот има значително влијание на постигнувањата кај црните ученици, особено во училишта со висок меѓурасен контакт и помеѓу ученици со виски постигнувања, но со мало или никаково влијание кај предоминантните црни или приватни училишта.^[3]

Афро-американски мајчин англиски јазик

Во 1996 година, Огбу (Ogbu) имаше проминентна улога во дебатата за употребата на Афро-американскиот мајчин англиски јазик. Како член на работната група за афро-американско образование во Окланд, Калифорнија тој истакна дека „стандардниот“ или „правилниот“ англиски јазик кој се изучува на училиште се разликува од црнечкиот мајчин англиски

јазик зборуван дома или надвор од училиштето. Огбу (Ogbu) ангажирал наставници да се запознаат и да го употребуваат овој мајчин јазик (наречен од христијаните „црнечки“) при помош за премин кон традиционалниот англиски јазик на афро-американските ученици.

3. Допиносот на Мишел Ванденбрук (Michel Vandebroek)

Мишел Ванденбрук (Michel Vandebroek) е професор по социологија на University of Ghent во Фландерс. Тој има долгогодишно искуство во работа помеѓу две култури (Француска и Фламманска) и со општествено обесправени деца од имигрантско потекло преку Разноликост во раното детско образование и Мрежата за обука на Фламманците. Еден од неговите многу корисни размислувања во врска со диверзитетот е неговата перцепција дека општествата претендираат да ги етикетираат и 'културализираат' сиромаштијата или исклученоста (Vandebroek, 2007). На пример, доколку децата од етнички групи немаат пристап до детските услуги, многу позната реакција е тоа да го препишат на културните претпочитања: „Мајките на таквите групи повеќе сакаат самите да ги воспитуваат нивните деца!“ И додека е вистина дека некои културни фактори може да играат значајна улога (кои честопати не се избор на жената, на пр. машките традиции кои ја спречуваат жената да бара работа надвор од домот), други еднакво разумни објаснувања за ниската стапка на запишаност може да се запоставени од страна на Владата и аналитичари, на пример

- Етничките или мајките имигранти може да имаат потешкотии во наоѓање на работа надвор од домот, поради неколку фактори, на пример, нема работни места во нивната околина; непознавање на јазик или ниско ниво на образование; предрасуди кон странците и нивниот начин на облекување, и така натаму.
- Скриените трошоци на услуги можат да бидат многу високи и сиромашните семејства не можат да си ги дозволат.
- Иако во сиромашните средини обично има повеќе деца, тие имаат многу помалку услуги за рано детски развој за разлика од побогатите места (потврдено од прегледи на ОЕЦД).
- Услугите се организирани на начин што виртуелно ги исклучуваат родителите, особено во образованието.
- Доминираат моно-културните услуги и организации, тоа значи дека само вредностите и нормите на преобладаващото општество се рефлектирани во понудените услуги.²¹¹

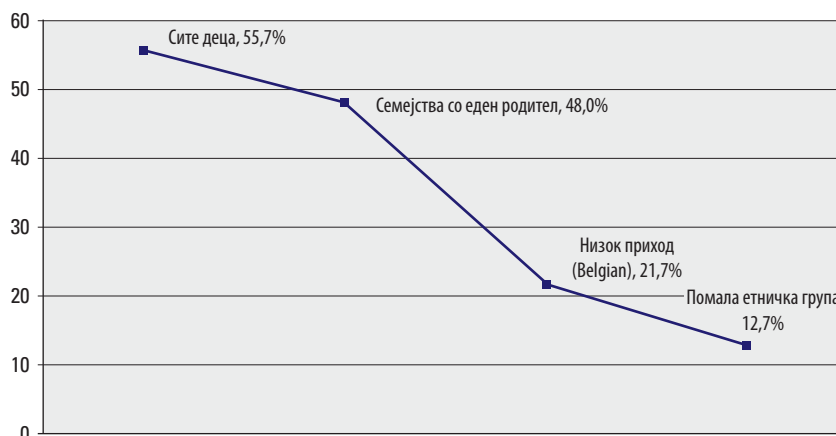
Сумирано, многу е полесно да се 'културализира' она што се гледа како негативен став на мнозинското население кон државните услуги и општество. Пообјективни анализи бараат посветување на внимание на семејната состојба и потребите и очекувањата на исклучените групи. Ова станува јасно од сликата прикажана подолу: без разлика на етничката припадност на разните групи, децата од обесправените семејства – на кои

211 Погледите на Ванденбрук се потврдени во искуствата со Ромите од Кети Негрин (Katy Negrin) од EU Monitoring and Advocacy Program, и главен уредник на неодамна издадени серија мониторинг извештаи за Equal Access to Quality Education for Roma, опфаќајќи осум земји од Централна и Југоисточна Европа. Негрин (Negrin) истакнува дека:

- Многу родители Роми се неписмени и неможат да ги прочитаат известувањата, испратени до нив, за запишување на нивните деца во детска градинка или училиште;
- Многу ромски семејства живеат во маргинализирани населби, честопати нелегални или незаконски и нивните деца не се вклучени во редовниот повик за упис и поради тоа родителите Роми не ги добиваат известувањата за упис;
- Во многу случаи, дури и кога нивниот престој е легален, пристигнувањето од ромска населба до училиште може да биде пречка: ромските населби честопати се далеку од локалното училиште, до кое се стига по лоши патишта и нема редовен јавен транспорт;
- Со слаб пристап до здравствена грижа, децата Роми може да немаат здравствена книшка за упис во детска градинка;
- Многу ромски семејства се толку многу сиромашни што немаат средства соодветно да ги облечат своите деца за училиште. Особено во лоши временски услови тие избираат да ги чуваат своите деца дома, отколку да ги пуштат надвор без чевли или капут. Исто така, пречка може да бидат парите за набавка на училишен прибор. Само во неколку земји ваквите материјали бесплатно им се овозможени на учениците кои имаат потреба од истите.

најповеќе им се потребни ваквите услуги – најмалку ги посетуваат истите, што покажува дека прашањата за класната припадност и приходи исто така имаат улога во одлуката за запишување на децата во ваквите услуги.

Слика А. Користење на услуги за згрижување на деца (0-3 години) од различни групи во Фландерс

Извор: *The Child in Flanders. Kind en Gezin, 2008.*

Сумирано, структурните бариери и пречките вна средината кои го спречуваат пристапот кон услугите за рано детство треба да се идентификуваат и оценат (види *Starting Strong II*, страни 74–77). На пример, нижите одделенија кои се дел од основните училишта честопати не успеваат да ги исполнат потребите на вработените родители, бидејќи во основа тие работат со скратено работно време и само за одредено време. Услугите може да се затворени за време на летотните, зимски или пролетните распусти, како и за време на деновите на обука на наставниците. Доколку оваа услуга не е дополнета со поддршка по училишните часови или пак со некоја друга дополнителна услуга, состојбата ги принудува повеќето мајки на мали деца или да преминат на скратено работно време или да го напуштат работата на неколку години за да се грижат за своите деца. Дополнително, нижите одделенија, дел од основните училишта, се честопати несоодветни за многу мали деца со посебни или дополнителни потреби во учењето поради големиот број на деца во групите и недостаток од грижа и соодветни предагошки пристапи. Најверојатно, ваквите структурни нееднаквости играат значајна улога во пристапот кон услугите на семејствата со ниски приходи, имигранти или Роми. Ова не го вклучува само прашањето за достапност, туку исто така и пречките од средината, на пример: работните услови на мајката, општото здравје и ниворо на образование на семејството, пристапот до услугите, отвореноста на услугите кон разноликоста и така натаму. Треба да се земат предвид и посуптилните односи, вклучувајќи ја неповрзаноста помеѓу локалните семејства и предучилишниот кадар или пак односот помеѓу локалната администрација и негласачкото население.

Важно е децата од исклучените групи во центрите за рано детство да се осеќаат добредојдени. Родителите да се чувствуваат почитувани како примарни едукатори на своите деца и дека нивните деца нема да се чувствуваат изолирано во непозната институција. Многу центри и едукатори прават значителни напори да ја обезбедат оваа сигурност, но искуството на ромските и децата од други етнички групи не е многу позитивно. Честопати низ историјата, овие деца биле присилно одземени од родителите и ставени во домови финансирани од државата или пак во посебни училишта за да ги асимилираат 'супериорните' вредности и практики. Во многу примери, неопходно е повторно да се изгради доверба, преку признавање на вредниот придонос која секоја култура го втемелува во општеството. Доколку е можно, на пример, да се овозможи поддршката за употреба на мајчиниот јазик во центрите за мали деца посетени од деца

имигранти или деца чиј мајчин јазик е ромскиот. Ова не е само покажување на почит кон ромската култура, туку и сеопфатен образовен принцип. Развојот на мајчин јазик е важен за концептот во формирање на малите деца и за употреба на втор јазик.

Затоа постои потреба експресно да се 'декултурализираат' очигледните негативни аспекти на групно однесување и да се 'културализираат' предагошките и образовните исходи: Честопати, како што е и претходно напоменато, недостигот од посетеност на услугите за ран детски развој или неуспехот на децата да ги постигнат зацртаните цели се препишуваат на културните фактори, на пример „мајките Ромки не сакаат да ги носат своите деца во услугите за ран детски развој пред да наполнат 5 години“ или „децата Роми започнуваат со големи недостатоци кои се пречка за достигнување на постигнувањата како кај другите деца“. Треба да ги 'декултурализираме' ваквите феномени и да научиме, преку локалните истражувања, зошто децата Роми не се запишани или зошто не постигнуваат добри резултати на училиште. На сличен начин, целите и рутините на центрите за ран детски развој може да се 'културализирани'. Ромските или кои било деца кои припаѓаат на немнозинските групи можат да ги достигнат целите кои се значајни за нив и нивното идно образование во рамките на стандардите на сопствената култура. На почетокот, тие можеби нема секојдневно да го посетуваат центарот или можеби ќе посакаат да спијат во време различно од вообичаениот период за спиење, но отворената комуникација помеѓу едукаторите и родителите може да ги реши повеќето разлики и да внесе рутини и цели на учење во согласност со реалноста на вклучените деца.

Теренска работа и консултации во семејства и заедници: Сето ова наметнува континуирана соработка и реконструкција на секојдневните практики на детските градинки и бескрајни преговори со клучните чинители (децата, семејствата, локалните општини и креаторите на политики). Ниту децата, ниту родителите не може да се толкуваат како клиенти на постојните центри, кои знаат што е исправно за нив и нема да трпат промени. Заради тоа, ефикасните услуги за ран детски развој ќе помогнат вклучување во предучилишните години, не само заради овозможување на проширени услуги и упатување кога е неопходно, туку и како простор за партнерство и демократското учество на родителите. Оваа позиција е потврдена и од централните идеи на пост-модернистите, односно дека надворешните дискурси за квалитетот и целите мора да се доплонат со учеството на општеството/родителите и истото да има значење. Тогаш кога е соодветно, заедниците и образовните власти исто така ќе им овозможат поддршка на родителите за подобрување на нивните вештини и учество во предучилишни прашања, преку образование на возрасните, информации, услуги и активности за градење на заедницата.

Континуитетот на детското искуство во средината е значително збогатен кога родителите и вработените редовно разменуваат информации и усвојуваат постојани пристапи на социјализација, секојдневни рутини, детски развој и учење. Кадарот во раниот детски развој треба да биде обучен да ги сослушува родителите. Тие ќе ги поттикнат родителите да го поддржат учењето кај малите деца и ќе ги споделат со семејствата вредностите врз кои се базирани на услугите за рано детство, вклучувајќи и учество и почит кон разноликоста. Вработените ќе ги ангажираат родителите во активностите на центарот. Тие ќе промовираат позитивни ставови кон детското учење, ќе им овозможат на родителите информации и препораки за други услуги и ќе ги вклучат во одборите и раководството на центарот. Напори ќе се направат за да се обезбеди еднаква застапеност и учество на семејства од различно потекло.

4. Доприносот на Џесика Бал (Jessica Ball)

Џесика Бал (Jessica Ball) е професор при School of Child and Youth Care at the University of Victoria, Канада каде е и ко-координатор и главен истражувач за рани детски меѓукултурни партнерства. Таа опсежно работеше на иновативни програми за да ја

оддржи културната разноликост, раниот детски развој и развојот на заедницата, особено помеѓу немнозинските први нации (First Nations) групи во Канада. Следниве се „водечките/ движечките принципи“ кои таа ги научи од работата со овие групи. До одреден степен, може да се забележат сличности со сознанијата на Фондацијата отворено општество стекнати при работата со ромските групи.

Учество и развој на ромските човечки ресурси: Усвојување на партиципативен пристап, преку вклучување на заедниците на Ромите во креирање и спроведување на проекти и вработување на Роми во проектните фази.

- *Интеграција*: Интегрирање на Роми и не-Роми, како и во одредени области во јавни услуги: домување, образование, здравствена грижа и вработување;
- *Анти-дискриминација*: Да се води сметка да се избегнат сите форми на неоправдана дискриминација и побарувања, услови или критериуми кои може да доведат до исклучување или арбитражен третман на Ромите или други ранливи групи. Истовремено, ја нагласува својата силна поддршка за афирмативни дејства кои имаат за цел да ги намалат постојните општествено економски разлики помеѓу Ромите и мнозинското население;
- *Десегрегација*: Работејќи кон отстранување на изолацијата помеѓу Ромите и не-Ромите, преку олеснување на пристапот до главните општествени, политички и економски институции како што се локалната власт, вработување, домување, образование и здравство кај заедниците на Ромите;
- *Развој на капацитетите*: Поддржување на способноста на Ромите и не-Ромите за идентификување на проблеми за вклучување на Ромите и да ги нагласат решенијата во склоп на развојната рамка финансирана од ЕУ;
- *Оддржливост*: Охрабрување на приуштиливи и достижни решенија, кои не бараат постојани субвенции и кои можат да ја добијат поддршката на мнозинското население.

Open Society Foundations – London

100 Cambridge Grove, 4th Floor
London W6 0LE, UK
www.soros.org

Roma Education Fund

Teréz körút 46
H-1066 Budapest, Hungary
www.romaeducationfund.org

UNICEF R.O. CEE.CIS

Palais des Nations
CH-1211 Geneva 10, Switzerland
www.unicef.org/ceecis

Инклузија
на Ромите
во раното
детство